Т. CI. Р. 1911, кн. I. Рік XX.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЬОҐІЇ Й ЕТНОҐРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

B. CI. 1911, I B. XX Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Закінчено 15/IV с. с. 1911.

Граматика Лаврентія Зизанія з 1596 р.

Написав *Михайло Возняк.*

I.

Вже з самих початків письменства на Вкраїні і на Руси взагалї слїдна в рукописях боротьба живої народньої мови з церковнославянщиною. Сю боротьбу можна прослїдити на похибках переписчиків супроти правописи жерел, з яких у нас переписувано чи виписувано. Чим менше було переписчикове ухо чутке на прикмети староболгарської мови, чим слабше знав він сю мову та її правопись, тим густїйше продирали ся у церковнославянський текст прикмети живого говору, яким говорив переписчик і його окруженне.

Ще вільнійший доступ до церковнославянщини був для поодиноких слів і цїлих висловів живої мови в перекладах, які робили ся безпосередньо, не при посередництві болгарсько-сербських текстів. В ориґінальних творах, розуміеть ся, струя живої мови ще глубша й ширша, а глубина й ширина такої струї зростала в міру віддалення предмету від справ віри, в міру більшого чи меншого світського змісту. А вже найкраща побіда живої мови в таких ориґінальних творах, як прим. Слово о Полку Ігоревім і споріднені поетичні памятники, які стояли в близшій чи дальшій звязи з народньою творчостию.

Основною причиною згаданої боротьби була близькість богослужебної і заразом книжної мови на Руси македоньских Болгар до живої мови руських племен. Зазначена саме близькість й улекшувала витворенне так званої руської редакції церковнославянської мови.

Богатою у наслїдки стала боротьба живої народньої мови з церковнославянською в XVI в., спеціяльно в другій половинї того столїтя. Пособляв її реформаційний рух в українських і білоруських землях. Правда, піти слїдом Лютра й увести чисту народню мову в переклад святого письма не зважив ся нїодин український або білоруський перекладчик чи викладчик, але всетаки мові таких перекладів і пояснень зроблено так далеку уступку, що їх міг розуміти й „посполитий люд". Здобути ширші права в книжках, що подавали святе письмо, спинювало народню мову протидїлання протестантській пропаґандї. Як на думку Єзуїтів у Польщі мовою богослужебних книг можлива була тільки латинська мова, так на думку оборонцїв православія латинську мову в Польщі могла заступити в наших богослужебних книжках одинока церковнославянська мова, дарма, що знаменитий Єзуїт Скарґа виступав проти того, щоби святе письмо ширило ся на инших мовах крім латинської і грецької.

„Lecz v Rusi to znać, писав Скарґа 1577 р. в своїм творі „O iedności kościoła Bożego pod iednym pasterzem", iż tym wszytka nauka vpadła, a popi zchłopieli, y nigdy z nich takiey, iakiey trzeba, pociechy owce mieć nie mogą. Ktemu wielce cię oszukali Grekowie, narodzie Ruski, iż ci, wiarę ś. podaiąc, ięzykać swego Greckiego nie podali. Aleć na tym Słowieńskim przestać kazali, abyś nigdy do prawego rozumienia y nauki nie przyszedł. Bo tylo ty dwa są ięzyki, Grecki a Łaciński, ktorymi wiara ś. po wszem świecie rozszerzona y szczepiona iest, okrom ktorych, nikt w żadney nauce, a zwłaszcza w duchowney, wiary ś. doskonałym być nie może. Nie tylo przeto iż inne ięzyki vstawicznie się mienią a w swey klubie vżywania ludzkiego stać nie mogą (bo swych grammatyk y kalepinow pewnych nie maią, ty dwa tylo zawżdy iednakie są, a nigdy się nie mienią), ale też y przeto iż w tych tylo dwu nauki vfundowane są a przełożyć się na inne ięzyki dostatecznie nie mogą. Y nie było ieszcze na świecie, ani będzie żadney akademiey, ani kollegium, gdzie by theologia, philozophia y inne wyzwolone nauki inszym się ięzykiem vczyły y rozumieć mogły. Z Słowieńskiego ięzyka nigdy żaden vczonym być nie może. A iuż go teraz prawie nikt doskonale nie rozumie. Bo tey na świecie nacyey nie masz, ktora by im tak, iako w księgach iest, mowiła; a swych też reguł, grammatyk i kalepinow do wykładu nie ma, ani iusz mieć może. Y stąd popi waszy, gdy co w Słowieńskim chcą rozumieć, do Polskiego się vdać po tłumactwo muszą; abo więc tylo vsty a w czytaniu doktormi są. Y inney szkoły chyba na czytanie nie maią. Y to ich wszytkiey nauki na wszytki duchowne stany doskonał-

stwo! Stąd nieumieiętność y błędy bez końca powstaią, gdy ślepi ślepe wodzą“ [1]).

Противно щасливим є римський костел, бо разом із вірою заводив також латинські школи, щоби в кождого народу процвитали науки та виходили вчені люди. Не навчили Греки Руси своєї мови давнїйше, а тепер і помогти не можуть, бо в них щезла наука, а дальше й „prze nieumienie... ięzykow, y Słowieńskiego y Ruskiego“. З другого боку на Руси „o tych, ktorzyby Grecki ięzyk, y stary, y ten nowy ich vmieli, ani słychać“ [2]).

Болючі були закиди Скарґи, але в більшости слушні. Зарадити лиху могла тільки школа. Вірно підмітив автор „Пересторогн“, що „то велми много зашкодило панству Рускому, же не могли школъ и наукъ посполитыхъ розширяти, и оныхъ не фундовано: бо коли бы были науку мѣли, тогды бы за невѣдомостію своею не пришли до таковые погибели“ [3]).

Поглядам Скарґи треба протиставити погляди Вишенського. Довідавши ся досить пізно о поглядах Скарґи в його знаменитім творі, писав ось що він до православних у цікавім посланію на Русь: „Євангелія и Апостола въ церкви на литургіи простымъ языкомъ не выворочайте: по литургіи же, для вырозумѣнья людского, попросту толкуйте и выкладайте. Книгы церковные всѣ и уставы Словенскимъ языкомъ друкуйте: сказую бо вамъ тайну великую, яко діаволъ толикую зависть имаеть на Словенскій языкъ, же ледво живъ отъ гнѣва; радъ бы его до щеты погубилъ, и всю борбу свою на тое двигнулъ, да его обмерзитъ и въ огиду и ненависть приведеть; и што нѣкоторіе наши на Словенскій языкъ хулять и не любять — да знаешъ запевно, яко того майстра дѣйствомъ и рыганіемъ, духа его поднявши, творять. А то для того діаволъ на Словенскій языкъ борбу тую маетъ, занеже есть плодоноснѣйшій отъ всѣхъ языковъ и Богу любимійшій: понеже безъ поганскихъ хитростей и руководствъ, се же есть, кграматикъ, риторикъ, діалектикъ и прочіихъ ихъ коварствъ тщеславныхъ, діавола вмѣстныхъ, простымъ прилѣжнымъ читаніемъ, безъ всякого ухищренія, къ Богу приводитъ, простоту и смиреніе будуетъ и Духа

[1]) Памятники полемической литературы въ Западной Руси. Книга вторая. Спб. 1882. (Рус. Ист. Библ. изд. Археогр. Ком. т. седьмый), ст. 485—486.

[2]) ibidem

[3]) Акты, относящіеся къ исторіи Западной Россіи собранные и изданные Археографическою Коммиссіею. Томъ четвертый. Спб. 1851, ст. 204.

святого подъемлетъ". Погляди Вишенського стають зрозумілими, коли з дальшого тексту довідуємо ся, що ті, які „на Латинскую и мірскую мудрость ся полакомили", „благочестіе страти(в)ши, въ вѣрѣ онемощили и поболѣли, и ереси породили и въ Него же крестихомся прогнѣвали". Отже „лѣпше... изучити часословецъ, псалтырь, октоихъ, апостолъ и еvангеліе, съ иншими церкви свойственными, и быти простымъ богоугодникомъ и жизнь вѣчную получити, нежели постигнути Аристотеля и Платона и философомъ мудрымъ ся въ жизни сей звати, и въ геену отъити", „лѣпше есть ани аза знати, только бы до Христа ся дотиснути". Загальний висновок такий: „Словенскій языкъ предъ Богомъ честнѣйшій есть и отъ Єллинскаго и Латинскаго — се же не басни суть" [1]).

Свій погляд на „словенську" мову підносить Вишенський кілька разів із натиском у своїх писаннях [2]). Одушевляв ся церковнославянською мовою і князь Андрій Курбський. „Языкъ Словенскій" для нього „вожделѣнный и любимый" [3]). В листї до князя Константина Острожського „противъ варвара нѣякого, мнящагося быти мудра, еже похулилъ словеса новопреложенныя Іоанна Златоустаго" писав Курбський про бесїди Івана Золотоуста о вірі, любві і надії: „Або пишешь, ваша милость, ажъ бы ихъ лѣпшаго ради выразумѣнія на Польщизну преложити далъ: вѣрь ми, ваша милость, если бы и не мало ученыхъ сошлось, Словенска языка кланяюще чины грамотическіе и прелагающе въ Польскую барбарію: изложити текстъ въ текстъ не возмогутъ, а не токмо Словенскія або Грецкія бесѣды, а нижъ слюбимыя ихъ Латинскія. Сенсъ быти нѣяко можетъ; но околичность слогней зѣло будетъ далека" [4]). Всетаки згоджував ся у дечім кн. Курбський і зі Скарґою, коли для перекладу книги Василія Великого (здаєть ся Шестоднева) мав надїю добути „Грецкимъ (роз. „языкомъ") умѣющаго, або Латинскимъ, но Словенскій не будутъ умѣти" [5]). Тому й не диво, що „ученіе святыхъ писаній зѣло оскудѣ, паче же Словенского Россійскаго языка, и вси человѣцы приложишася простому несъвершенному Лядскому писанію, и сего ради въ различныя ереси впадоша, не вѣдуще въ Богословіи силы съвершеннаго грамматическаго Сло-

[1]) Акты, относящіеся къ исторіи Южной и Западной Россіи, т. II. Спб. 1865, ст. 210.
[2]) Др. Ів. Франко, Іван Вишенський і его твори. Львів, 1895, ст. 496.
[3]) Сказанія князя Курбскаго. Изданіе третье Н. Устрялова. Спб. 1868, ст. 222.
[4]) ibidem. [5]) ibidem, ст. 224.

венскаго языка". Колиж „Божіимъ благоволеніемъ приде во градъ Лвовъ святѣйшій кvръ Іоакимъ, патріархъ Великіа Антіохіа Божіа града, и совѣтова устроити чинъ церковнаго братства, и школную грамматическую науку Єллинскаго и Словенскаго писанія, притомъ же и друкарню"[1]), київський митрополит Михайло Рагоза окружним посланієм з 20 січня 1592 р. заохотив своїх вірних прийти з підмогами львівському Ставропиґійному братству на відновленнє погорілої Успенської церкви та грекославянської школи, друкарнї і инших закладів при нїй.

Видвигненій потребі піднесення і поширення знання церковнославянської мови мали вдоволити школи, передусїм братські, в яких на вивченнє церковнославянщини звернено значну увагу. Показала ся потреба зладження осібних підручників церковнославянської мови, а перший такий підручник вийшов у Вильнї 1586 р. з друкарнї Мамонїчів, отже небавком по заложенню Острожської академії.

II.

Два роки передтим заговорив про нашу мову та азбуку знаменитий Словінець у своїй граматицї „Arcticae horulae succissivae, de Latino- Carniolana Literatvra, ad Latinae lingvae analogiam accommodata, vnde Moshoviticae, Rutenicae, Polonicae, Boemicae & Lusaticae lingvae, cum Dalmatica & Croatica cognatio, facilè deprehenditur. Praemittvntvr his omnibus, tabellae aliquot, Cyrillicam & Glagoliticam, & in his Rutenicam & Moshoviticam Orthographiam continentes, Adami Bohorizh". Дальше подано девізу: „Всаки язикь спознати хоще бога" кирилицею, глаголицею, у словінській, латинській і грецькій мові (Witebergae, Anno M. D. LXXXIIII)[2]). У передмові жалує ть ся Богоріч: ‚Atque ita non solùm extant Ebraea, Chaldea, Graeca & Latina Biblia, quae magno cum totius Christianitatis commodo, cuius vel mediocris fortunae homini, tolerabili precio habere licet: sed prostant etiam nunc hoc saeculo sacra Biblia, Germanica, Hispanica, Gallica, Italica, Vngarica, Boemica, Polonica, Rutenica & Moshovitica lingua. Solis verô nostris hominibus Carniolanis seu Slavis in sua dialecto, hoc tantum beneficium, nondum licuit habere integrum' (5a). Що до азбуки, ‚retinent enim adhuc Mysi literaturam antiquam, cum Graecis, vtpotè vicinis, per omnia ferè congruentem & cum Moshovitis & Rutenis communem' (7a).

---

[1]) Акты Зап. Рос. т. IV. ст. 42.

[2]) Примірник віденської унїверситетської бібліотеки, ч. 241652.

При вичислюванню славянських народів запримічує Богоріч: ‚Ad Arctum & sub Arcto ipso, sunt Moshi seu Moshovitae & Ruteni, omnesque illi, quos Ptolemus Venedicum Arcticum sinum occupasse scribit' (7б). Назву одних і других пояснює так: ‚Moshi, à Mosh, quod virum significat appellantur. Ruteni ceu potius Rußi, volunt, quasi Rossojeni, id est, disseminati dici' (8б).

Слова передмови Богоріча до граматики послужили при кінці першої четвертини 19 в. за мотто при писанню граматики Іванови Могильницькому: ‚Videbitur quidem quibusdam res & perfacilis nec magni ingenii. Ilis ego tantisper suis eius modi cogitationibus, vt indulgeant, libens permittam, donec ipsi quoque melius quid, vel in hac, vel in alia, nondum exculta lingua, & tentaverint & protulerint perfectius' (11 a).

Від першої сторони властивого граматичного тексту починаєть ся „Prima tabella de orthographia cyrillica, qva vtuntur hodie in aula Turcii imperatoris vel maximè praetoriani milites, quos Ianizaros appellant: Item Bossnenses omnes, Ruteni & Moschovitae". Назви поодиноких букв такі: as, boga, vidil, glagole, dobro, e, shivite, selo, semla, ishe, i, thita, iota, kako, ludi, mislite, nash, xi, on, pokoj, ἡ σκόπητα (nil nisi numerum significat), rczi, slovo (habet vim ש Ephraimitici), tèrdo, uk, fert, hir, psi, ot, shzha, ci, zherv, sha, ier, iad, ia, je, jo (syllabae seu abbreviationes) (ст. 1—5).

Про ь сказано: ‚Nihil per se significat, nisi quod in fine dictionum, in consonantes exeuntium, tum etiam, quoties durius coeunt consonantes, interponitur'; про ѣ ‚syllaba est, & est alias omnium vocalium capax, saepe ει graecam vel ei diphthongum notat antiquam' (ст. 4). Про ‚ius, iu' замічено що ‚in currente cyrilica scriptura, huius vsus existit'. Так отже всїх букв 39; кромі сїмох ‚manifestum fit reliqua omnia à graecis mutuari' (ст. 5).

Букви подїлені на ‚literae' і на ‚non nisi numerorum notae'. Зі співзвуків ща є ‚septuplex, quae duo x, & praeterea s, z habet in se'; черв є ‚quadruplex, habet in se z & x'; живіте ‚habet in se s & x'; ша ‚habet in se x vel ש h, c, sh'; живіте й ша є „triplices", а „duplices": з, ѳ (th), ф (ph), х (ch) і ѱ (ps) (ст. 5). „Per se sonantes, seu vocales" є подвійні: „diphthongi" і „simplices"; межи першими находять ся не тілько знаки на: ja, je, jo, ju, але й на u (оу). ‚Et ѣ Jad, quae & diphthongi Graecae ει & antiquae diphthongi ei vim habet: ac syllaba ja' (ст. 6).

Дальше є короткий роздїлець „de notis nvmeralibus Cyrilicis & earum propagatione" (ст. 6 і 7); а як „exemplum Cyrilicae scriptu-

rae, vnde lectionem addiscere licet, vbi singulis Cyrilicis, singuli, latinis literis, expreßi versus, adeoque literae literis, subiciuntur“ подана „Молитва Недилна“ (Отче наш, на ст. 8—10). В слїд за тим іде роздїлець „Secvnda Tabella de orthographia Rvtenica & Moshovitica“, який наведу майже в цїлости: ‚De Orthographia Rutenica & Moshovitica, каже Богоріч, eram hinc subiuncturus, Tabellam: Verum quia illa per omnia cum Cyrilica, & figuris & potestate convenit, nisi qvod in componendis dictionibus & compendio scribendi, peculiaribus quibusdam vtatur notis. Quare ad praecedentem tabellam studiosos remitto. Ne tamen illis, qui vel in Rutenorum vel etiam Moshovitarum libris legendis, sese exercere volent, mea qvalicunque deessem opella. Adscripsi hinc qvasdam admonitiones, qvo expeditius, quilibet, vel mediocriter attentus, legere qveat.

De Apicvlis et Literis Qvibusdam.

‘ Gravis accentus nota, supra scribitur vocalibus, qvando syllaba debet deprimi.

′ Toni acuti nota; qvando syllaba sive initio, sive in fine elevari debet, vt: Ηώεвы -i. nóevi.

ҫ c Hae notae supra literas positae, s. seu sigma graecum significant.

Μ Supra literas prosita, m significat (ст. 11).

ͽ Nota hac, vocales, initio in morem graecorum notantur, vt: ѥ̓ди́номѹ id est, edinomu.

·|· Nota haec diaereseos est. Vbi vocales seiunctim efferuntur.

х Supraposita dictionib. X. i. ch significat.

т Nota literae T. supra literas posita: vt Ѿвра́гь otvrag.

‿ Nota ὑφέν graeci, coniunctim nimirum efferendarum literarum, vt -i. k’ vezhnoj, dissyl. est кьвѣчной’.

По означенню надстрічного д і ж кінчить свої замітки Богоріч:

‚Et breviter, omnes ferè literas, quoties abbreviare volunt scripturas, vocalib. supraponunt. Quae omnia & similia in legendis libris Rutenicis & Moshoviticis, facile observabuntur’ (ст. 11—12).

Хоч для Українців мав Богоріч термін „Rutenicus“ а для Великоросів „Moshoviticus“ чи „Moschovitïcus“, всетаки, говорячи про ортоґрафію одних і других, мав він на думцї спільну обом народам мову богослужебних книг. Вид поодиноких букв Богоріча нагадує в більшій части букви видань Франца Скорини.

Першу граматику церковнославянської мови на Руси надруковано 1586 р.[1]). Після граматичного тексту находить ся таке закінченне: Бг҃а бл҃гаго бл҃годатїю, а҆ запрозбою жителеи столицы великаго кнѧ҃ства литóвъскаго града вильни. сиѧ кграматыка словеньска ꙗ҆зыка. З газодилакїи славного града ȏстрога властное ѿчизны ꙗ҆снѣ вельможного кн҃жати и҆ пн҃а. пана константина константиновича кн҃жати на ȍстрогꙋ, пана на дꙋбнѣ, воеводы кїевъскаго маршалька земли волыньское и҆ прочаѧ. Зщодробливое е҆го мл҃ти ласки выдана длѧ наꙋ҆ченьѧ и҆ вырозꙋмѣньѧ бж҃твеннаго писа҆ѧ. а҆ запомочью х҃вою на несмертнꙋю славꙋ нарóдꙋ дóмꙋ е҆го кн҃жа҃ско҆ мл҃ти выдрꙋкована в мѣсте виленьскомъ. В рокꙋ нароженьѧ слова и҆ бг҃а и҆ сп҃са нашего і҃с х҃а ҂а҃ф҃п҃ѕ. мц҃а ȏктѧврїа и҆ днѧ, напамѧть прп҃дбныѧ мт҃ре нашеѧ пелагей. а҆ ѿ сотворенїа свѣта ҂з҃ч҃е҃го. В дрꙋкарни домꙋ Мамоничовъ[2]). Текст сеї граматики се текст псевдо-Дамаскинової граматики ȏ ѿсми́хъ ча́стѣхъ сло́ва, надрукований проф. Яґічем у „Разсужденіяхъ" на стор. 335—342; проф. Яґіч дав також прегарну аналїзу сеї статї зі становища її ориґінальности (ст. 344—365) і вказав на ріжницї між нею і друкованим текстом 1586 р. (ст. 959—960). Своїм розбором добув проф. Яґіч сильні дані для висновку, ‚что статья о восьми частяхъ слова составлена по очень позднимъ греческимъ образцамъ гдѣ нибудь въ Сербіи въ теченіе XIV вѣка, скорѣе въ началѣ или въ первой половинѣ этого столѣтія, чѣмъ позднѣе. Изъ сербскихъ списковъ она перешла съ обыкновенною передѣлкою въ болгарскіе, въ особенности въ молдовалахійскіе списки, которые въ свою очередь послужили источникомъ для распространенія этой статьи въ литературѣ русской'. Проф. Яґіч склонюєть ся говорити скорше про початок або половину, ніж про кінець XIV століття тому, що при кінцї того століття жив і писав уже свою граматичну розвідку Константин Фільософ, якого дїяльність не має нїчого спільного зі змістом статї

---

[1]) Зразу були звісні тілько два примірники сеї граматики, один у крилошанській перемиській бібліотецї, другий в бібліотецї „Импер. Общ. любителей древней письменности" в Петербурзї. Харлампович найшов іще третїй примірник у збірнику московської синодальної типографської бібліотеки N. 4217. Примірник дефектний, недостає трьох перших карток, але в петербурскім недостає чотирох карток (Кіевская Старина, т. 70, ст. 211).

[2]) И. В. Ягичъ, Разсужденія южнославянской и русской старины о церковно-славянскомъ языкѣ (Изслѣдованія по русскому языку. Изданіе отд. рус. яз. и слов. Имп. Ак. Н. т. I. Спб 1885-95), ст. 960. Хотячи мати сторони відбитки, треба від цифри, що означає сторону „Изслѣдованій", відіймити 288.

„о восьми частяхъ слова“ (ст. 364—365). Хоч граматика Мамонїчів вийшла зі шкільного острожського середовища, всетаки вона через свою короткість, неповність (без фонетики) і деякий хаос не надавала ся до вивчення церковнославянської мови.

Найблизша граматика „Αδελφοτης“ (Львів, 1591), хоч у її титулї стояло також Грамматіка доброглаголиваго еллинословенскаго ꙗзыка. Совершеннаго искꙋства осми частей слова. Конаказанію многоименитомꙋ Російскомꙋ родꙋ, не могла усунути потреби шкільного підручника для церковнославянської мови, бо була властиво граматикою грецької мови [1]). За уложенне граматики церковнославянської мови в педаґоґічних цїлях узяв ся Лаврентій Зизаній, що в часї друку „Адельфотеса“ був дідаскалом Ставропиґійської братської школи, якої студеї під проводом Арсенїя мали уложити „Адельфотес“.

III.

Схарактеризував граматику Лаврентія Зизанїя і подрібно перечислив його граматичні терміни вже М. Т. Каченовський у своїй статї „Историческій взглядъ на Грамматику Славянскихъ нарѣчій“ в „Трудахъ Москов. Общ. Любителей Россійской Словесности“ за 1817 р., IX, ст. 17—46 [2]). В рік опісля подав її змістовний опис митрополит Евгенїй в „Словарѣ историческомъ о бывшихъ въ Россіи писателяхъ духовнаго чина греко-россійской церкви“ (Томъ II. Изданіе второе [3]), исправленное и умноженное. Спб. 1827). Тут навів він у цїлости й Лаврентієву епіґраму на граматику (ст. 1—2) та запримітив, що на подїлї Лаврентія самозвуків на довгі, короткі і „двовременні“ ‚основано у него и стихосложеніе, въ чемъ послѣдуетъ ему и Мелетій Смотрицкій въ своей грамматикѣ’ (ст. 2). На описї

[1]) По коротких розвідках о. Он. Лепкого п. з. „Нѣсколько словъ о греческо-славянской грамматицѣ изданной во Львовѣ 1591 г.“ (Львів, 1872) й В. Заґурского п. з. „O grecko-sławiańskiej szkole we Lwowie“ (Muzeum, czasopismo towarzystwa nauczycieli szkół wyższych, 1893, кн. 10—12) діждала ся граматика „Адельфотес“ дуже солідної працї пера проф. К. Студинського п. з. „Адельфотес граматика видана у Львові в р. 1591. Студия лїтературно-язикова“ (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, т. VII).

[2]) С. К. Буличъ, Очеркъ исторіи языкознанія въ Россіи. Т. I. (Записки историко-филологическаго факультета Имп. С-Петерб. унив. часть LXXV) Спб. 1904, ст. 1166.

[3]) Перше видання появило ся 1818 р.

митрополита Евгенія опер свою згадку про граматику Лаврентія Зизанїя і Добровский [1]).

В „Опытѣ краткой исторіи русской литературы" (Спб. 1822) здобув ся Ґреч що до Лаврентієвої граматики на замітку, що автор користав очивидно з грецьких взірцїв, хотїв писати по „славяньски", але вічно впадає в польську мову [2]). Вірно завважив Ґреч розлам в Лаврентія межи теорією і практикою що до віршовання: В роздїлї про наголос радить наслїдувати грецьку поезію, але сам пише римовані вірші [3]). Огляд Ґреча послужив матеріялом для „Geschichte der slavischen Literatur nach allen Mundarten" (Ofen, 1826) Шафаріка. Навівши заголовок граматики, обмежив ся Калайдович у своїм творі „Іоаннъ, ексархъ болгарскій" (Москва, 1824) заміткою: ‚Сочинитель расположилъ свою Грамматику по вопросамъ и отвѣтамъ' (ст. 119).

Сахаров, який препогано передрукував словарець Лаврентія Зизанїя, висказав ся ось як у передмові про жерела „Адельфотеса" та граматик Лаврентія і Смотрицького: Новійші Византійцї, царгородські вигнанцї, що розпросторонювали освіту в західнїй Европі, були взірцями для укладчиків граматик львівської, Зизанїя і Мелетія. Головними їх руководцями були: Мануїл Хрисольор, що вчив грецької мови Італїйцїв (умер в Венеції 1415 р.), Теодор Ґаза, що мав катедри в Феррарі, Римі і Неаполї (умер в Калябрії 1476 р.), Константин Ляскаріс, що написав грецьку граматику для Іполїта (умер в 1493 р.), Димитрій Халькоконділь і Еммануїл Мосхопул. Теодор Ґаза, що йшов за александрійським граматиком Апольонієм Дісколом, був принятий „за основаніе" нашими граматиками [4]).

Історик польської лїтератури Вішневскі навів граматичні терміни з увагою, що ‚Zyzani nie pisał czysto po słowiańsku, często językiem białoruskim nadrabia [5]).

У перегляді старих граматик у „Предисловію къ новому изданію Россійской грамматики Михаила Ломоносова" висловив Да-

---

[1]) Jos. Dobrowsky, Institutiones linguae Slavicae dialecti veteris, Відень, 1822, ст. LVII.

[2]) Задля недостачі оригінала в львівських біблїотеках цитую польський переклад: Mikołaia Grecza ces. ross. radcy kolleg. Rys historyczny literatury rossyyskiey, z rossyyskiego przez Samuela Bogumiła Linde, Варшава, 1823, ст. 56.

[3]) ibidem, ст. 57.

[4]) Сказанія русскаго народа Сахарова, т. II, книга пятая, Спб. 1849, ст. XIX.

[5]) Michała Wiszniewskiego Historya literatury polskiéj, Краків, 1851, т. VIII, ст. 445.

видов думку, що граматика Зизанія „гораздо важнѣе для насъ“ від „Адельфотеса“. „Просодія, объясняющая надстрочные знаки, долгіе и короткіе слоги, строчные знаки, очевидно переведена съ Греческаго“. Дальше йде короткий зміст граматики, а з нагоди поділу дієслів у Зизанія на дві конюґації, що з них до першої зачислюють ся дієслова на аю, ѣю і яю, а до другої на у, ю і ую, замітка: ‚Это раздѣленіе, кромѣ послѣдняго окончанія, вѣрное‘ [1]).

В рік пізнійше повторив Дідицький погляд Ґреча, поклавши тілько в нім за прикладом Вішневского „білоруську“ мову намісць „польської“: ‚При составленіи грамматики Зизаній пользовался греческими образцями, и хотя имѣлъ желаніе писати славенорускимъ языкомъ, но безпрестанно сбиваеся на бѣлорускоe нарѣчіе‘ [2]). На Ґречови й Сахорові опер свої замітки Яків Головацький в статї „Начало и дѣйствованіе Ставропигійского братства въ Львовѣ по отношенію историко-литературному“ [3]). Нічого нового не сказали про граматику Зизанія нї харківський архієпископ Філярет в „Обзорѣ русской духовной литературы“ (862—1820), що обмежив ся на саме вичисленне звісних тодї творів Зизанїя (Харків, 1859, N. 161, ст. 218—219), нї Буслаєв в „Исторической христоматіи церковно-славянскаго и древне-русскаго языковъ“, що передрукував епіґраму на граматику зі „Словаря“ митр. Евгенїя (Москва, 1861, ст. 1292).

Не доторкнув ся граматики Зизанія і Данило Мордовець у статї „О русскихъ школьныхъ книгахъ XVII вѣка“, бо хоч нею, як і пізнійше граматикою Смотрицького, може й „руководствовались наши педагоги, но то были не учебники, не для школъ“, а для автора було цїкаво „знать, что именно узнавали дѣти на школьныхъ скамьяхъ, хотя послѣ они могли знать прекрасно и грамматику Зизанія и Смотрицкаго, и даже Греческую грамматику братьевъ Лихудіевъ“ [4]). Як погляд Мордовцева не правдивий і сам у собі суперечний, так теплий відзив криптонїмного автора С. Д. більше відчутий, нїж опертий на наукових даних: „Правда, каже він про граматику Зизанїя, в великій части переложена вона з грецької граматики й уложена на взорець сеї останньої, та мимо сього

---

[1]) Ученыя Записки втораго отдѣленія Имп. Ак. Наукъ. Кн. III. Спб. 1857, ст. VI.

[2]) Д. Середній періодъ рускои словесности. Урывокъ изъ исторіи рускои словесности. Вѣкъ XVI—XVIII. (Перемышлянинъ, Перемишль, 1858) ст. 32.

[3]) Зоря Галицкая яко Альбумъ на годъ 1860, Львів, ст. 448—449 і 453—454.

[4]) Чтенія въ Имп. Обществѣ Исторіи и Древностей Россійскихъ при Москов. унив. Москва, 1861, кн. 4, ст. 47.

вона мала дуже важне значінне як для науки славяноруської мови, так передусім для південноруської освіти в тім часї. Під тим оглядом граматика Зизанїя мимо своєї недосконалости мала в свій час дуже важне значінне і чимало промовляє в хосен просвіченого й досвідного погляду її автора на сучасну йому долю українського народу; вона стала немаловажною підмогою для захования і піддержання національности українського грамотного населення і для остереження його від шкідного впливу польонїзації, а заразом і для розширення православної освіти. В останнїм відношенню особливо корисним було се, що до таких уживаних книжок, як язбука та граматика, додано: короткий виклад православної віри й важнїйші молитви православної церкви з поясненнєм їх. Се була дуже вірна й удатна дорога розширення православних вірувань у народї. Нема сумнїву, що Зизанїй в тім випадку переймав методу польських пропаґандистів, які при таких потрібних і уживаних книжках, як підручники, містили католицькі молитви, короткі катихізми, біблїйну історію і пр.“ [1]).

Замітки про граматику Зизанїя Юлїяна Бартошевіча в 25 т. „Encyklopedyi powszechnej“ оперті головно на Ґречови, від якого й запозичений погляд, що Зизанїй хотїв писати по старославянськи, але не вмів, „bo mu się wciąż nawijała mowa polska“. З незнання річи приписав Лаврентієви витвореннє славянської граматичної термінольоґії так, що від тодї „його граматика є підставою дослїдів мови“. (Варшава, 1867, ст. 782).

В 1883 р. вийшла в Одесї праця Засадкевича про граматику Смотрицького п. з. „Мелетій Смотрицкій, какъ филологъ“. Щоби дати виразний погляд на Смотрицького як на фільольоґа, Засадкевич повинен був основно перестудіювати, а бодай проаналїзувати граматичні працї до Смотрицького, отже й граматику Зизанїя. На жаль Засадкевич не зробив сього, тільки вдоволив ся компіляцією з того, що про даний предмет написали Каченовський у недоступній менї статї „Историческій взглядъ на Грамматику Славянскихъ нарѣчій“, митр. Евгенїй, Ґреч і Давидов. Тому що граматика Зизанїя явила ся ‚въ то время, когда науки и словесность въ Польщѣ въ особенности процвѣтали’, отож ‚была, слѣдовательно, плодомъ благотворной дѣятельности Польщи въ XVI вѣкѣ. Грамматика Зизанія —

---

1) С. Д. Стефанъ и Лаврентій Зизаніи, — защитники православія противъ католичества и уніи въ Литвѣ въ концѣ 16-го вѣка. (Руководство для сельскихъ пастырей. Журналъ, издавамый при Кіевской духовной семинаріи. Томъ второй. Київ, 1865) ст. 501—2.

опытъ довольно слабый и неполный; изъ многихъ мѣстъ грамматики видно, что авторъ ея слѣдовалъ греческой грамматикѣ; всѣ звуки и слова языка славянскаго онъ старается уложить въ готовыя формы греческой грамматики. Далѣе, не смотря на то, что авторъ старался писать чистымъ славянскимъ языкомъ, въ грамматикѣ его замѣтно вліяніе языка польскаго и бѣло-русскаго, и въ особенности въ истолкованіи молитвы Господней и въ лексисѣ' (ст. 77). Але ‚не смотря впрочемъ на всѣ эти недостатки' важне се, що ‚въ этой грамматикѣ для русской рѣчи указаны надлежащія формы; авторъ не рабски подражалъ подлиннику, но имѣлъ въ виду и отличительныя свойства языка славянскаго, — важно то, что авторъ заботился о правильности и чистотѣ русской рѣчи' (ст. 78). Вказавши на наслідуванне в епіґрамі на граматику передмови до львівської граматики та навівши її за „Словарем" Евгенія, подав Засадкевич короткий зміст граматики. Тут підніс, що ‚ъ і ь находятся между согласными, хотя авторъ и замѣчаетъ, что они бываютъ и гласными и согласными'. Межи неправильними степенями порівнання находить ся форма незвісна в церковнославянській мові, а се: золъ, злѣйшій, паче злѣші. При відміні подибуеть ся богацько неправильностий, передусім при двійнім числі (ст. 79). Не могучи мати в такім провінціональнім місті, як Львів, усього того, що писало ся про граматику Зизанія, я і не в силї провірити, чи хоч одна думка Засадкевича в справі граматики Зизанія є самостійна а не повторена.

Не посунули справи наперед і два українські лінґвісти Омелян Огоновський і Павло Житецький. Огоновський подав короткий зміст за Евгенієм, Житецький висловив тільки загальну фразу, що для переведення наміченої цїли Зизанієви ‚недоставало дара комбинаціи и нѣкоторой смѣлости въ установленіи славянскихъ формъ примѣнительно къ свойствамъ русскихъ нарѣчій', чим ‚въ полной мѣрѣ' відзначав ся Мелетій Смотрицький [2]).

Уваги професорів Ґолубєва та Владимірова про граматику Зизанія оперті на автопсії. Підчеркнувши вплив львівської грецької граматики на граматику Зизанія, вивів проф. Ґолубєв ‚отсюда довольно замѣтный ея недостатокъ: стремленіе автора облечь славянскій языкъ въ не всегда сродные ему формы языка греческаго. Но

[1]) Ом. Огоновський, Исторія литературы рускои, Частъ I, Львів, 1887, ст. 181—182.

[2]) П. Житецький, Очеркъ литературной исторіи малорусскаго нарѣчія въ XVII вѣкѣ съ приложеніемъ словаря книжной малорусской рѣчи по рукописи XVII вѣка. Київ, 1889, ст. 17.

граммтика Лаврентія значительно полнѣе Львовской, снабжена болѣе обстоятельными объясненіями и имѣетъ нѣкоторыя особенности въ самомъ планѣ'. Що до викладу, граматика уложена в формі питань і відповідий, при чім деякі з них ‚со славянскаго языка переведены на тоговременный разговорный, а иногда дополнены и особыми объясненіями'. В змісті граматики по вичисленню частий мови завважено, що вони виложені майже в тім самім порядку, що в „Адельфотесї“. ‚Одну изъ крупныхъ особенностей грамматики Лаврентія въ сравненіи со Львовскою греческою составляютъ помѣщенныя въ ней краткія правила относительно сложенія стиховъ'. Правила зложені в приложенню до грецького віршовання. Виклад Господньої молитви короткий, ясний, зрозумілий, ‚каковое обстоятельство, безъ сомнѣнія, и послужило къ довольно широкому его распространенію въ юго-западной Руси' [1]). На основі того, що Зизаній зачислив ѕ, з до „сугубих“ співзвуків, ико ѕ. ѿ с, и д, съставися и з, ѿ с, и д, такѡж (5 а), здогадував ся обережно проф. Владиміров: ‚Быть можетъ въ этомъ объясненіи скрывается интересное указаніе на бѣлорусское „дз“'. Взагалї ще більше, нїж у граматиці Мамонїчів і львівській, ‚встрѣчаемъ... замѣчательнаго для характеристики смѣшенія западно-русскихъ особенностей съ церковно-славянскими' в граматицї Зизанія [2]). Значну домішку в мові ‚элемента западно-русскаго, разговорнаго' підмітив і Архангельський [3]).

На скілько позволяли дотеперішнї описи граматики Зизанія і витяги з неї, виказав вплив львівської граматики на граматику Зизанїя проф. К. Студинський. Заразом висловив ‚жаль великий, що граматики Зизанїя до сего часу не перепечатано, та що єї старопечатний примірник не так легко доступний', через що не було можливе близше порівнанне обох граматик [4]).

Зміст граматики подав і К. Харлампович [5]) у своїй прегарній працї про школи й стан освіти в українських і болоруських землях

---

[1]) С. Голубевъ, Исторія Кіевской Духовной Академіи. Выпускъ первый. I. Періодъ до — Могилянскій. Київ, 1888, ст. 199-200.

[2]) Докторъ Францискъ Скорина. Его переводы, печатныя изданія и языкъ. Изслѣдованіе П. В. Владимірова, 1888, ст. 249.

[3]) А. С. Архангельскій, Очерки изъ исторіи западнорусской литературы XVI—XVII вв., Москва, 1888, ст. 107.

[4]) Др. К. Студинський, „Адельфотес“, граматика видана у Львові в р. 1591. Львів, 1895, ст. 35.

[5]) К. Харламповичъ, Западнорусскія православныя школы XVI и начала XVII вѣка, отношеніе ихъ къ инославнымъ, религіозное обученіе въ нихъ и заслуги ихъ въ дѣлѣ защиты православной вѣры и церкви. Казань, 1898, ст, 446.

при кінці 16 й на початку 17 в. Теорію віршовання і її приложенне у практиці самим Лаврентієм розібрав проф. В. Перетц[1]).

Дещо нового про граматику Зизанія принесла велика праця проф. Буліча. Вірно замічено тут передусім, що богацько граматичних термінів „Адельфотеса" вживаєть ся і нині і що сей факт указує на сильний білоруський й український вплив в данім випадку. Для слідуючих граматиків (Зизанія, Смотрицького) термінольоґія „Адельфотеса" була очивидно взірцем наукової термінольоґії, який вони й наслідували в своїх працях з деякими змінами, незначними в великій части. Що тикаєть ся граматики Зизанія, ‚она еще носитъ слѣды вліянія извѣстной византійской теоріи о восьми частяхъ слова, доходившей до насъ въ указанныхъ выше южнославянскихъ передѣлкахъ, но въ то же время представляетъ попытку систематическаго изложенія славянской грамматики въ тѣхъ схемахъ, которыя уже сложились въ то время въ западной грамматической литературѣ'. В своїй граматичній термінольоґії і вчіннях стоїть вона в тісній звязи з „Адельфотесом" і тільки зрідка відбігає від нього. В ширшім змісті завважено, що ‚къ дифтонгамъ отнесены ȣ, ы, ю, ѧ, очевидно за неимѣніемъ настоящихъ и въ подражаніе греческимъ дифтонгамъ. Ученіе о просодіяхъ, или припѣлѣ, цѣликомъ скопировано съ греческой теоріи и механическимъ образомъ приноровлено къ славянскому'. В порівнанню з „Адельфотесом" новими є розділи про титлу й точки, які одначе дотикають анальоґічних розділів в ріжних рукописних граматичних статях, схарактеризованих проф. Яґічем. Число прикмет імен збільшено о одну, число родів менше о один. Про „склоненіе", яке приходить в „Адельфотесї" як шеста прикмета заіменника, не згадав Зизаній, а „значенія — зиждительное и указательное" „Адельфотеса" придані видам заіменника, але ті терміни є і в граматиці Зизанія. ‚Представленіе свойствъ глагола отличается немногимъ: свойствъ этихъ у Зизанія девять, вмѣсто восьми Адельфотиса, но это увеличеніе произошло очевидно в слѣдствіе недосмотра позднѣйшаго грамматика, не замѣтившаго въ Адельфотисѣ частицы или, стоящей между словами: родъ или залогъ и насчитавшаго поэтому девять свойствъ глагола, причемъ о девятомъ родѣ ничего не говорится'. Прикмети дієприкметника та розділи про приіменник, прислівник і злучник пригадують також львівську граматику[2]).

[1]) В. Н. Перетцъ, Историко-литературныя изслѣдованія и матеріалы, т. I, ч. 1, Спб. 1900, ст. 7—12. Пор. також „Рецензію" чл. — корр., проф. П. Житецкаго, Спб. 1903, ст. 5. Крім того Перетца: Малорусскія вирши и пѣсни въ записяхъ XVI—XVIII вв. (Извѣстія отд. рус. яз. и слов. Имп. Ак. Н. 1899 г. кн. 4, ст. 1224-8).

[2]) С. К. Буличъ, op. cit. ст. 172—174.

В тім самім році, коли вийшла праця проф. Буліча, появив ся перший том „Бѣлоруссовъ“ проф. Карського, де він зачислив граматику Зизанїя до білоруських памятників [1]). Довші і коротші зміcти граматики Зизанїя подали Криловський [2]), Огієнко [3]) й проф. Яґіч у своїй многолїтній працї [4]). До змісту додав Криловський загальний висновок: ‚Вообще грамматика Л. Зизанія есть передѣлка (иногда удачная, а иногда и нѣтъ) грамматики „*Αδελφοτης*“ примѣнительно къ потребностямъ славянскаго языка, и есть первая по времени церковно-славянская грамматика, бывшая около двадцати пяти лѣтъ въ постоянномъ употребленіи въ западно-русскихъ школахъ’ [5]).

Дійсні здобутки всїх дотеперішнїх заміток і міркувань про граматику Лаврентія Зизанїя обмежують ся до двох точок, а саме до подання змістового опису граматики, а властиво вичислення граматичних термінів, і до неповного порівнання її зі старшою львівською граматикою. Все инше, хоч часом і містить у собі зерно правди, повторюване пізнїйшими дослїдниками за попереднїми, потрібує совісної провірки на основі певних даних. Рідко який з тих, що робив висновки про граматику Лаврентія Зизанїя, видів її, хочби вже задля її великої рідкости. До того руська фільольоґія, нї тим більше славянська, не може досї виказати ся нїякою спеціяльною розвідкою про граматику Зизанїя. Не дивні тому й помилки.

IV.

Заголовок граматики Лаврентія Зизанїя: **ГРАММАТІКА СЛОВЕНСКА** Съвер'шен'на искꙋства осми частїй слова, и иныхъ нꙋж'дныхъ. Новѡсъставленна Л. Z. В ВИЛНИ в дрꙋкар'ни Брат'ской. Ро҃ б҃жго. ҂афч҃ѕ. а ѿ съз'данїѧ Міра, ҂зрг҃. Мц҃, Февраля вı. На відворотній сторонї заголовної картки находить ся образок, що представляє неврозумленого чоловіка, який держить у лївій руцї ключ. Над образком уміщений двовірш:

---

1) Профессоръ Е. Ѳ. Карскій, Бѣлоруссы. Введеніе къ изученію языка и народной словесности. Вильна, 1904, ст. 403.

2) А. Крыловскій, Львовское Ставропигіальное Братство. (Опытъ церковно-историческаго изслѣдованія). Київ, 1904, ст. 257-8.

3) Ів. Огієнко, Огляд українського язикознавства. (Відбитка з „Записок Наук. Тов. ім. Шевченка“, т. LXXIX), Львів, 1907, ст. 12—13.

4) И. В. Ягичъ, Исторія Славянской Филологіи (Энциклопедія Славянской Филологіи, Выпускъ 1.). Спб. 1910, ст. 27.

5) А. Крыловскій, op. cit. ст. 258.

Прож'нω тыся кꙋсишъ писмо оумѣти,
которїй нехочъ менѐ розꙋмѣти.

Далї іде Єпїграмма. На Грамматікꙋ, яка розвиває ось які погляди на значінне граматики:

Грамматика писмà всѣх наꙋчáет,
чтырма чáстми латве ꙋразꙋмлꙗет.
Ордографїею и просωдїею,
сѵнтáѯисом и етѵмологїею.
А предреченъное еи ωпастство,
подаетъ пѣное йскꙋство.
Которїи прагнꙋт быти досконали,
впимѣ й в'словах абы не патали.
Але изъвѣстънω всѐ познавали,
й чогося оучат абы добре знали.
Ключем бо єстъ ωтворяючи всѣм оумъ,
Къ познанїю въ препрàвъ разꙋм.
Покоторо власне якъ по в'сходѣ по'детъ,
Каждый єслй хочет всѣх наꙋк до'дет. (IIa).

На запозиченне сих поглядів з передмови до грецько-славянської граматики „Адельфотеса“ з 1591 р. Правовѣрнымъ Оучéнїя любителем єдиныя, стыя, кадоличєскїя, й апскїя црквє, многоименитомꙋ россїйскомꙋ родꙋ, братїи нашей ω господѣ радоватися вказали вже Засадкевич[1]) і проф. К. Студинський[2]). У віршову форму вкладав Лаврентій Зизаній навіть тотожні вислови прозової передмови. Бóга всесилнаго блгостїю, — так починали укладчики „Адельфотеса“ мотивувати появу книжки — йзобразйхомъ вамъ ω любоꙋчащїйся, христоименитый роде россїйскїй, съ всякимъ опаствомъ єллинословенъским языком зложенꙋю грамматикꙋ, йже йздаем въ общꙋю вам ползꙋ, й вначалѣ оубо сїю начинающе, четырмаже єя частми предобꙋчаемъся, яже сꙋтъ, ордографїя, просодїя, єтїмологїя, й синтаѯисъ, сирѣчъ, правописанїе, припѣванїе, правословїе, й съчиненїе. предреченноеже єя опаство йскꙋсна творитъ быти тщателя, browse словесéхъ й разсловїяхъ творцевъ й яже вѣтїй неꙋдобнѣйшая. сїя бо ест перваꙗ ключъ ωверзаяй оумъ разꙋмѣти писанїя, ω неяже яко постепенехъ всй лѣствицꙋ, починꙋ оучéнїй трꙋдолюбивїй достизаютъ, дїалектики, рито-

[1]) Н. Засадкевичъ, Мелетій Смотрицкій, какъ филологъ, Одеса, 1883, ст. 78.

[2]) Др. К. Студинський, op. cit. ст. 5.

рики, мусики, арїѳметики, геометрїи, и астрономіи. и симиже седми, íакоже нѣкіимъ съсудомъ разсуждéнїа почерпáемъ источникъ философїи, разумѣвáющеже и врáчевства, ко блгоискýству превосходимъ всѣ совершéннаго бгословїа (Ад. 2 а).

Що для укладчиків „Адельфотеса“ при формованню таких поглядів на значіннє граматики міг послужити в великій мірі латинський вірш на вступі восьмого кольонського видання із 1579 р. грецької граматики Кленарда [1]), виказав також проф. Студинський у цитованій праці про граматику „Адельфотес“ [2]). Одначе безпосереднім первовзором для Лаврентія був таки повищий цитат із передмови до „Адельфотеса“. Доказом сього й його Послáнїе спудеωм изрядънымъ и всѣмъ любителемъ доброглаголивагo и пространънагo словéньскагo íазыка, éже ѿ Хрїстѣ брáтїи нáшеˋ, Є. ѿгóсподѣ рáдоватися, яке поза подїлом граматики на чотири части являєть ся ширшим поясненнєм вірша. Два сутъ конъцѣ всякои науки вписмѣ, íако фїлосóфωве пишутъ, стоїть у сїм посланію, вѣдáти што éстъ потрéбное, и ѿповѣдáти є, то éстъ, недóсытъ натóмъ áбы потрéбную рéчъ тóлькω знáти, áле потрéба éи и иннымъ óповѣдáти. и тыи сутъ двá скутки науки, в' которой и íа працуючи розумѣлемъ заречъ пинω потребную, á нáйболше милуючи брáтїю

[1]) Повний її заголовок: Institutiones linguae graecae N. Clenardo authore cum scholiis et praxi P. Antesignani Rapistacensis. Quibus nunc primum accessit absolutissima syntaxis.

[2]) Др. К. Студинський, op. cit., ст. 6. Сей вірш, який міг бути звісний і Лаврентієви Зизанїєви, представляє такі користи з вивчення граматики грецької мови:

Quisquis Grammaticam vis discere, discito graece.
Ut recte scribas non praue, discito graece,
Si graece nescis, corrumpis nomina rerum,
Si graece nescis, male profers nomina rerum.
Lingua Pelasga vetat vitiosos scribere versus.
Lectio quem Plinii delectat, discito graece,
Sique libros sacros vis ediscere, discito graece
Hyeronimum, ut teneas. vigilans tu discito graece,
Ne versus scribas vitiosos, discito graece,
Argumentari quisquis vis, discito graece,
Quisquis Rhetoricen vis discere, discito graece,
Scire Mathematicam quisquis vis, discito graece,
Artibus et medicis qui captus, discito graece,
Morbis nam cunctis sunt indita nomina graeca,
Argolicum nomen cunctis liquet esse figuris
Artes ingenuae Graio sermone loquuntur,
Non alio, quibus haud nomen dat lingua Latina.
Ad summam doctis debentur singula Graecis.

свою̂, ва́жиᵈемсѧ вы́ш'ше си́лы моéи, но́вѡ написа́ти, и̑з' дроу́кꙋ вы́дати любезнѣ́'шаго словеⷩ҇'скаго на́шего ꙗ҇зы́ка, пе́р'вꙋю ѿ семи̑ наꙋ́къ кграм'мати́кꙋ. которои коⷤ҇ды' до́бреся наꙋчи̑ши, мо́жеᵀ кни́ги слове́н'скаго ꙗ҇зыка до́бре чита́ти, и̑ беᶾ вотпли́вости розꙋмѣ́ти, и̑ пра́вѡ писа́ти, поневаⷤ҇, о̑нà е̑́стъ ключеᴹ вырозꙋмѣ́нию, ѿтвора́ючи, и̑ ѡ̑ка́зꙋючи вса́кїи вꙋⁿтпли́вости, а̑ приѡᵛдоблѧ́ючи и̑ свѣᵀ'лый чи́нѧчи розꙋᴹ члечїи̑. череᶾ ню̂ ритори́ка, и̑ словеⷩ҇ница, в'кꙋ́пѣ че́снои фїлосо́фїи, и̑ чреᶾ е̑стествен'нои богосло́вїи ѡ̑ка́зꙋетсѧ съюᵛ. беᶾкото́рого порѧᵈне жаᵈно́и ре́чи неспра́виᵀ. кꙋтомꙋ тыⷤ҇ безне́и е̑сли̑ ктò и̑ чита́еᵀ, мно́го кроᵀ е̑ꙋ́тпѧчи вирозꙋмеа пе́веⷩ҇ не быва́еᵀ. и̑ длѧ тогоⷤ҇ коⷤ҇домꙋ злѐ е̑́стъ неꙋчи̑'шисѧ чита́ти, кгдыⷤ҇ ꙗ҇къ Ка́тѡ пи̑шеᵀ, то штò чита́ти а̑ не розꙋмѣ́ти е̑́стъ в'згаⷣда и̑ смѣˣ. до чогò а̑бы'мы зсе́бе причи́ны не дава́ли, за наꙋ́кꙋ мо́цносѧ и̑ма́ймо, и̑ е̑деⷩ҇ дрогóго (sic) добродѣ́тел'ною пра́цею переходѣ́мо. преⷬ҇ за́висть и̑ нена́висть ѿложи̑ши, мою̂ малꙋ́ю пра́цꙋ любе́знѡ прїимѣ́те, и̑ бꙋ҇ хва́лꙋ да́в'ши самѝ себѐ набо̂'шꙋю, подвигни̑те. здраⷭ҇твꙋ'те, нò не колѣзнꙋ'те ѿ Дроу́зи (IIаб, IIIаб).

Анальоґічним способом означена ціль граматики також у Базея: Inuenta autem est Grammatica propterea, ut recte scribamus, proferamus, ipsosque, qui scripserunt, recte interpretemur[1]) (9а). І в руській граматичвій традиції, зібраній проф. Яґічем у „Разсужденіяхъ“, стрічаєть ся такіж погляди на граматику, як у Лаврентія і в передмові „Адельфотеса“. Маю на думці такі вискази, як той, що граматика е̑моуже клю́чь в' рꙋцѣ̀ и̑мꙋщь и̑ тѣ̀мъ две́рь разꙋмѣ́нїѧ ѿверза́етъ (614 ст.). Сегѡ̀ ра́ди никто́же во ꙋ̑мѣ̀ свое́мъ бл҃го чтò ѡ̑бра́щетъ, а҃ще не позна́въ и̑ не ꙋразꙋмѣ́въ менѐ, говорить про себе граматика, а҃зъ бо все ѹ҆до́бнѡ и̑ разꙋ́мнѡ глаго́лати, и̑ писа́ти наꙋча́ю и̑ быстрозри́тельнагѡ ра́зꙋма пости́гнꙋти ѹ҆мꙋдрѧ́ю і т. д. (ст. 614—615). Тай не то́кмѡ ꙋ̆бѡ менѐ дре́внїи филосо́фи возлюби́ша, но и̑ в' но́вой бл҃года́ти всѝ и̑̆же во ꙋче́нїихъ бж҃е́свеныˣ писа́нїи и̑ про́чихъ фїлосо́фъскихъ наказа́нїи ѹ҆пражнѧ́ющїисѧ, ни е̑ди́нъ ктò и̑̆же в' си́хъ пребы́въ менѐ не неприча́стенъ бы́въ (ст. 615). Граматика є ѿ седмѝ нача́лнаѧ и̑ своб́однаѧ моу́дрость. Дальше вичислює граматика ось які користи зі себе: Сегѡ̀ ра̀ди всѝ и̑̆же разгива́ющїи кни́ги и̑ развива́ющїи сви́тки мно́ю прочита́юще и̑ себе́ наꙋча́юще и̑ премоу́дростно сѧ

[1]) Alberti Basaei Scebresinensis Obseruationum Grammaticarum Libri quinque, quorum I de orthographia, II de etimologia, III de synthaxi, IIII de figvris, V de prosodia. Краків, 1567 (Бібл. Оссол. ч. 847).

исполнѧюще, и дроугъ дроуга оудивлѧюще, и всеп'ѣтѹю славѹ бгѹ возсылающе, и всѐ еже оудобнѡ и лѣть человѣкѹ глати, то всѐ мною глаголетъ. и кто что пишетъ, или книжнаѧ писмена оустраѧетъ или стихи соплетаетъ или повѣсти изъѧвлѧетъ или посланїѧ посылаетъ или что таковыхъ составлѧет, то все мною грамматїкою снискаетъ (ст. 616). Таких поглядів можна би навести більше.

Вже само адресованнє посланія спудеям свідчить про се, що граматика Лаврентія Зизанія писана для шкільного ужитку, була шкільним підручником. Виходячи з такого становища, що не тілько повинно ся знати се, що потрібне, але й ширити знаннє далї, зважив ся автор ‚ново написати' та друком видати свою граматику ‚любезнѣйшаго словенскаго нашего языка'. Крім граматики доброглаголиваго еллинословенскаго ѧзыка себто „Адельфотеса" знав Лаврентій без сумнїву також граматику Мамонїчів, видану 1586 р. в Вильнї накладом князя Константина Острожського длѧ наоучень̂ѧ и вырозѹмѣньѧ бж̃твеннаго писаѧ; стверджує се його власний вислів про „новонаписаннє" граматики церковнославянської мови. Видно, що граматика з 1591 р. не вдоволяла шкільним вимогам в напрямі церковнославянщини, коли Лаврентій взяв ся за виданнє своєї граматики пять лїт пізнїйше, отже в часї, коли без сумнїву не розійшла ся львівська граматика, але могла розійти ся виленська граматика з 1586 р. Годить ся іще піднести характеристичні слова посланія ‚за науку моцно ся ймаймо, и еден другого добродѣтел'ною працею переходѣмо', а до невдоволених його працею звертаетъ ся Лаврентій зі словами: преч зависть и ненависть отложивши... сами себе на болшую подвигнѣте.

На четвертій картцї є замітка: Ѡ метрѣ, и ѡ рирмѣ. Пересторога хотѧчим вѣршѣ складати. Въ метрѣ, стоїть тут, подобает зрѣти качество и количество. слогѡ и реченїй, сирѣчъ аще издраж'ное реченїе естъ, аще слогъ дол'гїй, или крат'кїй естъ. Въ рирмѣ же, нѣсть такѡ качество зрѣти, ѧкоже множае количество.

По тих замітках ідуть:

Стихи.

Къ младе'цемъ въвѣдѧщїй их на дѣло
ѹжѐ всѧкъ тщатисѧ въ грамматїцѣ да начинаетъ,
бѹ'стваже дре'нѧго дѣєлости же да забываетъ.
Ибо готово хѹдожество ѿ се'мй пе'рвѣшее
бѹди же тщанїе ваше пер'вого оусер'днѣ'шее.

На відворотнїй сторонї сеї картки надрукований привіт від друкаря:

Ти̏пограф младе̑цемъ.
Не простѡ книжкꙋ называйте тоую грамматікꙋ,
а̃ле наста̑вницꙋ добрꙋ слове̑нскомꙋ ꙗзыкꙋ.
Наꙋчаетъ добре писати и̑ добре читати,
досконалым и̑ пе̑ным быти а̑ нѣ в' чом не партати.
Тꙋю вы ѿ спꙋден малымъ кош'том собѣ̑ набывайте,
а̑ великогоса розꙋмꙋ и̑ ростропности з' нейж наꙋча̏йте.

Гадки отсих двох віршів звісні вже з епіґрами та посланія.

V.

Дефініція граматики: Грамматіка є̃стъ и̑з'вѣст'ное вѣж'ство, є̃же бл҃го гл҃ати и̑ писати. Тут подане й тол'кованіе: Грамматіка є̃стъ пев'ное вѣдае, жебы̑мы до̑бре мовили и̑ писали (а̃а). Отся дефініція се майже дословний переклад латинської ‚Grammatica est certa quaedam loquendi et scribendi ratio' Доната й тих граматик, що опирають ся на Донатови [1]). Такуж дефініцію, тілько з пропу-

[1]) Граматик і бесідник Елій Донат, що навчав у Римі коло 355 р. по Хр. і видів межи своїми учениками отця церкви Єроніма, полишив по собі крім коментаря до Теренцієвих комедій більшу та меншу латинську граматику: „Donati Grammatici urbis Romae ars grammatica" та „Donati de partibus orationis pars minor" у питаннях і відповідях. Остання починаєть ся ‚Partes orationis quot sunt?' і обіймає виклад ‚de nomine, pronomine, verbo, adverbio, participio, coniunctione, praepositione, interiectione' себто має такийже зміст, тілько в скороченім і еротематичнім виді, як друга книжка більшої граматики, яка містить іще в першій книжці виклад ‚de voce, litera, syllaba, pedibus, tonis, posituris', а в третій книжці про похибки проти мови й її окраси.

Граматика Доната, а саме його ‚ars minor', була головним основним підручником середніх віків. Лектурою і дословним вивченнєм його на память зачинало ся систематичне обучуваннє молодежи латинській мові. Ніодин із граматичних письменників, яких уживано в тих часах, не тішив ся таким трівким улюбленнєм, як Донат; мало книжок коментовано й видавано стільки, що його; його імя стало заразом терміном для латинської шкільної граматики. Й майже всї граматики того часу, яких уживано замісць або побіч Доната, з виїмкою Прісціяна та його паризького коментатора Петра Гелія зі середини 12 в., опирають ся на Донатови та є в більшині нічим иншим, як менше чи більше обємистими а не методичними перерібками, повтореннями та поясненнями його змісту, якими мучено по найбільшій части учеників. Твори сього роду панували в 14 і 15 вв. аж до гуманїзму на унїверситетах і випирали часами не тілько Прісціяна, але й самого Доната.

По винайденню друкарської штуки належав Донат до перших книжок, які розширювано в численних виданнях, що нинї належать

щеннем слова ‚quaedam', мають граматики Люпуля [1]), Спанґенберґа [2]) (4б) та Відавского (2а) [3]). Мелянхтон додав до сеї дефініції ще пояснене: ‚Docet enim Grammatica, non solum qua ratione ac lege uerba inter se iuncta sententiam absoluant, aut quo discrimine casuum uel inclinationis sigillatim alia ab aliis differant, uerum etiam quibus quaque literis scripta, id cuius significandi gratia adhibentur exprimant, atque exponant. Estque hoc imprimis cauendum pueris, ne facile assuescant scribendi rationem negligere, aut literas alias pro aliis temere usurpare... Quare nequid tale usu ueniret, inuenta est Grammatica, quae traderet certum artificium tam scribendi, quam loquendi' (ст. 7) [4]). Відгомін сього пояснення Мелянхтона покажеть ся слідний зараз при дефініції правописи; тут треба ще замітити, що однакову з Лаврентієвою дефініцію граматики має книжка Івана Урсінїя [5]), де

до першорядних і найдорозших бібліоґрафічних рідкостий. Гуманїзм і реформація не то що не усунули книжки, але противно задля її короткости та ясности признали її та завели навіть там, де виперло її „Doctrinale Alexandri". Ще коли підручники Мелянхтона, Коменїя і инших здобули собі повагу та поширенне, удержав ся Донат попри них. Щойно в середині 18 в. щезав він щораз більше зі шкільних лавок, хоч іще 1865 р. вийшов в Італії „Donato ad uso delle scuole secondarie". Пор. Joh. Müller, Literarische Notizen (Geschichte der Methodik des deutschen Volksschulunterrichtes. Unter Mitwirkung einer Anzahl Schulmänner herausgegeben von C. Kehr, K. Seminardirektor zu Halberstadt. IV. Band, Gotha, 1882, ст. 218—220).

[1]) Erotemata octo partium Orationis ad Tyronum literariorum vsum comportata concinnataque. Sigismvndo Lvpvlo collectore, et denuo recognita. Ad libelli calcem Calendarium iam recens editum, additum est. (2а) (Бібл. Оссол. ч. 9057). Rvdimenta Grammatices Sigismvndi Lvpuli, Ab autore nuper reuisa, magnaque accessione aucta. Cracoviae. Apud Viduam Hiero. Vieto. Anno Virginei partus. 1550 (2а) (Бібл. Ягайл. унїв. ч. 286, инше виданнє з р. 1546 в тій самій бібліотеці під ч. 285).

[2]) Grammaticae Latinae partes, Orthographia, Prosodia, Etymologia & Syntaxis, ex Doctißimorum uirorum libris, in commodum & usum Iuuentutis Northvsianae congestae. Et in has pueriles quaestiones uersae, Per Ioannem Spangenbergium Herdeßianum, denuo recognitae & auctae. Anno MDXLIII. Mense Ianuario. (Віденська унїв. бібліотека ч. 184111).

[3]) Catechesis grammaticae latinae, Nunc demum diligentius recognitae & auctae. Cracoviae. Anno MDLXXXI. (Бібліотека Дзялиньских у Курнику, ч. 1165).

[4]) Grammatica Philippi Melanchthonis Latina, Iam denuo recognita, & plerisque in locis locupletata, Lvgdvni. 1554. (Цїсарська бібл. в Відні, ч. 93445—А).

[5]) Ioannis Vrsinii Leopolien. Methodicae Grammaticae libri qvatvor. I. De orthographia. II. De prosodia. III. De analogia cum Appendice. IV. De syntaxi. Львів, 1592. (Бібл. Оссол. ч. 17750).

стоїть: ‚Grammatica Est bene loquendi & scribendi peritia' (ст. 1), хоч поза тим нема майже нічого спільного в обох граматиках.

Чотири частий граматики: ѻрдографі́а, просѡ́діа, єтѵ́мологі́а, и҆ сѵ́нтаѯі́съ або правописа́нїе, припѣ́ло, и҆стин'нослѡ́вїе, и҆ съчине́нїе (ӑб) є спільні трохи не всїм тодїшнїм граматикам. Дефініція першої части граматики: Ѻрдогра́фїа є҆́сть, вѣде́нїе писмена̀ пра́вѡ писа́ти — має по собі ширше поясненнє: Ѻрдогра́фїа є҆́сть пе́рвал ча́сть граммати́ки, кото́рал на̀ оу҆́чит а҆бы́мо ка́ждое писмо̀ на̀ є҆го̀ мѣ́сци писа́ли. (ꙗ҆́ко, бы́ша. да̀ не въпи́шемъ вмѣ́сто є҆ры́, и, и҆ бꙋ́детъ и҆́но, би́ша. и҆ богомъ. да̀ некопи́шемъ та́кожде вмѣ́сто о, ѡ, и҆́бо и҆́но є҆́сть бо́гом, и҆́ноже богѡм, та́кождеже и҆ про́чал) (к҃а). Дефініції Спанґенберґа й Відавского взяті з граматики Мелянхтона: Orthographia est, quae docet rectè scribere: ut, Fallo, per F, quando idem quod decipio significat: Vallo per V, quando idem quod circundo, ac munio. Item, Pareo, per E, quando idem quod obedio, siue obtempero, notat: Pario autem per I, quando idem quod gigno, siue procreo (ст. 8). Близька до Лаврентієвої й дефініція Ромерія[1]): Orthographia est, quae recte scribendi rationem docet: docet enim singulas dictiones recte scribere (9а). Проф. Яґіч надрукував в „Разсужденіяхъ старины о церковно-славянскомъ языкѣ" одну статю, де на питаннє: Что̀ є҆сть ѻрфогра́дия — зачинаєть ся відповідь також розрізненнєм она й омеґи: ѻрфогра́дна є҆сть є҆же разꙋмѣти всꙗкꙋю рѣч писа́ти пра́во, є҆же бы не поста́вити ѻ҆страго ѻ҆на вмѣсто троеро́гаго в си́цевы́ бо́гом, сы́ном, но да̀ пи́шем бг҃ом и҆ сн҃ом (має бути: бг҃ѡм, сн҃ѡм (ст. 993). Букв (писменъ) 37: а, б, в, г, д, є, ж, ѕ, з, ї, и, к, л, м, н, о, п, р, с, т, ꙋ, ф, х, ц, ч, ш, щ, ъ, ь, ѣ, ж, ѡ, ꙗ, ѯ, ѱ, ѳ, ѵ. Вони дїлять ся на: гла́снал и҆ съгла́снал. Самозвуками називають ся такі пи҆мена̀, кото́рїи го́лосъ з' се́бе выдаю́тъ. А҆ съгла́снал, кото́рїи з' се́бе го́лосꙋ вы́дати не́могꙋтъ, ꙗ҆́къ и҆ тѣло без дш҃ѣ нѐ дѣ́йствоует. И҆ тѣ́ло оу҆бо без дш҃но сꙋщее, ни҆же движет'сꙗ ни҆же живетъ, дш҃а жѐ и҆ безтѣла движетсꙗ, и҆ живет. Та́коже и҆ съгла́снал писмена̀, ни҆же гла҃ даю́тъ, ни҆же слогъ съста́вити мо́гꙋтъ ѿ себѣ, но̀ то́кмѡ съгла́сными. Гла́снал же писмена̀ и҆ гла́съ пода́ти мо́гꙋтъ сами̇̀ ѿ себѣ, и҆ сло́гъ състáвити (к҃б).

---

[1]) M. Adami Romerii Stezicensis de ratione recte eleganterque scribendi, ac loquendi libri tres. E praestantissimis ac diligentissimis, proprietatis Latinae linguae inquisitoribus, recens collecti. Non quam diu, sed quam bene. Cum Gratia & Priuilegio. Краків, 1590. (Бібл. Оссол. ч. 14335).

Цитована вище граматична статя на питанне, что̀ ра́ди ѻ҃ва сꙋ́ть пи́смена согла́сна, ѻ҃ва же гла́сна, відповідає так: Согла́снаꙗ писменà ꙗкоже пло́ть ѥ҃сть не́ моцно ѝми рещѝ что̀ без прикла́дꙋ к ни́мъ пи́смене гла́снаго. ꙗ҃коже се̑ стоꙗ́тъ двà согла́сныˣ гл҃, ѝлѝ бꙋ́деᵀ согла́сныˣ четы́ре, ꙗ҃коже прест, (має бути: прст) ѝ беᶻ гла́снаго ѻ҃нѝ рещися не мо́гꙋᵀ, но стоꙗ́тъ ꙗкоже без'дш҃и (ст. 993). Се порівнанне стрічаєть ся у кількох граматичних статях, надрукованих у „Разсудженіяхъ“. Найблизше до Лаврентієвого порівнанне співзвуків зі стовпами й тілами; плоти ѹбо и столпи нарицаютсѧ сего ра́ди, понеже безо ѿдш҃евленыˣ прикладовъ не могꙋᵀ никоегоᶻᵏ гласа ниже вѣщаниѧ составити ѿ себѣ. ꙗ҃коᶻᵏ бо тѣло беᶻ дш҃и ниᶻᵏ движетсѧ ни же живеᵀ, дш҃а же бо ѝ без тѣла ѝ движитсѧ и живет', но ничтоᴹ содѣйствꙋет' кромѣ телеси (ст. 702). Тай не руські граматики видумали се порівнанне. ‚*Τὰ μὲν φωνήεντα ἀναλογοῦσι τῇ ψυχῇ*[1]), писав у своїй граматиці ще Теодозій, *τὰ δὲ σύμφωνα τῷ σώματι*'[1]). В однім латинськім граматичнім тексті ось як поясноють ся назву „vocales“ і „consonantes“: ‚Vocales sunt sicut animae in corporibus, consonantes sicut ipsa corpora'. Тому так, ‚anima uero et se mouet et corpus: sic et istae uocales per se feruntur et per se sillabas faciunt. Corpus autem sine anima immobile est, sicut consonantes sine uocalibus. Nam illae per se scribi possunt, nomina uero uel potestatem habere sine uocalibus non possunt'[2]).

Самозвуків 11. Ділять ся вони на: до́л'гаѧ (и, ѣ, ѡ, ѧ), кра́ᵀкаѧ (е, о, ѵ), двовре́мен'наѧ (а, ї, ѫ, ѵ). Називають ся так тому, поне́же въ Тво́р'че҃киˣ стї́хѣˣ ѿ сиˣ пи҃ме́нъ съставѝвшѐсѧ сло́гъ, сло́гъ до́л'гїй бывáетъ. Кра́ᵀкаѧ жѐ та́коᶻᵏде нарица́юᵀсѧ поне́же кра́т'кїй сло́гъ бывáеᵀ. Двовре́мен'наѧ жѐ нарица́юᵀсѧ, понеᶻᵏ нѣ́сꙋтъ єдина́го вре́мене, сирѣ́чъ нѣ́сꙋтъ постоѧ́н'на, ѻ҃вог'да бо̀ бывáютъ кра́т'каѧ, ѻ҃вог'даᶻᵏ па́ки до҃гаѧ произволе́нїеᴹ Тво́р'ца (гл҃аб). Такий самий поділ самозвуків і букв взагалі є і в „Адельфотесї“ (7 к.). Оснований він на грецьких граматиках, в яких також ‚*φωνήεντα*' розпадають ся на ‚*μακρά*, *βραχέα* і *δίχρονα*', прим.

---

[1]) *Θεοδοσιου γραμματικου περι γραμματικης*. Theodosii Alexandrini Grammatica. E codicibus manuscriptis edidit et notas adiecit Carolus Guilielmus Goettling profess. philos. p. e., in univers. litt. Jenensi, Липськ, 1822, ст. 16.

[2]) Grammatici Latini ex recensione Henrici Keilii. Supplementum continens Anecdota Helvetica ex recensione Hermanni Hageni, Липськ, 1870, ст. LIV.

Хрисольора[1]) (ст. 3), Халькоконділя[2]) (2 б), або на ‚longae, breves і ancipites', як стоїть у рівноряднім латинськім текстї поруч грецького в граматицї Ґази[3]) (ст. 5), Крузія[4]) (ст. 18); за грецьким взором ішли латинські граматики, прим. граматика Тухольця[5]) (5 б). Грецькі граматики взяли повищий подїл самозвуків із граматики Діонїзія, яка була широко розпросторонена в пізнїйших перерібках в питаннях і відповідях[6]).

Співзвуків 25 і ѐдин҃ъ е҄ръ, Гла́съны҅ же́ и҃ Сѣгла́с'ный сы҅. Ѐгдà быва́ет въ нача́лѣ рече́нїѧ сло́гъ, тог'дà, ъ, Гла́с'ны҅ слꙋча́етсѧ, ꙗ҄ко съ чловѣки. Ѐгда́же на́ коци҃ рече́нїѧ. то҃дà съгла́с'ный е҄стъ, ꙗ҄ко гла́съ. Співзвуки дїлять ся на: про҃́тлѧ і сꙋгꙋ́блѧ. Назва перших походить відси, що ни҃ ѿкиx и҃ныx състо́ѧтсѧ, нò самѝ ѿ себѣ ҃сꙋтъ, а других, поне́же нѐ самѝ ѿ себѣ, нò ѿ и҃ныx письме́нъ състо́ѧтсѧ (ѕ, з = сд, ѯ = кс, щ = шч, ѱ = пс) (д҃а). Вкінці є чотири діфтонґи (ꙋ, ы, ю, ꙗ), які сегора́ди Двогла҃́наѧ пи҃мена̀ нарица́ютсѧ, поне́же двѣ пи҃мѣ̀ гла́съныхъ съвокꙋ́пльшисѧ, състав'ла́ют ѐдинò пи҃мò. ꙗ҄ко, о и҃ ѵ съвокꙋ҃пши҃ съста҃ла́ют ꙋ. Та́кѡже ь и҃ і, ы, и҃ і, и҃ о, съвокꙋ҃пшисѧ състa҃ла́ют

[1]) *Ερωτηματα τοῦ Χρυσολωρᾶ*. Emanuelis Chrysolorae Bysantini, viri doctißimi, Graecae Grammaticae Institutiones multis locis recèns et emendatae, et magna cura atque diligentia castigatae. Parisiis, Apud Christianum Wechelum, sub Pegaso, in vico Bellouacensi, Anno MDL. (Бібліотека віденського унїв. ч. 206839).

[2]) Demetrii Chalcondili Grammatica graeca. (Віденська Цїсарська бібліотека).

[3]) Theodori Gazae introdvctionis grammaticae libri qvatuor, unà cum Interpretatione Latina per uices Capitum disposita: Recognitione uero ex uetustis manuscriptis exemplaribus Italicis. Basileae ex officina Valderiana mense Martio, Anno 1541. Cum priuilegio Caesareo ad quinquennium. (Віденська унїв. бібліотека ч. 263967).

[4]) Martini Crvsii Grammaticae Graecae cum Latina congruentis, Pars prima. Basileae, 1573 (Берлїнська Королївська бібліотека, V e 690).

[5]) Institvtiones grammaticae Ioannis Cerui Tucholiensis, vna cum interpretatione nominum ex Nicolao Perotto, Laurentio Valla, Marco Varrone, C. Plinio Secundo, Festo Pompeio, Nonio Marcello succincte decerpta. Ad hęc idiomate Polonico & Germanico illustrata. Cracoviae, ex officina Vngleriana, mense Aprili, anno MDXXXIII. (Бібліотека ґр. Тарновских у Дикові).

[6]) Зібрав їх Еґенольф: Erotemata grammatica ex arte Dionysiana oriunda. Maximam partem nunc primum edidit Petrus Egenolff. (Als Beilage zum Programm des Grossherzoglichen Gymnasiums zu Mannhein für das Schuljahr 1879/80). Мангайм, 1880. Сей подїл на стор. 12, 13, 14 і 15.

ю. Такѡж і ѝ л, съставлѧютъ, ѩ (д҃б). Про грецькі зложені співзвуки стоїть у граматиці Діонїзія: Ἔστι δὲ τῶν συμφώνων διπλᾶ μέν ἐστι τρία· ζ ξ ψ. διπλᾶ δὲ εἴρηται, ὅτι ἓν ἕκαστον αὐτῶν ἐκ δύο συμφώνων σύγκειται, τὸ μὲν ζ ἐκ τοῦ σ καὶ δ, τὸ δὲ ξ ἐκ τοῦ κ καὶ σ, τὸ δὲ ψ ἐκ τοῦ π καὶ σ [1]). Про ‚semivocales duplices' є мова також у цитованій грецькій граматиці Крузія (ст. 20) та в богатьох латинських граматиках, прим. Спанґенберґа (6а) та Люпуля (Erotemata, 3а). Звідки взяв Лаврентій термін „простий", не відомо; в граматичній традиції до нього в анальоґічнім розумінню я не стрітив такого терміну. За се в цитованій уже статї в „Разсужденіяхъ" проф. Яґіча є близьке Лаврентієвому поясненне двозвуків: Двѣ писмене во єдино реченне сложены, то єсть по єлински дифѳонга, а по словенскꙋ двосложное, ꙗкоже се Г да л совокꙋплены сице Ꙗ нарицаютсѧ єдинѣм именем, ѩ. И паки онъ да і совокꙋплены глютсѧ ю. Єщеже, єръ і, присовокꙋплены дрꙋгое дрꙋгомꙋ, нарицаютсѧ єры. и паки двѣ і совокꙋплены, нарицаютсѧ иже (ст. 995).

В граматиці Діонїзія ‚φωνήεντα λέγεται, ὅτι φωνὴν ἀφ' ἑαυτῶν ἀποτελεῖ', ‚σύμφωνα δὲ λέγεται, ὅτι αὐτὰ μὲν καθ' ἑαυτὰ φωνὴν οὐκ ἔχει' [2]). В Теодозія Александрійського ‚λέγονται δὲ φωνήεντα, ὅτι ἀφ' ἑαυτῶν φωνὴν ἀποτελοῦσι, λέγονται δὲ σύμφωνα, ὅτι ἀφ' ἑαυτῶν φωνὴν οὐκ ἀποτελοῦσι, ἂν μὴ συντεθῶσι τοῖς φωνήεσιν' [3]). В „erotemata"-х Люпуля ‚dicuntur vocales, quia per se uocem faciunt plenam', ‚a consonantes, quia sonant cum aliis'. Термін ‚діфтонґи' оправдуеть ся тим, що ‚fiunt e duabus uocalibus' (2б). Подібне поясненне і в Базея: Diphthongus est, duarum Vocalium, uim suam retinentium, in eadem syllaba complexio (12 a).

VI.

Як у латинській граматиці Мелянхтона другою частиною граматики є прозодія, так і в Лаврентія. Просѡдїѧ єстъ оударенїе гласа писменнаго. Просодій шість: ѻѯїѧ ('), каріѧ (\`), ѡблеченнаѧ (῀), кротъкаѧ (᾿), долгаѧ (-) и кратъкаѧ (˘). Бывати слоучаетъсѧ просѡдїи — надслѡги, а слогъ єстъ, снятїе гласнаго съ съгласнымъ, ꙗко, ба, или оуединенїе Гласнаго, ꙗко а и о (є҃аб). Дефініція просодії згідна з початком дефініції Теодозія, в якого на питанне: ‚τί ἐστι προσῳδία', починаеть ся відповідь так: ποιὰ τάσις

---

[1]) Egenolff, op. cit. ст. 12 (14 і 15).
[2]) ibidem. [3]) Goettling, op. cit. ст. 16.

ἐγγραμμάτου φωνῆς[1]). Що тикаеть ся самого числа прозодій, грецькі граматики начислюють їх десять.

Близька до Лаврентієвої дефініція складу в „Адельфотесї“: **Слóгъ ѓстъ сложéнїє малы̑хъ двѡ̑хъ писмéнъ, потрєбовáтєлно жѐ и̑ глáсныѧ слóги глагóлютсѧ** (8 к.). Се переклад дефініції Ляскаріса[2]). І в Теодозія ‚*συλλαβὴ λέγεται σύλληψις τοὐλάχιστον δύο γραμμάτων, φωνήεντος δηλαδὴ καὶ συμφώνου, ἢ τὸ ἀνάπαλιν*'[3]). У граматиці Діонїзія ‚*συλλαβή ἐστι κυρίως σύλληψις συμφώνων μετὰ φωνήεντος ἢ φωνηέντων, οἷον καρ, βοῦς· καταχρηστικῶς δὲ καὶ ἡ ἐξ ἑνὸς φωνήεντος, οἷον α, η*'[4]). „Уединеніє“ Лаврентія відповідає грецькому „*ἡ μονογράμματος*“ в Теодозія і в одній перерібцї граматики Діонїзія у питаннях і відповідях. Як ‚*συνέλευσις τοὐλάχιστον δύο γραμμάτων*' виступає дефініція складу в Хрисольора (ст. 4) та в Мосхопула[5]). Взагалї дефініція Мосхопула ще найблизша до Лаврентієвої, бо в нього склад се ‚*συνέλευσις τοῦ λάχιστον δύο γραμμάτων, καταχρηστικῶς δὲ καὶ αἱ μονογράμματοι συλλαβαὶ λέγονται, οἷον α, ε*'[6]).

Склад **ѹ҆потрєблѧ́єтсѧ трищи: дóлгѡ, крáткѡ, и̑ двоврéменнѡ.** Перший раз, **є̑гдà ѿдóлгих и̑лѝ двогла́сныхъ писмéнъ слóгъ съставлѧ́єтсѧ**, другий раз, **є̑гдà ѿдвоврéменныхъ писмé слóгъ дóлгїй, и̑лѝ крáткїй, съставлéнъ бывáєт, произволéнїєм Ткóрца** (є҃ б). На питанне: ‚*Εἰς πόσα διαιρεῖται ἡ συλλαβή*', відповідає одна перерібка граматики Діонїзія: *εἰς τρία· εἰς μακράν, εἰς βραχεῖαν καὶ εἰς*

---

[1]) Goettling, op. cit. ст. 61.

[2]) Constantini Lascaris Byzantini grammaticae compendium. Adiectis in fine quibusdam opusculis, ad graecae linguae scientiam aptissimis. Cum latina interpretatione è regione apposita, ut conferri quouis tyrone poßint, Венеція, 1557, к. 2 (Бібл. Оссолїньских, ч. 57563). Я мав також під руками: Constantini Lascaris Bizantini de octo orationis partibus vna cum eiusdem authoris & aliorum opusculis, atque additionibus tum ad graecam, tum ad hebraicam introductionem, quae hanc voluenti paginam statim se offerunt. atque ea quidem omnia cum interpretatione latina, & quam antea vnquam prodierint, emendatiora (Віденська унїверс. бібл. I 184593; инше виданне I 148599). В Ляскаріса, як і в Теодозія, ‚accentus est extensio vocis literatae' (De octo orat. part. 4б).

[3]) Goettling, op. cit. ст. 39. [4]) Egenolff, op. cit. ст. 16.

[5]) Grammaticae artis Graecae methodvs Mauuele Moschopulo Authore. Eivsdem artis Theodori Gazae lib. II. Basileae. MDXL. (Віденська унїв. бібл. ч. 244038).

[6]) *Τοῦ σοφωτάτου καὶ λογιωτάτου κυροῦ μανουήλου τοῦ μοσχοπούλου διορθωθέντων ἐρωτημάτων περὶ προσῳδιῶν* (3б). (Цїсарська бібл. у Відни).

κοινήν [1]). Так само в инших грецьких граматиках, прим. у Мосхопула, де по розрізненню троякого складу наступає дефініція кождого. Довгий склад є ‚*ἡ ἔχουσα μακρὸν φωνῆεν... ἢ μίαν τῶν διφθόγγων*'. Короткий склад є ‚*ἡ ἔχουσα βραχὺ φωνῆεν*'... А ‚*κοινὴ συλλαβή*' є ‚*ἡ δυναμένη μακρὰ εἶναι ἢ αὐτὴ καὶ βραχεῖα*' (3б, 4а).

По вступі до прозодії дає Лаврентій його тол'кова́ніє себто говорить ѿ припѣлѣ. Припѣло є҆сть, и҆м'же припѣва́єм чита́ющей, и҆ли̑ оу҆дара́єм гла́сом на́них же тре́бѣ сло́зѣхъ. При вичисленню прозодій переложені терміни: о҆ѯі́ѧ і вар́іѧ на: о҆страѧ і тѧжка́ѧ. Склад виясненний ось як: Сло́гъ є҆сть кгды́сѧ зы́йдꙋтъ двѣ̑ писмѣ̑, є҆ди-но̀ съгла́сноє а҆ дрꙋго́є гла́сноє, ꙗ҆́къто̀, па. А҆л'ко хо̑т є҆дино̀ писмо̀ гла́сноє, и҆ли̑ двогла̑сноє, ꙗ҆́къто̀, лꙋи. Про поодинокі роди складів сказано, що до́лгїй сло́гъ є҆сть, кото́рїй ѿ до́лгих писме̑, и҆ли̑ ді́фѳо́гѡ̑ състав̑ле́н'ны̑. А҆ кра́т'кїй ко̑трі́й ѿкоро́тких писме́нъ быва́етъ. А҆ двовре́мен'ный є҆сть, кгды̀ ѿ двовре́мен'ныхъ писме̑ быва́єт сло́гъ до́лгїй а҆л'ко коро́ткїй (є҃о́, ѕ҃аб). Всі терміни на прозодію, яких уживає Лаврентій, приходять у граматичних статях, зібраних проф. Яґічем в „Разсужденіяхъ". Про шість прозодій, тих самих, що й у Лаврентія, говорить статя О є҆же ка́ко просо́дїѧ достои̑т писати і̑ гл̑ати на ст. 744—745.

Прозодія ділить ся на оу҆дарє́нїѧ, кро́ткꙋю і времена̀ (ѕ҃б). Грецькі граматики ділять прозодію на чотири части; одначе коли узглядняти Лаврентіїв розділ ѿ точкахъ, поділи прозодії в грецьких граматиках і в Лаврентія покриють ся. Наголосів три; перший із них — о҆страѧ є҆сть, ꙗ҆́же о҆с'трѡ тво́рит оу҆дара́ти на̀ мѣ̑стѣ̑ на̀ нем же є҆ст (ѕ҃б, з҃а). Один із чотирох складів може бути місцем сього наголосу: ко̑ча́ємы̑, пре̑дко̑ча́ємый, пропре̑дконча́ємый, и пре̑дпропре̑дкон'ча́ємый (подока́шє) (з҃а). В статї „Грамматичество" в „Разсужденіяхъ" проф. Яґіча оксія може стояти й на пятім складї: о҆ѯъ ' полага́єтсѧ в нача́лє рѣчей над пе́ршым сло́гом, полага́єт' жє сѧ и҆ над вторым сло́гом, и҆ над тре́тим, и҆ над четвертым, и҆ над пѧ̑тым сло́гом (ст. 994).

Що до дефініції оксії, в граматиці Мосхопула на питанне: ‚*τί ἐστιν ὀξεῖα*', стоїть така відповідь: *ποιότης συλλαβῆς ἐπιτεταμένον ἔχουσα φθόγγον* (1б і ст. 2). В Пріcціяна ‚acutus namque accentus ideo inventus est, quod acuat sive elevet syllabam' [2]). Не далека й дефініція Меляихтона: acutus tonus est, quo syllaba pronuntiando attollitur (ст. 15).

---

[1]) Egenolff, op. cit. cт. 16.
[2]) Grammatici Latini... Supplementum... cт. 520.

В трьох разах стоїть оксія на кінцевім складї: Пе́р'вый ѻ҃браз єсть, єгда̀ слꙋчи́тсѧ рече́ніє є҆́же бꙋ́дет и҆мѣ́ти сло́г' кон'ча́ємь кра́ткїй, пре́дкон'ча́ємы же̑ ꙗ҆кі́йли бꙋ́дет, надъ ни҆м'же трє́бѣ бꙋ́детъ ѹ҆дарє́нїѧ, є҆го́же нѣ̑калѧ ѿ съгла́сныхъ пре́дварѧ́ют, тог'да̀ вы́нꙋ ѻ҆с'траѧ полага́єтсѧ, ꙗ҆́ко, но́жъ, мѧте́жъ, мꙋ́жет'вен'. Вто́рїй ѻ҃бразъ, є҆г'да̀ кон'ча́ємы до́г'лїй, и҆ по́лꙋдꙋют є҆мꙋ̑ нѣ̑калѧ ѿ съгла́сныхъ, пре́дкоча́ємы' же̑ та́кождє до́гїй, ꙗ҆́ко, дрꙋгі́хъ, благі́хъ. Тре́тїй ѻ҃бразъ, є҆гда̀ двѣ̑ ча́сти снійдоутсѧ и҆м'же тре́бѣ бꙋ́детъ двꙋх ѹ҆дарє́нїй, сєю́жє є҆ди́ною ѹ҆дов'лѧ́ютсѧ, ꙗ҆́ко, сєго́ же, спа́ти тѧ (ꙁ҃ѕ).

В перерібцї граматики Діонїзія є правило, яке може бути вихідною точкою для першого Лаврентієвого правила ставлення оксії: *εἰ δὲ ἡ λήγουσα ἔνι βραχεῖα καὶ ἔχει ἐπάνω αὐτῆς τόνον, ὡς τὸ σοφός, ἐπὶ τὸ φος ὀξεῖαν γράφε* [1]). Друге правило, здається, се власна комбінація Зизанїя або вимагання довготи передостаннього складу хибно поставлене замісць короткого складу й тоді таке правило дало би зближити ся до грецького: *εἰ δὲ ἡ λήγουσα ἔνι μακρά, ὡς τὸ ὁ λέων τυχόν* (sic! *τυχών*), *ἡ δὲ παραλήγουσα ἔνι βραχεῖα, καὶ οὕτως ὀξεῖαν γράφε* [2]). Третє правило се звісне правило грецького наголошування, що оксітона задержують оксію перед односкладовими енклїтиками.

Передостаннїй склад приймає оксію, є҆гда̀ ѹ҆дарє́нїѧ жела́етъ ѡ҆в'лечє́но же̑ не мо́щ'нѡ бы́ти. Тог'да̀ ѻ҆с'траѧ наслѣж'да́етъ є҆го̀. ꙗ҆́ко, полага́ю. Никогда́ бо до́лгїй до́л'гомꙋ послѣдꙋ́ющъ, ни҆́же па́ки до́гїй до́гаго пре́дварѧ́ющ' ѡ҆в'лачи́тсѧ (ѯа). У статї „Грамматичество“ стоїть: полага́ет же ѻ҆ѯꙋ и҆ над до́лгимъ сло́гом, є҆гда̀ слꙋчи́тсѧ до́лгомꙋ сло́гꙋ по до́лѕѣм, и҆ли̑ пре́д до́лгимъ тре́бовати ѹ҆дарє́нїѧ в си́цєвых, вѕалка́шѧ и҆ пита́тисѧ (ст. 994). В еротематичній перерібцї граматики Діонїзія відповідає сьому правилу отсе місце: *Γίνωσκε ὅτι ἐὰν ἔνι ἡ λήγουσα καὶ ἡ παραλήγουσα καὶ αἱ δύο μακραὶ καὶ ἔχει εἰς τὴν παραλήγουσαν τὸν τόνον, ὡς τὸ ποιήσω, ὀξεῖαν ὀφείλει ἵνα ἔχῃ. λέγει γὰρ ὁ κανών· μακρὰ πρὸ μακρᾶς οὐ περισπᾶται* [3]). Також у грецькій граматицї Мелянхтона ‚vtraque longa prior acuitur‘ [4]).

На третїм складї з кінця стоїть оксія, є҆гда̀ ѥ҆ рече́нїє требꙋ́єтъ. Требова́нїєж рече́нїѧ расоуждаетсѧ състав'ле́нїєм рече́нїй. ꙗ҆́ко, ѿ спаса́ю съставлѧ́ет'сѧ спсе́нїє. Подібно й на четвертім складї з кінця

[1]) Egenolff, op. cit. ст. 5. [2]) ibidem. [3]) ibidem.
[4]) Integrae Graecae Grammatices institutiones a Philippo Melanchthone conscriptae, atque pluribus in locis auctae, Кольонїя, 1522. (Бібл. Оссолїньских, ч. 32143), 8a.

кладеть ся оксія, як що він ю҆ трєбꙋєтъ и҆мѣти. ꙗ҆кѡ, свѧти́тєлскима и҆стинноє. Тут і додав Лаврентій: Да̀ знамєна́єтъ жєсѧ, ꙗ҆кѡ быва́єтъ и҆ на̀ чєт҆вє́ртомъ сло́зѣ и҆ на̀ пѧтомъ ѿ кон҆ча́ємаго ꙗ҆кѡ, свѧщє́ничєс҆кима. мꙋ̀чєничєсті̀и (и҆б). Правила того роду не потребують пояснення, тим більше не найдуть собі анальоґії.

Другий наголосовий знак тѧ́жкаѧ є҆́сть, ꙗ҆́жє тѧ́ж҆кѡ тво́ритъ оу҆дарѧ́ти на̀ мѣ́стѣ на̀ нє́м҆жє є҆́стъ (ѕа). В Москопула означена варія як ‚ποιότης συλλαβῆς ἀνειμένου ἔχουσα φϑόγγον' (1б і ст. 2). Близька до Лаврентієвої дефініція Мелянхтона в латинській граматиці: Grauis est, quo syllaba grauiter, hoc est absque aliqua uocis eleuatione profertur (ст. 15). Варія стоїть, як у грецькій мові, тільки на кінцевім складі в двох випадках, які тотожні з першими двома правилами кладення оксії на кінцевім складі. Що до варії, ще додана замітка: Бѣ́дати жѐ подоба́єтъ ꙗ҆кѡ всѧ́кѡ рєчє́нїє є҆диносло́жъно кра҆т҆кими жѐ писмєны̀ съста́лє́но сꙋ́щєє, є҆го́жє ничто́ ѿ съгла́сны́х писмє́нъ прєдварѧ́єт ѿтѧча́єтсѧ. ꙗ҆кѡ, но̀ жѐ бо̀ по̀ (ѕб). Се правило підходить під навчання Пріcціяна: Syllaba, quae correptam vocalem habet, acuto accentu pronuntiatur, ut páx [1]). У Мелянхтоновій латинській граматиці розтягнене се правило й на довгі склади: Nam quae monosyllabae sunt, in contextu graui tono ubique hodie efferuntur, siue eadem syllaba longa, siue breuis est. Quod non lege, aut ratione fit, sed consuetudine (ст. 306).

Ѡ҆блєчє́наѧ є҆́ст, ꙗ҆́жє оу҆мѝ́нѡ и҆лѝ до̀рогла́нѡ тво́рит оу҆дарѧти на̀ мѣ́стѣ на̀ нє́м҆жє быва́єтъ (ѕб). В латинській граматиці Мелянхтона ‚circunflexus autem, is tonus à ueteribus dictus fuit, quo syllaba cum mora nonnulla, ac tractim efferretur' (ст. 5). Перша половина дефініції Мелянхтона в грецькій граматиці навязує до сучасної граматичної традиції, друга половина споріднена з дефініцією Зизанія: Circunflexus, etiamsi eleuare syllabam uideatur, tamen proprie non eleuat, sed tardat. Ideoque arcu, quasi mollioris pronunciationis notula, scribitur [2]) (56).

На двох складах може стояти сей знак на останнім і передостаннім. На останнім складі стоїть він, є҆гда̀ прєдкоча́ємый є҆́стъ кра҆т҆кі̀, коча́ємый жѐ до̀лгїй, и҆ жєла́єтъ оу҆дарє́нїѧ є҆го́жє нѣка́ѧ ѿ съгла́сных и҆лѝ прєдварѧ́ют и҆лѝ нѝ. тогда̀ и҆́жє ѡ҆б҆острѧ́єтсѧ нѝ-

---

[1]) Grammatici Latini... Supplementum, ст. 521.

[2]) Також: Grammatica Graeca Phil. Mel. iam denuo recognita, atque multis in locis locupletata. Nicol. Gerbellius. Hoc credo quondam, ut callerent graeca, libello Calliopen comites erudisse suas. Haganoae per Joh. Secerium. Anno MDXXVII. (Цісарська бібліотека в Відні, 73 W 117) 6аб.

же ѿтѧчáетъсѧ, нò ѿвлачáетсѧ. ıáко, держи́тъ, тебѣ. И҆ли̂ без прежкочáемаго, тóмѡ а҆́ще слóгъ дóлгїй е҆́стъ. ıáко, сӥѣдь, бѣ. А прежкочáемый мѣсто бывáетъ ѿвлечéныѧ, е҆гдà кочáемый кратекїй бѹ́детъ, прежконʼчáемый жè дóлгїй, и҆ трéбѹетъ ѹ҆дарéнїѧ, пропрежкочáемый жè тáкожде кратекїй ıáко жè конʼчáемый, тогдà ѿвлачитсѧ. ıáко, ѿвʼострѧ́етъ. И҆ли̂ безʼпропрежконʼчáемā, ıáко, бы́ша, бѧ́ше. Е҆гдáже пропрежконʼчáемый слóгъ дóлʼгїй бѹ́детъ, тогдà ѿвʼóстрѧ́етʼсѧ. дóлʼгїй бò сы́й възбранѧ́етъ ѿвлечéнò бы́ти, ıáко, дѣвʼствѹ́етъ (Габ).

В перерібці граматики Діонїзія ‚ἡ περισπωμένη ἔχει ὡς εἴρηται τόπους δύο. αὐτὴν τὴν λήγουσαν καὶ τὴν παραλήγουσαν. ἂν γοῦν ἔνι ἡ λήγουσα μακρὰ καὶ ἔχει ἐπάνω αὐτῆς τόνον, περισπωμένην ὀφείλει ἵνα ἔχῃ, εἴτε συνῃρημένη ἐστίν, ὡς τό ποιῶ, εἴτε οὐχί, ὡς τὸ ποῦ ἢ τὸ πῶς ἤ τι τοιοῦτον... εἰ δὲ ἡ λήγουσα ἔνι βραχεῖα, ἡ δὲ παραλήγουσα ἔνι μακρά, ὡς τὸ οὗτος, ἐκεῖνος καὶ ἔχει ἐπάνω τῆς παραληγούσης τόνον, περισπωμένην ὀφείλει ἵνα ἔχῃ' [1]). В грецькій граматицї Меляихтона виразно зазначене тільки се правило: Penutlima, in dißyllaba, prior natura longa, posteriore breui, circunflectitur (9б).

Канон ѡ Ѿвлечéнʼной: Над дóлʼгимъ слóгомъ вы́нѹ ѿвлечéннаѧ бывáетъ, а над крáтʼкимъ никогдáже бывáет (ѳб) — запозичений із грецького наголошування. У Крузія ‚nulla breuis, nec Positione longa, circumflectitur, sed tantum Syllaba natura longa' [2]). Здаєть ся, виливом спостережения практиковання при друкованню церковнославянських книжок є дальший текст Лаврентія: И҆ сè ѡ ѿвлечéнʼной. Подобáетъ жè вѣ́дати ıáко въсловéнскомъ писмѣ ѿвлечéнò нè мóщʼнѡ бы́ти въ кѹпѣ съ крóтʼкою. нò въмѣсто ѿвлечéныѧ полагáетʼсѧ ѻ҆ѯі́а и҆лѝ варі́а, ıáко, и҆́бо. и҆́же. ѧ̂. и҆. ю̂ (ѳб, аіа).

На грецьке походження дальшого тексту вже вказано; себто, що потрéбʼнѡ е҆́стъ вѣ́дати и҆ сè ıáко писменá, е҆́же нарицáютсѧ дóлʼгаѧ и҆ двоглáснаѧ, вы́нѹ бывáют дóлʼгаѧ, або крáтʼкаѧ жè писменà вы́нѹ бываю́тъ крáтʼкаѧ (аіа). Довший виклад ѡ двовремéнʼных: Е҆гʼдà предʼдóлʼгим и҆лѝ крáтʼкимъ двовремéнное, тóдà вы́нѹ дóлгїй слѹчáетсѧ ıáко рабы́нѧ, а҆́ще. Е҆гʼдá же пò дóлʼгом и҆ по крáтком двовремéнное тóдà вы́нѹ крáткїй слò бывáетъ, ıáко и҆́мам тóдà. Е҆гʼдá же слѹчи́тъсѧ бы́ти двовремéнʼномѹ пò двовремéнʼнѣмъ тóдà пéрʼвое ѹ҆́бо дóлʼго второе жè крáтко слѹчáетʼсѧ ıáко,

---

[1]) Egenolff, op. cit. ст. 5.

[2]) Martini Crvsii Grammaticae Graecae, cum Latina congruentis, Pars altera. Basileae 1585 (Королївська бібліотека в Берлїнї V с 690), ст. 984.

на̑ша. Ѥгда́же ме́ждꙋ двовре́ме́ными двовре́менное слꙋчи́тсѧ, на́дни́м же́ тре́бѣ оударе́нїѧ; тогда̀ ѡ̀бострѧ́етсѧ пе́рваго ра́ди двовре́меннаго до́лгаго соу́щаго. ꙗ̑ко, воз̑ака́ша. И непостоѧ̑нїѧ е̑го̀ ра́ди поне́же пре́дварѧ́емомꙋ оу̑бо кра́ткїй сло е̑́сть послѣдоу́емомꙋ жѐ до́лгїй ка двовре́менно е̑́сть ме́ждꙋ двовреме́нныма а̑. пре́дварѧ́емы̀ на̀ него́жѐ взира́ѧ̀ ка двовре́ме́ны̀ сы̀ слꙋча́етсѧ кра́ткїй, шажѐ послѣдꙋ́емы̀ нане́го жѐ, в̑зыра́ѧ̀ ка, до́лгїй сло́гъ быва́ет. а̑ ша, кра́ткїй. Рече́нїе жѐ е̑диносло́жно, ѿ двовре́менныхъ жѐ писме́нъ съставле́нно, сло́гъ нѐпостоѧ̑не е̑́сть. о̑бо́гда оу̑бо кра́ткїй о̑бо́гда жѐ до́лгїй прои́зволе́нїемъ. ꙗ̑ко, да́, да̑ (аѕаб, ві а)
Жерело сеї партії не звісне менї.

Як партія „о двовременних“, так і дальша ѡ̑ кроткой запозичена з граматики грецької мови. Кро́ткаѧ е̑́сть, ла́годнаѧ. ꙗ̑же кро́ткѡ и̑ нѐ оударите́нѣ вѣщаетсѧ сло́гъ е̑ѧ̑ ра́ди. по̀ дѣ́йствꙋ е̑ѧ̑ и̑ и̑мѧ̀ е̑ѧ̑. Кладеть ся на̀ всѣх рече́нїй нача̑ных слѡзѣх, и̑же ѿ гла́сных и̑ли̑ двогла́сныхъ быва́ют. ꙗ̑ко, е̑гда̀. ю̑но́ша (віаб). В цитованій уже статї „Разсужденій“ проф. Ягіча кро́ткаѧ нари́четсѧ, поне́ж а̑ще на́д ко́им писмо́м о̑на̀ стои́т, то̀ писмо̀ кро̀тко рещи́. а̑ ста́витсѧ о̑на̀ то́чїю в нача́лѣ рѣчи и̑ в концы̀ над си́ми писмены̀, а̑ е̑ и̑ ї оу̑ о̑ ѡ̑ є̑ ю̑ ꙗ̑ (ст. 745). В иншій статї п. з. Наказа́нїе ко ꙋчи́телем ка́ко и̑мъ оу̑чи́ти дѣте́й гра́мотѣ и̑ дѣтем оу̑чи́т(и)сѧ бж҃твенномꙋ писа́нїю и̑ разꙋмѣнїю нема вже мови про кладенне сього знаку на кінцї: Також и̑ кро́ткꙋю, си́рѣчь ти́хꙋю зна́ти, ка́ко станови́тсѧ в нача́лѣ над зва́тельными писмены̀, си́рѣчь, и̑ т е б ѐ, и̑ м е н ѐ, а̑ м и́ н ь, а̑ н д р е́ й, и̑ про́чаѧ. сїѧ кро́ткаѧ зае́млетсѧ ти́хим и̑ кро́тким гла́сом (ст. 789). В граматицї Діонізія ‚ὁμοίως καὶ ἡ ψιλὴ τίϑεται εἰς γράμμα φωνῆεν ψιλούμενον, οἷον ἔγραφον, ὄνομα καὶ εἰς τὰ ὅμοια‘[1]).

Як у грецькій граматицї, так і в Лаврентія време́нъ двѣ: До́лгаѧ ¯, и̑ Кра́ткаѧ ˘. Всѧ̑ до́лгїѧ оу̑бо слѡги до́лгїѧ. кра́ткїѧ жѐ кра́ткїѧ вътвѡ́рцех быва́ютъ. ꙗ̑ко, да̄ле́чѐ ѿт ме́нӗ ѿтста́ви̅ ра̑ни̅ твоѧ̅. До сього додано поученне: Ѥгда̀ же оу̑вѣси хꙋдожество̀, тогда̀ и̑звѣ́стнѡ оу̑вѣси ѡ̑ времена́хъ. и̑ е̑гда̀ начне́ши съшива́ти различно плете́ныѧ стїхи̑ Тво́рческїѧ. Крім того: Вѣдати жѐ потре́ба ꙗ̑ко кра́ткаѧ вы́нꙋ пола́гаетсѧ на̀ нѣ́кихъ рече́нїѧхъ и̑ нѐ в числѣ̀ сꙋ́щихъ. ꙗ̑ко, на̀, тво́й, мо́й, гл҃ющей, прїйдо́ша (віб, гіа). І в грецьких граматиках ‚χρόνοι‘ ‚δύο‘: ἡ μακρὰ καὶ ἡ βραχεῖα. Про ставленне короткої над и говорило ся у грама-

[1]) Egenolff, op. cit. ст. 3.

тичній традиції, прим.: Кра́ткаѧ полага́етсѧ въ си^х рѣче^х· пойдꙋ, дойдꙋ, поймꙋ, а҆й несе́тъ, айненена́йни, сво́йство, по́йти, і в' подобныхъ си^м, ꙗ҆ко^ж се҆· мо́й, се́й, тво́й, то́й, як стоїть у „Разсужденіяхъ“ проф. Яґіча (ст. 745).

Про титлу сказано, що ті́тла же҆ та́кѡ пи́шетсѧ ҃. Свойстве́нно же҆ е҆́й е҆́сть па҃че сꙋщихъ написа́нных писме́нъ значи́ти. ꙗ҆ко, б҃ъ, ѿц҃ъ, сн҃ъ, дх҃ъ, ст҃ы́й (г҃іа) Перша половина відступу про титлу „Грамматичества“ в „Разсужденіяхъ“ має ті самі приміри: Ти́тла ҃ полага́етсѧ над бж҃твеными, и҆ ст҃ыми и҆ над ѡ҆сщ҃енными и҆ над чт҃нѣйшими и҆мены и҆ рѣчми, си́це· г҃дь, бг҃ъ, ѿц҃ь, сн҃ъ, дх҃ъ, ст҃ыи (ст. 995). В виданню Камераріа латинської граматики Мелянхтона під титулом, ‚de scriptvrae brevitate’ написано: Sed breuitas & veluti correptio consistit in omißione aliquarum literarum, uel contractis figuris [1]).

Точок шість: запѧта́ѧ (,), срока̀ (·), двосро́чїе (:), подсто́лїѧ (;), съедини́тельнаѧ (‿) и҆ то́чка (.). Ділять ся на: въ е҆́же раздѣлѧ́ти, въ е҆́же съедин́ѧти и҆ въ е҆́же съверша́ти (г҃іб). По два знаки за чергою припадає на кожду ґрупу. Першою ра^здѣлѧ́е^м, е҆гда̀ сло́во творѧ́щей, и҆ не҆ съвер'ше́н'нꙋ рѣчь и҆з'ре́к'шей, пи҆шемъ ю҆; другою і третїм, е҆гда̀ гл҃ющей, не҆съвершен'нꙋ рѣчь и҆з'рече́мъ, ѡ҆ба́че же҆ съвершенѣ'шꙋ ѿ ꙗ҆же за запѧто́ю; вкінці четвертою, е҆гда̀ въпрошеніе дѣющей, пи҆ше^м ю҆, ни҆же та́кѡ ра^здѣлѧ́е^м ꙗ҆кѡ запѧто́ю, и҆ли срокѡ́ю, ни҆же съверша́емъ не́ю поне́же въпро́са жде́тъ (д҃іаб). Знаком лучби є съедини́тел'наѧ, яку внегда̀ пи҆шемъ въстроцѣ, и҆ къкон'цꙋ пи́шꙋщей и҆де́же не҆ въмѣща́етсѧ рече́ніе, тогда̀ на̀ кѡ́ци е҆дино́ѧ стро́ки рече́нїю по сꙋщꙋ, в'нача́лѣ же҆ дрꙋгі́ѧ дрꙋго́мꙋ по́лъ. Тогда̀ съедини́тел'наѧ съедин́ѧетъ ѻ҆но рече́ніе раздѣле́н'ное. ꙗ҆ко, хлѣбъ а҆г҃гель-скїй ꙗ҆дѐ ч҃лкъ (д҃іб). Останньою — то́чкою съверша́емъ, е҆гда̀ съверше́н'ное сло́во и^зре́кше съверша́емъ не́ю (е҃іа).

В одній із цитованих статий „Разсужденій“ відступ про точки має заголовок о э҆тимоло́гїи: Э҆тимоло́гїѧ толкꙋетсѧ и҆стинносло́віе, а҆ и҆стинносло́віе се е҆сть е^ж разꙋмѣти гдѣ досто́итъ поста́вити в' писа́нїи запѧта́ѧ і҆ли срока̀ і҆ли двосро́чїе і҆ подсто́лїѧ, и҆ син'та́ѯисъ и҆ сло́гїѧ і҆ то́чка. Раздѣлѧ́е^т же е҆тимоло́гіѧ в' тро́ѧ

---

[1]) Grammatica Philippi Melanchthonis Latina, Iam denuo recognita et plerisque in locis locvpletata, et avtoris volvntate edita. Accesservnt et annotationes recentes, de consilio Joachimi Camerarii utiles futurae tam Magistris quam Discipulis. Item Tractatus de Orthographia, recens. Липськ, 1560, ст. 498 (Віденська Цісарська бібліотека, 102734—A).

сиꙗ. во ѥже раздѣлꙗти і во є^ж соєдинꙗти і во є^ж совершꙗти (ст. 747—748). Як запинка, так і грецька ‚ὑποστιγμὴ δὲ διανοίας μηδέπω ἀπηρτισμένης, ἀλλ᾽ ἔτι ἐνδεούσης σημεῖον' [1]). Дефініція Базея на дальші два знаки нагадує Лаврентієву, але не покриваєть ся із нею: Colon siue Membrum, est pars Periodi habens Syntaxim perfectam, sensum uero nondum perfecte absolutum (19б).

Що тикаєть ся знаку питання, „Сказаніе о знакахъ книжныхъ" знає про сей знак ось що: А гдѣ пишутся бесѣды, або словеса по вопросу и отвѣту, або гаданія нѣякія, албо со еретики прѣніе; тогды знаки тамо таковые поставляются;;; [2]). В Базея означуєть ся сей знак як ‚Interrogationis seu Erotematis nota' (20 б). Передостанній знак відповідає грецькому ‚ὑποδιαστολή', а останній – точка грецькій ‚στιγμή' (ἐστι διανοίας ἀπηρτισμένης σημεῖον) [3]). В Крузія означуєть ся „Hypodiastole" як ‚syllabarum, quae disiunctae esse debeant, separandarum nota' [4]). Що до точки, в Ляскаріса ‚Perfectum punctum est, quando sententia perfecta est' (85б). В Базея ‚Periodus est absoluta oratio, Syntaxim & sensum perfectum habens' (20а). Згадуване вже „сказаніе о знакахъ" велить ставити точку там, ‚гдѣ разумъ въ бесѣдѣ раздѣленъ быти потреба, то есть на статьи, лѣпшаго ради вырозумѣнія; тамо не токмо стати мало со отдохновеніемъ, но и гласъ отмѣнити, индѣ полехку, а индѣ и велегласно, ижъ бы было не варварско: бо риторски, або философски сложенныя письма, риторски читаемы быти хотятъ, а не варварски, не калицки, якъ строемъ у вратъ и подъ окны воспѣвати обычай' [5]).

Увагами про знаки перепинання кінчить ся друга часть граматики Зизанія. Хоч назв шість, але значінь пять, бо „срока" й „двоерочіе" покривають ся що до свойого призначення.

(*Кінець буде*).

---

[1]) Egenolff, op. cit. ст. 11.
[2]) Сказанія князя Курбскаго, ст. 277.
[3]) Egenolff, op. cit. ст. 11.
[4]) Martini Crvsii Grammaticae Graecae, cum Latina congruentis, Pars altera, Basileae, 1573, ст. 18 (Цісарська бібл. в Відні, 73W. 121).
[5]) Сказанія князя Курбскаго, ст. 277—278.

Т. СII. Р. 1911, кн. II. Рік XX.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЬОҐІЇ Й ЕТНОҐРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

B. CII. 1911, II B. XX Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.

Закінчено 18/V с. с. 1911.

Граматика Лаврентія Зизанїя з 1596 р.

Написав *Михайло Возняк.*

VII.

Третя часть граматики Лаврентія — Ѥ҆тѷмоло́гїѧ є҃стъ, ꙗ҆́же ча́сти сло́ва оу҆чи́тъ раздѣлѧ́ти и҆ въсвое́мъ иⷯ чи́нꙋ бл҃голѣ́пнѡ полага́ти (є҃іб). В отсїй дефініції злучена морфольоґія і синтакса. Зі звісних менї дефініцій инших граматик найблизша дефінїція Крувія, в якого етимольоґія замикає в собі ‚dictiones, uel Partes orationis' (ст. 22) і дефініція Урсина[1]): Analogia, quae docet proportionem, siue similem formationem Dictionum, non repugnare vsu communi. Синтакса ‚docet coordinationem Orationum' (ст. 2).

Часть мови се рече́нїє, а рече́нїє є҃стъ, ча́сⷮ мала́ѧ ѿсло́ва в'зиме́ма. ꙗ҆́ко, хо́дитъ (є҃іб). Єсть се скорочена дефінїція „Адельфотеса": Рече́нїє є҃стъ ча́стъ мала́ѧ съчини́тел'наго сло́ва раздѣлителнаѧ (2к). Се переклад із Ляскаріса: *Λέξις ἐστὶ μέρος ἐλάχιστον τοῦ συντακτικοῦ λόγου διαιρετικόν.* Dictio est pars minima constructae orationis diuisibilis (2б, 3а).

Дальша дефініція: Сло́во є҃стъ рече́нїй сложе́нїє. є҃же ꙗ҆вла́еⷮ мы́сⷧ самосъвеⷬшеⷩ'нꙋ ꙗ҆́ко, Па́велъ въ хра́мѣ хо́диⷮ (ѕ҃іа) — взята з „Адельфотеса": Сло́во є҃стъ рече́нїй сложе́нїє, мысль самосовеⷬшенꙋ ꙗ҆вла́ющеє (9к). Се дословний переклад дефініції Хрисольора (ст. 5), Ляскаріса (2б, 3а) й Урбана[2]): *Λόγος ἐστὶ λέξεων σύνθεσις,*

[1]) Урсина (в латинськім заголовку ‚Ursini') треба читати також на ст. 30 у попереднім томі „Записок".

[2]) Vrbani Bellunensis institvtionvm Linguae Graecae Lib. II. Qvorum primo quae ad simpliciorem octo partium orationis rationem: secundo, quae ad acurationem earundem pertinent explicationem omnia emendate continentur. Basileae, ст. 229. Рукописна записка з 1619 р., друк без сумнїву 16 в. (Бібл. „Народного Дому" у Львові, ч. 33562).

διάνοιαν αὐτοτελῆ δηλοῦσα. І дефініція Івана Тухольця являєть ся перекладом грецької: Oratio est compositio dictionum congruens perfectam sententiam ostendens (7б). Такаж дефініція Перотта [1]).

Терміни частий мови, їх порядок і поділ на відмінні і невідмінні однаковий в граматиці Зизанія і львівській. **Бидωвъ слова, иже и ча^с^ти нарицают'ся є^с^тъ осмъ: различїе, има, мѣстоима, глаголъ, причастїе, пред'логъ, нарѣчїе и съюзъ** (ѕ҃іа). З них перші пять **скланяемыя**, останнї три **нѐ скланяемыя** (ѕ҃іб). Число відмінних і невідмінних частий мови такеж, як у грецьких граматиках.

Система частий мови в Зизанія та сама, яку виробила ще Александрійська школа та яка з деякими виїмками і модифікаціями вдержала ся протягом середнїх віків по 19 ст. Пособляло сїй традиції і се, що латинські граматики приймили готову грецьку систему; в нїй змінили в дечім партію про заіменники й виділили з прислівника осібну часть мови — оклик [2]). Так повстала система вісьмох частий мови в латинських граматиках, бо грецького родівника не знає латинська мова. Одні з грецьких граматик, другі з латинських переймили сю систему инші европейські народи.

Ѿ РАЗЛИЧЇИ.

Перша часть мови в Лаврентія — **различїе єстъ часть слова скланяема, по^д^чиняема скланяемымъ именамъ** (з҃іа). В Діонїзія ‚*ἄρθρον ἐστὶ μέρος λόγου πτωτικὸν προτασσόμενον καὶ ὑποτασσόμενον τῆς κλίσεως τῶν ὀνομάτων*' [3]). Такаж дефінїція у Хрисольора (4а), Мосхопула (7а) та Ляскаріса (3б і 4а). В виданню Ґербеллїя грецької граматики Мелянхтона зроблено таку замітку: Ignorat articulum omnino latinus sermo, quare latinis uocibus reddi aut exponi nequit. Nam quod grammatici nominum declinandorum casibus addiderunt, hic haec hoc docendi gratia fecere, non quod sermo latinus hos haberet articulos. Germanicus sermo habet articulum, nec Graeci articuli uim exacte cognoueris, nisi ex germanico idiomate (13a).

Сю гадку підхопив Богоріч, який сам признаєть ся у текстї своєї граматики, що в її укладї взорував ся на Мелянхтоновій граматицї. Extra declinationem, починає він, quemadmodum in latina lingva, articulorum usus revera non est, neque etiam esse debet in slaunica & Carniolana lingua. Nam quòd vulgò in loquendo usurpatur

---

[1]) Nicolai Perotti Episcopi Sipontini Grammatica denuo castigata .. Краків, 1535, 4б, 5а (Бібл. Оссолїньских, ч. 12267).

[2]) G. F. Schoemann, Die Lehre von den Redetheilen nach den Alten dargestellt und beurtheilt, Berlin, 1862, ст. 11—12.

[3]) Egenolff, op. cit. ст. 34—36.

articulus à Carniolanis, fit id solum Germanicae linguae prava imitatione, & non neceßitatis causa. Siquidem omnia, planè & significanter, sine articulo efferri possunt, id quod ex aliis, antiquioribus: utpote Dalmaticis & Croaticis (ex quibus haec, Carniolana, ceu ex fonte, promanavit) idiomatis, luce meridiana, clarius patet & verißimum esse efficitur. Verùm quoniam per articulum Genus, Casum, et Numerum venamur: Et in declinando eius usus existit necessarius. Quare pronominis, hic, haec, hoc, (quod interim, articuli nomine dignabimur) declinationem, hinc subiungemus (ст. 44—45).

Зизанїй не заговорив про недостачу родівника в славяньских мовах, противно грецька система вісьмох частий мови підсунула йому родівник як осібну часть мови, але всетаки Лаврентієва дефініція родівника се властиво дефініція відносного заіменника, чим і дійсно є Лаврентіїв родівник: ї҃же. Хоч мав Лаврентій повище наведену грецьку дефініцію родівника в готовім перекладї в „Адельфотесї“ (10к), він досить щасливо погодив задержанне у цїлости грецької системи вісьмох частий мови з недостачею родівника в церковнославяньскій мові.

Родівник має: ро́дъ, число̀, и҆ паде́жъ. Родів три: мꙋ́жескїй, же́н҆скїй, сре́д҆нїй (ꙃ҃ıа). Чисел також три: є҆дин҆стве́н҆ное, двойстве́н҆ное, и҆ множестве́н҆ное. Відмінків пять; ідуть в такім порядку: и҆менно́вный, ро́д҆ный, да́тел҆ный, твори́тел҆ный, и҆ вино́вный (ꙃ҃ıб). Шестий відмінок узятий із латиньских граматик; граматика Мамонїчів і „Адельфотес“ знають тільки пять відмінків, крім перших чотирох пятий замісць шестого. Крузій навіть перестерігав, що Греки не мають шестого відмінка, ‚ideo Ablatiuus dicitur Latinus Casus' (I, 1573, ст. 23). Відміна слова ї҃же (и҃ıа, и҃ıб, ꙁ҃ıа) зведена разом на отсїй табличцї:

однина:

	муж. р.	жіноч. р.	серед. р.
1.	ї҃же	ꙗ҃же	є҃же
2.	є҆го́же, не́гоже	є҆ꙗ̂же, не́ꙗж	є҆го́же, не́гоже
3.	є҆мꙋ̂же, не́мꙋж, нем҆же	є҃йже, не҆же	є҆мꙋж, не́мꙋж, нем҆же
4.	є҆го́же	ю҃же	є҃же
6.	и҃м҆же, ни҃мже	є҆ю̂же, не́юж	и҃м҆же, ни̂мже

двійне ч.:

	муж. р.	жіноч. р.	серед. р.
1. 4.	и҃же	ꙗ҃же	е҃же, и҆лѝ ꙗ҃же
2.	є҆ю̈же, не́юже	є҆ю̂же, не́юже	є҆ю̂же, не́юже
3. 6.	и҃маже	и҃маже	и҆̆маже

множина:

	муж. р.	жіноч. р.	серед. р.
1.	и҃же	ꙗ҆̆же	є҃же, и҆лѝ ꙗ҃же

2. и҃хъже, ни҃хже	и҃хъже, ни҃хже	и҃хъже, ни҃хже
3. и҃мъже, ни҃мже	и҃мъже, ни҃мже	и҃мъже, ни҃мже
4. и҃хъже	ихже и҃ли ꙗ҆же	и҃хъже, и҃ли є҆же, и҃ли ꙗ҆же
6. и҃миже, ни́мижѣ	и҃миже, ни́мижѣ	и҃миже, ни́мижѣ.

Вже з тої відміни видно, що не чиста Лаврентієва церковнославянщина. Є богацько прогріхів проти неї. Поминаючи правописну справу й підчеркуючи його змішаннє третього й семого відмінків в „дательнім", 4 відм. одн. для муж. р. є и, 1 відм. дв. ч. ꙗ(-же), 4 відм. ꙗ, 4 відм. мн. ѧ, для жін. р. 1 відм. дв. ч. и(-же), 4 відм. и, для сер. р. 1 відм. дв. ч. и(-же), 4 відм. и, в 1 відм. мн. повинно бути ꙗ(-же), в 4 відм. ꙗ. Змішаннє 2 і 4 відм. і є҆же в 1 і 4 відм. мн. сер. р. — вплив „Адельфотеса" (12к).

Ѿ И҆МЄНИ.

И҆мѧ̀ є҆́стъ наречені́е ве́щи. и҃ли, И҆мѧ̀ є҆́стъ ча́сть сло́ва склонѧ́ема, ꙗ҆́же ве́щъ знаменоу́етъ, нѐ дѣла́ти жѐ что̀ и҃ли страда́ти (ді б). Дефініція „Адельфотеса" відмінна: **И҆мѧ̀ є҆ст' ча́сть сло́ва склонѧ́ема, сꙋщество̀ сво́йствен'но и҃ли о҃бщее знаменꙋема** (12к). За то подібна дефініція латинської граматики Мелянхтона: Nomen est pars orationis, quae rem significat, non actionem: hoc est, quae significat id, quo res aliqua appellatur, non illud quo agere, uel pati aliquid dicitur: ut, Homo, Eguus, Animal (ст. 16)[1]. І в Люпуля ‚nomen est pars orationis declinabilis significans rem, et non actionem' (Rvdimenta, 4a).

Річ означає таке імя, **є҆мꙋ̂ же мо́щнѡ прилага́ти, то́й, та́ѧ, то́е. ꙗ҆́ко, То́й ка̂мень. Та́ѧ землѧ̂. То́е мо́ре** (ді б). В польській граматиці Петра Стоєньского також ‚istis quidem vocibus, semper praeponuntur in oratione cum est opus, Ten, Tego, Temu, etc' (17a)[2]. І в Спанґенберґа подібно пізнати ‚Nomen, cui in nostra (нїмецькій) lingua potest addi, ein, ut homo ein Mensch' (24a). Таке поясненнє прийняв з польського Доната (3б) і Відавскі, в якого ‚Nomen est pars orationis, quae rem significat, non actionem, cui in nostra lingua praeponitur jeden, vt homo jeden człowiek' (2б).

---

[1]) В віртемберськім виданню латинської граматики Мелянхтона з 1629 р. ще близша ся дефініція до Лаврентієвої: Nomen est pars orationis, quae rem significat, non agere aliquid aut pati. (Philippi Melanchthonis Grammatica Latina, ст. 12–13). (Бібл. „Народ. Дому" у Львові ч. 14603).

[2]) Polonicae grammatices institutio. In eorum gratiam, qui eius linguae elegantiam cito et facile addiscere cupiunt, Краків, 1568 (Ягайлонська бібл. X. a. 25½).

Імя є сѹгѹбо: Собственное, и Нарицаемое. Перше таке, єже єдиной токмѡ вещи слѹчаєтся. ıако, Іаковъ. Илїа. Анна. Марїа, друге єсть мнѡгимъ ѡбщее. ıако, мѹжъ. жена. градъ. рѣка. село (ка). І в Доната ‚qualitas nominum' є ‚bipartita' (3б)[1]. ‚Nomen proprium' ‚uni tantum conuenit, własne imię', ‚nomen appellatiuum' ‚multis commune est, pospolite imię' (4a). Подібні означення у Відавского (2б), Спанґенберґа (24a) та Люпуля (Rvdimenta, 4a). Граматика Спанґенберґа має ті самі приміри, що й у Лаврентія, отож: uir, mulier, urbs, flumen. Найправдоподібнїйше Зизанїй скоротив дефініції латинської граматики Мелянхтона: Nomen duplex est, Proprium, & Appellatiuum. Proprium est, quod uni soli rei conuenit, hoc est, quod in eadem specie uni tantum attribuitur. Appellatiuum nomen dicitur, quod multis commune est: hoc est, quo communiter omnes eiusdem speciei res appellantur: ut, Homo, Equus, Vrbs, Flumen (ст. 16—17).

Подвійне також имѧ нарицаемое, а то ѡсѹщественное, ємѹ же не можетъ приложитися, мѹжъ, жена, животное. ıако, члкъ, конь, поле, и прилагаемое, ємѹже мощнѡ прилагати, мѹжъ, жена, животное. ıако, мѹдрый, бѣлый, черный (кб). За Донатом (4a) і в Відавского ‚Nomen appellatiuum duplex est: Substantiuum & Adiectiuum'. ‚Substantiuum est, cui in nostra lingua addi non potest, Mąz, Niewiasta Zwierzę', a ‚Adiectiuum nomen est, cui in nostra lingua addi potest, Mąz, Niewiasta, Zwierzę' (2б); таксамо в Базея (22a). Латинська граматика Мелянхтона має навіть деякі ті самі приклади: Substantiuum est, cui non potest addi, Homme, Femme, Chose: hoc est, cuius significatio per se absque altero addito intelligitur: ut Homo, Equus. Adiectiuum cui addi potest, Homme, Femme, Chose: hoc est, cuius significatio absque altero aliquo intelligi non potest: ut Albus, Niger, &c (ст. 17).

Як у Крузія (II, 1573, ст. 25), так і в Лаврентія послѣдѹютъ имени седмь: разсѹжденїє, родъ, видъ, число, начертанїє, падежъ, и склоненїє (кб, кл). Разсѹжденїє єсть, различїє имене прилагаемагъ чрезъ степени: положенный, разсѹдный, и превышшїй (кл). В Доната ‚comparatio est uariatio per gradus' (4б)[2]. Поло-

[2]) Aelii Donati viri clarissimi, De Octo partibus orationis Methodus, Quaestiunculis puerilibus vndique collectis illustrata. Per Leon Ardvm Culmanum Crailsbeymensem, Краків, 1560 (Бібл. Оссолїнських, ч. 3584; инші видання еротематичного Доната зперед 1596 р. в тій самій біблїотеці під чч. 3579, 3580 і 19171).

[1]) В віртемберськім виданню латинської граматики Мелянхтона з 1629 р.; Comparatio est variatio Adjectivi cuiuscunque generis per gradus (ст. 19).

жен'ный є҆́стъ, пе́рвы̑ гла̑с прилага́ємаго. ꙗ҆́ко, ст҃ы́й. Раз'сꙋ́дный є҆́стъ, ї҆́же вѧ́щ'ше прилага́ємаго значе́нїѧ значи̑т. ꙗ҆́ко, ст҃ѣ́йшїй. Превы́ш'шїй є҆́стъ, ї҆́же вѧ́щ'ше раз'сꙋ́днаго значе́нїѧ значи́тъ. ꙗ҆́ко, пресвѧтѣ́'шїй. Степенують ся тільки прилага́ємаѧ: и҆̀х'же значе́нїе прирастѝ, и҆лѝ ѹ҆мнѧ́тисѧ мо́жетъ (к҃лаб, к҃ва). Також погляди Спанґенберґа (24б, 25а), Люпуля (Erotemata, 4a, Rvdimenta (4б, 5a) та Відавского (4аб) оперті на Донатови (5аб). В латинській граматиці Мелянхтона ‚comparantur nomina, quorum significatio augeri, minuive potest'. ‚Positiuus prima uox adiectiui est'; ‚comparatiuus, quo alterum alteri comparando praefertur, hoc est, qui supra positiui significationem, magis significat'; вкінці ‚superlatiuus est, quo unum aliquid multis, aut etiam omnibus sui generis praefertur, hoc est, qui supra positiui significationem ualde, siue maximè significat' (ст. 17—18).

Степеновання є двояке: Подоконачерта́те̑лное и҆ Ѳ҆тропо́тное. Перше таке, въ не́м' же сте́пень раз'сꙋ́дный, и҆ превы́ш'шїй бл҃голѣпнѣ начертава́ет'сѧ ѿ прилага́ємаго (Бл҃же́нъ. Бл҃жен'нѣ́йшїй) (к҃ва). Раз'сꙋжде́нїе стропо́тное є҆́стъ, въ не́м'же сте́пень раз'сꙋ́дный и҆ превы́ш'шїй, нѐ лѣ́пѡ начертава́ет'сѧ ѿприлага́ємаго: Бл҃гі́й, лꙋ́ч'шїй, пребл҃гі́й; ма́лъ, мні́й, мнѣ́'шїй. ме́н'шїй, на́ймен'шїй; зо́лъ, злѣ́йшїй, па̑че злѣ́'шї, го́р'шїй, на́йгоршїй (к҃вб). Сей поділ нагадує анальоґічну партію із граматики Івана Тухольця, в якого також ‚comparatio' є ‚duplex', ‚regularis', ‚quando gradus secundum analogiam formantur a positiuo' й ‚anomala', ‚quando gradus non rite formantur à positiuo' [1]).

Як у Доната (6а) [2]), так і в Лаврентія родів четы́ри; мꙋ́жескї, же́нскїй, сре́днїй и҆ ѡ҆́бщїй (то́й и҆ та́ꙗ пїѧ́ница) (к҃га). В Доната ‚hic et haec sacerdos' (6а). Види два: первоѡ҆́бра̑зны, и҆ прои̑зво́дный; перший ни҆ ѿ є҆дина́го происхо́ди̑т. ꙗ҆́ко, не́бо. възд꙽ꙋхъ. земла̑; другий ѿ и҆нꙋдꙋ происхо́дитъ. ꙗ҆́ко, небе́сный. възд꙽ꙋшны. зе́мный (к҃габ). І в „Адельфотесї" два види: первообразный, ꙗ҆́ко нб҃о, производный, ꙗ҆́ко нб̑сный (13к). Традиція се ще Діонїзія, в якого саме ‚εἴδη δὲ δύο, πρωτότυπον καὶ παράγωγον' [3]).

Шість є ѡ҆́бразѡ̑в и҆ме̑н ви́да произ'во́днаго: Ѻ҆те́ческаѧ. ꙗ҆́ко, Кѡн'стан'ті́нови̑ч, ѿ кѡн'стан'ті́на; Вла́стнаѧ. ꙗ҆́ко, ца́р'скїй ѿ ца-

[1]) Quęstiones Ioannis Cervi Tucholiensis de declinatione et constructione orationis partium, Краків, 1533, 22б (Бібл. Оссолїньских, ч. 2198).

[1]) Пор. також: Corpus grammaticorum Latinorum veterum collegit auxit recensuit ac potiorem lectionis varietatem adiecit Fridericus Lindemannus... Tomus I... Липськ, 1831, ст. 11.

[3]) Egenolff, op. cit. ст. 19.

рѧ; ꙗзы́ческаѧ. ꙗ҄ко, є҆́л'линъ, ѿ є҆л'ла́ды. москви́тинъ, ѿ мо́сквы; ꙋмали́тел'наѧ. ꙗ҄ко, златоꙋстецъ, ѿ златоꙋ́стаго; ѿимен'наѧ. ꙗ҄ко, зла́тый, ѿ зла̑та и҆ Глаго́л'наѧ, ꙗ҄ко, чита́тель, ѿ чита́ю (к҃гб, к҃да). В Діонїзія: *Εἴδη δὲ παραγώγων ἐστὶν ἑπτά· πατρωνυμικόν, κτητικόν, συγκριτικόν, ὑπερθετικόν, ὑποκοριστικόν, παρώνυμον, ῥηματικόν* [1]). Відкинувши ‚*συγκριτικόν*' і ‚*ὑπερθετικόν*' на степенованне прикметників, одержить ся пять ґруп, спільних і Лаврентієвій граматиці і як ‚patronymica, possessiva, diminvtiva, denominativa ѝ verbalia' латиньскій граматиці Мелянхтона (ст. 128, 130, 131, 133, 136). В ґрупі ꙗзы́ческаѧ треба, здаєть ся, видїти ‚gentile' Базея, ‚quod aliquid ex gente uel natione significat: ut Graecus, Ruthenus' (22б), ‚Species Gentilis' (*ἐθνική*) приходить і в Крузія (II, 1873, ст. 26) та в Ляскаріса. Всї ті терміни зводять ся до ‚*ἐθνικόν*' Діонїзія [2]).

На́чертанїй три̑: Про́стое, Сло́жное, и҆ Пресло́жное. Перше, є҆гда̀ рече́нїе про́сто сꙋ́щее, въ ча́сти знача́щїѧ ра҆здѣли́тисѧ не̑ мо́жетъ. ꙗ҄ко, сло́во; друге, є҆гда̀ рече́нїе сꙋ́щее, въ ча́сти знача́щїѧ ра҆здѣли́тисѧ мо́жетъ. ꙗ҄ко, бл҃ве́нъ (к҃дб): трете, є҆гда̀ рече́нїе пресло́ж'ное ѿ тре́хъ ча́стїй сло́жен'но быва́етъ. ꙗ҄ко, преблагослове́нъ (к҃еа). В Діонїзія також ‚*σχήματα δὲ ὀνομάτων ἐστὶ τρία. ἁπλοῦν, σύνθετον, παρασύνθετον*' [3]). Перші дві дефініції Лаврентія нагадують дефініції Івана Тухольця, в якого ‚figura' є ‚simplex, quae non potest diuidi in partes significatiuas sui integri', а ‚composita, quae diuidi potest in partes significatiuas sui integri' (Institutiones, 59a, Quęstiones, 24б). Що до третьої дефініції, вона утворена на взір таких дефініцій перерібок граматики Діонїзія, як ‚*ἁπλοῦν σχῆμα—τὸ ἐκ μιᾶς λέξεως συνιστάμενον*', а ‚*σύνθετον σχῆμα — τὸ ἐκ δύο λέξεων συγκείμενον*' [4]).

Чисел три: є҆ди́нственное, є҆́же є҆ди́нꙋ ве́щъ знаменꙋ́етъ; двóйственное, є҆́же двѣ̀ ве́щи знаменꙋ́етъ і мно́жественное, є҆́же мнѡ́ги ве́щи знаменꙋ́етъ (к҃еа). Перерібка граматики Діонїзія на питанне: ‚*τί ἐστιν ἑνικὸς ἀριθμός*', відповідає: *ὁ τὸ ἓν σημαίνων; τί ἐστιν δυϊκός — ὁ τὰ δύο σημαίνων; τί ἐστι πληθυντικός — ὁ τὰ τρία καὶ πολλὰ σημαίνων* [5]). І в Крузія ‚Singularis numerus — unam rem significat, Dualis — duas res significat, Pluralis — plures res significat' (II, 1573, ст. 20—21). Таксамо в Мосхопула (ст. 10).

За латинськими граматиками начислив Лаврентій 6 відмінків; до знаних пятьох прибуває тепер зва́телный. Як у Крузія десять деклїнацій (II, 1573, ст. 33), так і в Зизанія. До першої відміни належуть мужеські імена на ъ, до другої жіночі на ъ є ръ и҆ на̀ ь ѵ҆ръ, до третьої середні на а, о і ѧ, до четвертої мужеські і жіночі на а, до пятої муже-

---

[1]) Egenolff, op. cit. ст. 19. [2]) ibidem, ст. 21.
[3]) ibidem, ст. 20. [4]) ibidem, ст. 25. [5]) ibidem, ст. 22.

сьві, жіночі й „общі“ на а та ѧ, до шестої мужеськї на ъ і ь і середнї на є, до семої (! прикметникової) мужеськї на ый й на̀ їй й на̀ ъ і середнї на ое й на ее, до восьмої (! мішаної) жіночі на и, ѧ і ъ; девята відміна є́стъ нѐ и҆з'вѣ́стныхъ и҆ме́нъ, кон'ча́щихъ'сѧ, на̀ а, а десята моу́жескихъ и҆ме҃н кон'ча́щихъ'сѧ, на̀ ой, и҆ на̀ е, ей. Як Ляскаріс і Кленард[1], подав і Зизанїй при деклїнаціях перед переведеннєм відміни, як кінчать ся поодинокі відмінки.

Взірцї першої деклїнації: Бо́гъ, Чл҃къ, Сн҃ѣгъ. В 3 відм. одн. бг҃ȣ, и҆лѝ ү, и҆ бз҃ѣ, чл҃кȣ, и҆ чл҃цѣ, сн҃ѣгȣ, и҆ сн҃ѣзѣ, 4. відм. на а, в 6. на омъ, 1 відм. мн. сн҃ѣги, и҆ сн҃ѣзи, 2 відм. бг҃ѡв, и҆ бѡг, чл҃кѡвъ, члѡвѣ́къ, сн҃ѣгѡв, и҆ сн҃ѣгъ, 3 відм. бг҃ѡм, и҆ бо́зѣх, чл҃кѡмъ, и҆ чл҃цѣхъ, сн҃ѣгѡм, и҆ сн҃ѣзѣхъ, 4 відм. на и, 5 відм. тільки сн҃ѣзи (без сн҃ѣги), 6 в. бѡгѝ, чл҃ки, и҆ чл҃ками, сн҃ѣгами, и҆ сн҃ѣгѝ (Кѕб, Кзаб).

Другу деклїнацію заступають: Но́щъ і Ко́сть. 3 відм. одн. но́щї, ко́стї, 5. відм. но́щъ, ко́сть, 6 відм. но́щїю, ко́стїю, 2 відм. дв. ч. но́щїю, ко́стїю, 3 і 6 відм. но́щема, ко́стема, 2 відм. мн. нѡ́щїй, и҆ нѡ́щей, кѡ́стїй, и҆ кѡ́стей, 3 відм. нѡ́щемъ, и҆ нѡ́щехъ, кѡ́стемъ, и҆ кѡ́стехъ, 6 відм. нѡ́щ'ми, кѡ́ст'ми (Кнаб, Кда).

Взірцї третьої деклїнації: Не́бо, Отроча̀, вре́мѧ. Їх деклїнація (Кдаб, Лаб) виглядає ось як:

1, 4, 5.	Не́бо	Отроча̀	вре́мѧ
2.	не́ба, и҆ небесѐ	ѻ҆трочѧ́те	вре́мене
3.	не́бȣ, не҃си, и҆ не҃бѣ	ѻ҆трочѧ́тю, и҆ ѻ҆трочѧ́ти	вре́мени, и҆ вре́менью
6.	не́бомъ, и҆ небесе́мъ	ѻ҆трочѧ́тем	вре́менем
1, 4, 5.	не҃са̀	ѻ҆трочѧ́та	времена̀
2.	не҃сȣ	ѻ҆трочѧ́тȣ	вре́менȣ
3, 6.	не҃со́ма	ѻ҆трочѧ́тома	вре́менема, и҆ вре́мен'ма
1.	не҃ба, и҆ не҃са̀	ѻ҆трочѧ́та	времена̀
2.	не҃бъ, и҆ не҃съ	ѻ҆трочѧ́тъ	време́нъ
3.	не҃сѡм, и҆ не҃са́мъ, и҆ не҃сѣхъ, и҆ не҃са́хъ	ѻ҆трочѧ́тѡм, и҆ ѻ҆трочѧ́там, и҆ ѻ҆трочѧ́тѣх, и҆ ѻ҆трочѧ́тах	временѡ́мъ, и҆ времена́хъ

[1]) N. Clenardi graecae lingvae institutiones; cum scholiis et praxi Petri Antesignani Rapistagnensis: A Frid. Sylbvrgio denuo recognitae: Notationibusque Henr. Stephani.. Франфурт, 1594 (Бібл. Оссолїньских, ч. 24485).

4, 5. нбса́ ѻ҆трочѧ́та времена̀
6. нбсы̀, и҆ нбами, ѻ҆трочѧ́ты, и҆ времены̀, и҆
ѻ҆трочѧ́тами вре́мен'ми

В другім відмінку четвертої деклїнації, якої взірцями є: Лѹка̀, Дѣва, Рѹка̀, виступає и побіч ы. 1, 4 і 5 відм. дв. ч. лѹка̀, дѣва, рѹка̀, 1 і 5 відм. мн. лѹкѝ, дѣвы, рѹцѣ, 3 відм. має окінчення 3 і 7 відм., 4 відм. лѹкѝ, дѣвы, рѹки (л̃лаб, л̃ва).

Взірцями пятої деклїнації є: Па́ница и҆ Сѹдїѧ̀. 2 відм. одн. побіч па́ницѧ також ѣ, 5 відм. па́нице, сѹдїѧ̀, 1, 4 і 5 відм. дв. ч. па́ница, сѹдїѧ̀, 3 і 7 па́ницема, сѹдїема, 1 і 5 відм. мн. побіч па́ницѧ також па́ницѣ, 2 відм. па́ницъ, сѹді́й, е́й, 3 відм. па́ница^{м}, сѹдїѧ́мъ, и҆ сѹдїѧ́хъ, 6 відм. па́ницами, сѹдиѧ́ми (л̃вб, л̃габ).

Шеста деклїнація має на мужеський рід взірці: сѣверъ, ко́нь, а на середній: мо́ре, сп҃се́нїе. Перші два приміри мають в 3 відм. одн. сѣверѹ, и҆ сѣвери, коню̀, коне́ви, и҆ конѝ, 4 відм. сѣверѧ, конѧ̀, 1, 4 і 5 відм. мн. сѣвери, кѡ́ни, и҆ кѡ́нѣ, 2 відм. сѣвере́й, кѡ̀нь, и҆ кѡ́ній, 3 відм. сѣверемъ, и҆ сѣверѧхъ, кѡ̀немъ и҆ кѡ̀нехъ, 6 відм. сѣвермн, кѡ́н'ми. Мо́ре, Сп҃се́нїе мають в 3 відм. одн. мо́рю, и҆ мо́ри, сп҃се́нїю, и҆ сп҃се́нїи, в 2 відм. мн. мѡ̀ръ, сп҃се́ній, в 3 відм. мѡ̀рѧмъ, и҆ мѡ̀ре^{м}, и҆ мѡ̀рѧ^{х}, сп҃се́нїѧ^{м}, и҆ сп҃се́нїѡ^{м}, и҆ сп҃се́нїѧ^{х}, 6 відм. мо́рѧми, сп҃се^{н}'ми, и҆ сп҃се́нїи (л̃даб, л̃еа).

Для мужеського и̂ середнього роду прикметників іменникової і зложеної відміни призначена сема деклїнація. Взірці: Ст҃ый, и҆ Ст҃ъ, Бл҃гій, и҆ бл҃гъ зглядно Ст҃о́е, Бѧ́щшее. Перший взірець відміняєть ось як: 2 і 4 відм. мн. ст҃а́го, и҆ ст҃а, 3 відм. ст҃о́мѹ, ст҃о́мъ, и҆ ст҃ѣмъ, 5 відм. ст҃ый, и҆ ст҃е, 6 відм. ст҃ымъ; 1, 4 і 5 відм. дв. ч. ст҃а, 2 відм. ст҃о́ю, 3 і 6 відм. ст҃ыма; 1 і 5 відм. мн. ст҃ыи, 2 і 4 ст҃ыхъ, 3 ст҃ымъ, 6 ст҃ыми. Для середнього роду 3 і 6 відмінки однини, ціле двійне число та 1, 3 і 6 відмінки множини виглядають так само, як у мужеського роду, 2 відм. одн. тільки ст҃а́го, 1, 4 і 5 відм. мн. ст҃ыѧ, и҆ ст҃а́ѧ (л̃ѕаб, л̃за). Бл҃гій попри конечний перехід г перед ѣ в з, а перед е в ж має и на місці ы, а бѧ́щшее правильно крім и (крім 1, 4 і 5 відм. мн. бѧ́щшїѧ) ще и̂ е на місці о.

Жіночий взорець відміни прикметників занесений до восьмої деклїнації: 1 і 5 відм. одн. Ст҃а́ѧ, 2 ст҃ыѧ, 3 ст҃о́й, и҆ ст҃ѣй, 4 ст҃ѹ́ю, 6 ст҃о́ю; 1, 4 і 5 відм. дв. ч. ст҃а, 2 ст҃ѹ, 3 і 6 ст҃ыма; 1, 4 і 5 відм. мн. ст҃ыѧ, 2 ст҃ыхъ, 3 ст҃ымъ, 6 ст҃ыми. Бѧ́щшаѧ має е замісць о; замісць ы приймає ї в 2 відм. одн. і 1, 4 і 5 мн., а и в прочих відмінках із ы. В тійже деклїнації наведена відміна

жіночих іменників: ма́ти й дще́ръ; 4 відм. одн. ма́теръ, 6 матеро́ю; 1, 4 і 5 відм. дв. ч. ма́терѧ, 2 ма́терїю, 3 і 6 ма́терема; в множині є 2 відм. ма́тере̑, и̑ ма́терїй, 3 відм. мт҃ремъ, и̑ ма́терѧх'. Дщеръ має 5 відм. одн. дщи́, 1, 4 і 5 відм. мн. дщерѧ, 2 дщере́й, 3 дщерѧм, и̑ дщерем, и̑ дщерѧхъ, 6 дщерѧми, и̑ дщер'ми, впрочім відміняєть ся після попереднього взірця (л҃аб, л҃да).

Після девятої деклїнації відміняють ся кра̑та и̑ про́чаѧ подо́бнаѧ. Взірець: ȣста̀ (л҃аб, м҃а).

1, 4 і 5 відм. одн. і мн.	ȣста̀	ȣстна̀
2	оу̑стъ	ѹ̑сте́нъ
3	ѹ̑стѡм, и̑ ѹ̑стах, и̑ли̑ ѹ̑сте́хъ	ѹ̑стнѡм, и̑ ѹ̑стнах, и̑ли̑ ѹ̑стне́хъ
6	ѹ̑сты, и̑ ѹ̑ста́ми	ѹ̑стна́ми
1, 4 і 5 відм. дв. ч.	ѹ̑ста̀	ѹ̑стна̀
2		ѹ̑стнȣ̀
3 і 6	ѹ̑ста́ма	ѹ̑стна́ма.

Взірці десятої деклїнації: Но́й, и̑ли̑ но́е (відміняєть ся тільки в однині: 2 і 4 но́ѧ, 3 но́ю, но́еви, и̑ но́и) та Ї̑ере́й: 2 і 4 відм. і̑ере́ѧ, 3 і̑ере́ю, і̑ере́еви, и̑ і̑ере́и. 1, 4 і 5 відм. дв. ч. і̑ере́ѧ. 2 і̑ере́ю, 3 і 5 і̑ере́ома; 1 і 5 мн. і̑ере́и, 2 і̑ере́ѡвъ, 3 і̑ере́ѡм, и̑ і̑ере́ѡх, и̑ли̑ ѧх, 4 і̑ере́ѧ, 6 і̑ере̑"ми (м҃а, м҃аа).

Про відміну числівників запримітив Лаврентій: Ве́дати же подоба́етъ, ѩ̑ко числи́тел'наѧ и̑мена̀ сȣ̑тъ и̑носкланѧ́емаѧ. Взірець: Є̑ди́нъ, 2 і 4 відм. є̑дина́го, 3 є̑дино́мȣ, ном, и̑ є̑дине́мъ, 6 є̑дины́мъ. Таксамо відміняєть ся є̑дино̀. Є̑дина̀ має 2 відм. є̑дины́ѧ, и̑ є̑дино́ѧ, 3 є̑дино́й, ѣй, 4 є̑динȣ̀, а 6 є̑дино́ю. В двійнім числї тільно 1, 4 і 5 відмінки є в поодиноких родах відмінні: муж. два̀, жін. двѐ, а сер. двое, а на 2 зглядно 3 і 6 відмінки є однакові види: двою зглядно двема̀ (в сер. р. двѣма). Подо́б'нѣ велить Лаврентій відміняти й дальші головні числівники (м҃аб, м҃ва).

Ѡ МѢСТОИМЕНИ.

Мѣстоимѧ̀ є̑стъ ча́сть сло́ва скланѧ́ема, въ мѣ́сто и̑менѐ прие'ле́ма (м҃вб). Дефініція узята з „Адельфотеса“, де стоїть: Мѣстоимѧ є̑стъ, ча́сть сло́ва скланѧ́ема, вмѣ́сто и̑менѝ прїемле́ма (53к). Се дословний переклад дефінїції Ляскаріса: *Ἀντωνυμία ἐστὶ μέρος λόγου κλιτόν, ἀντὶ ὀνόματος παραλαμβανόμενον* (75б і 76а). Також дефініція в Урбана (ст. 146). Як у латинській граматиці Меляхтона (ст. 140) і Відавского (24б), так і в Зизанія заіменникови послѣдоу̑ют' се́д'мъ: ро́дъ, ви́дъ, начерта́нїе, лицѐ, число̀, паде́жъ, и̑ значе́нїе (м҃вб).

Чотири роди заіменників: мѹжескїй, ꙗко, мой. Жен'скїй, ꙗко, моꙗ. Среднїй, ꙗко, мое. ѡбщїй, ꙗко азъ (мга) — се дословний переклад із Крузія, в якого на питання: ‚Quot sunt Genera Pronominum', така відповідь: Quatuor. 1. Masculinum, ut ὁ ἐμός. 2. Foemininum, ut ἡ ἐμή. 3. Neutrum, ut τὸ ἐμόν. 4. Omne, ut ἐγώ.. (II, 1573, ст. 109).

Виды же сѹть два: Первоѡбразный, ꙗко, азъ, Производный, ꙗко, мой (мга). В Івана Тухольця ‚species pronominum — duae': Primitiua, vt ego. Deriuatiua, vt meus (Quęstiones, 29a). Ті самі приміри також у Люпуля (Rvdimenta, 21a).

Начертанїй — двѣ: Простое, ꙗко, азъ. Сложное, ꙗко, азъ сам. ты самъ, той самъ, онъ сам (мга). Мужеський і середній рід велить відміняти після семої деклїнації, а жіночий після восьмої. В Івана Тухольця також ‚figurae pronominum — duae': Simplex vt ego. Composita, vt egomet (29б). В дальшім тексті приходить і ‚ego ipse' (30a).

Лица — три: Первое, ꙗко, азъ. Второе, ꙗко, ты. Третее, ꙗко, онъ (мгб). І в „Адельфотесї" лицаже три, первое, ꙗко, азъ, второе, ꙗко ты, третее, ꙗко онъ (53к). **Числа же такожде три: Единственное, ꙗко, азъ. Двойственное, ꙗко, вѣ. Множественное, ꙗко, мы** (мгб). Рівнож і се позичка з „Адельфотеса": Числаже три: единственное, ꙗко, азъ, двойственное, ꙗко, вѣ, множественное, ꙗко, мы (53к.).

Відмінків шість, а значінь три: изꙗвительное, зиждителное, и ѹказателное. Изꙗвителное значенїе єсть, еже ꙗвлꙗетъ нѣчто. Таких три: азъ, ты, онъ (мда). З відміни треба піднести: 3 відм. мнѣ и ми, 4 мене, и мꙗ (як в „Адельфотесї" на 54к.), таксамо тебѣ, и ти, тебе и тꙗ; в двійнім числї перша особа не має 4 відм., а друга має 1 відм. вы, 5 відм. ѿ вы; в множинї є 4 відм. насъ, и ны, як васъ, и вы. Онъ має: 2 відм. его, него, 3 ему, нему, 4 его, 6 имъ, нимъ; 1 і 4 відм. дв. ч. она, и оню, 2 оною, 3 і 6 оныма; множина: 1 они, 2 ихъ, и нихъ, 3 имъ, нимъ, 4 ихъ, 6 ими, и ними (мдб, мєа).

Зиждителное значенїе єсть, еже ѿ изꙗвителнаго зиждетсꙗ. Таких заіменників шість: мой, твой, свой, себе, нашъ, вашъ, (мєб) (у підчеркнених переведена відміна). Мой має: 2 і 4 відм. моего, 3 моему, и ем, 5 ѿ мой, 6 моимъ; 1 і 4 відм. дв. ч. моꙗ, и мою, 2 моєю, 3 і 6 моима, 5 ѿ моꙗ; 1 і 4 відм. мн. мои, 2 моихъ, 3 моимъ, 5 ѿ мои, 6 моими. Таксамо відміняєть ся мое, що має в 1 і 4 відм. дв. ч. тільки моꙗ, а в 1, 4 і 5 відм. мн. моꙗ (в 5 з ѿ). Жіночий рід: 1 моꙗ, 2 моеꙗ, 3 моей, 4 мою, 5 ѿ моꙗ,

6 моєю; двійне число, як у мужеського роду; 1 і 4 відм. мн. моѧ, 2 моихъ, 3 моимъ, 5 ѿ моѧ, 6 моими. Відміна заіменника твой не має ніде 5 відм., впрочім вона зайва (мѕаб, мзаб). Відміну заіменника нашъ (нашего), наша (нашеѧ) і наше (нашего) можна уявити собі на основі відміни мой; зазначити треба 1, 4 і 5 відм. мн. муж. р. на и та ѣ і виступ ѧ в 1, 4 і 5 відм. мн. жін. р. (нашѧ) і 1 відм. мн. сер. р. (4 і 5 відм. мн. сер. р. наша, ѧ), хоч деінде виступають чисті самозвуки (4 відм. одн. жін. р. нашꙋ). По відміні себе (1 і 4 відм., 3 себѣ, 6 собою) є замітка: То себе да глет҇сѧ предна́шъ (мзаб, мнаб, мда).

Вказуючих заіменників три: сей, той, оный. Ꙋказа́тел'ное значе́ніе є҆стъ, є҆же ѹ҆каза́ніе ꙗвлѧ́етъ (мда). Сей (сер. р. сіє) має: 2 відм. сего (і 4 відм. муж. р.), 3 семꙋ, и҆ се҇м, си҇м (симъ); 1, 4 і 5 відм. дв. ч. всіх родів сіѧ, и҆ сію, 2 сею, 3 і 6 сима; у множині 1 і 4 відм. муж. р. сіи, сер. і жін. сіѧ, дальші: сихъ, симъ, сими. Однина жін. р. сіѧ, сеѧ, сей, сію, сею (мдб). Той (тое) деклінуєть ся так: 2 відм. того (і 4 відм. муж. р.), 3 томꙋ, и҆ то҇м, 6 ты҇м, и҆ тѣ҇м; двійне число для трьох родів: 1 і 4 відм. тыѧ, и҆ тꙋю, 2 тою, 3 і 6 тыма (в жін. і сер. р. також тѣма); 1 відм. одн. ж. р. таѧ, 2 тоѧ, 3 той, 4 тꙋю, 6 тою; у множині має муж. р. в 1 і 4 відм. тыи, жін. тыѧ, сер. таѧ, а прочі відмінки такі: 2 тыхъ, и҆ тѣ҇х, 3 тымъ (в жін. і сер. р. також тѣмъ), 6 тыми (в жін. і сер. р. також тѣми) (иаб).

Заіменники: зиждительныѧ и҆ ѹ҆казательныѧ приходять і в „Адельфотесі" (55к). Що тикаєть ся відміни заіменника той, множина для муж. р. тыи, тыхъ, тымъ, а для жін. і сер. тыѧ, ты҇х, ты҇м істнує в „Адельфотесі" як родівник (11к.), а множина для жін. р. тыѧ, тѣхъ, тѣмъ приходить у партії про заіменник (58к.). Наскільки позволяли пять відмінків „Адельфотеса" супроти шістьох Зизанія, ввійшов з нього і взірець відміни заіменника сей (56к.) до граматики Лаврентія. Як передтим, так і при заіменниках змішаний 3 і 7 відм. у „дательнім". Взірці: а҆зъ, ты, о҆нъ, мой, сей, той приходять і в „Адельфотесі".

Дефініції Лаврентія поодиноких значінь заіменників є тілько розширеннями термінів і мабуть приналежать самому авторови. Хоч у латинській граматиці звертає Мелянхтон увагу, що ‚significatio in primis est tradenda pueris' (ст. 141), але його поділ заіменників по значінням не має нічого спільного з поділом Лаврентія. Можливо, що в Лаврентієвім поділі треба видіти три середні ґрупи заіменників із грецької граматики Мелянхтона: ‚Pronominum alia prima sunt, alia posseßiua, alia demonstratiua, alia relatiua, alia composita' (81б).

Такий поділ заіменників у грецьких граматиках загальний, прим. у Ляскаріса (75б і 76а) та Неандра [1]).

Ѡ ГЛАГОЛѢ.

Глъ єсть, гласъ ꙗвлѧющъ дѣлати нѣчто или страдат. ꙗко, сѣкꙋ, сѣкꙋсѧ (нда). В „Адельфотесі" відмінна дефініція: Глаголъ єсть часть слова скланѧєма, съразличными времены, дѣйство, или страсть. или средне нѣчто знаменꙋѧй (61к). Як дефініція „Адельфотеса" взята з Ляскаріса (17б, 18а), так Зизанія запозичена з латинської граматики Мелянхтона: Verbum est uox, significans agere aliquid, aut pati: ut, Verberare, actionem significat! Verberari, paßionem (ст. 144). Також дефініція і в Відавского (30 б), Люнуля (Erotemata 11б, Rvdimenta 22б) та Спанґенберґа (68а), в останніх двох із тими самими приміpами. В Хрисольора також дієслово се ‚μέρος λόγου ἄπτωτον, ἐνεργίαν ἢ πάθος σημαῖνον' (ст. 22).

Дієслову послѣдꙋютъ — десѧт: залогъ. ѻбразъ, видъ, начертаніє, число, лице, времѧ, сꙋпрꙋжество. и родъ. Таксамо в Крузія (II, 1573, ст. 114). Залогѡв пять: Дѣлателнїи, страдателнїи, среднїй, посредственнїи, и ѡбщїй. Лаврентієвому термінови „залогъ" відповідає термін „родъ" „Адельфотеса", де родів є пять (61к). Ті самі і в граматиках Крузія (II, 1573, ст. 117) і Ляскаріса (17б, 18а).

Діяльний рід дѣланїє значит. ꙗко, оучꙋ, сѣкꙋ, бѣю. Страдальний рід страданїє значитъ. ꙗко, оучꙋсѧ, сѣкꙋсѧ, бѣюсѧ. Среднїй залогъ єсть, їже ниже дѣланїє, ниже страданіє значит, но посредственно нѣчто. начертанїєже дѣлателного имат непреложноє въстрадателноє. ꙗко, здравствꙋю (прим. з „Адельфотеса", 61к.), стою. Посредственный залогъ єсть, їже начертанїє страдателнаго имат, значенїє же близъ ѻбраза ꙗвлѧющаго дѣланїє, или страданїє, ꙗко, пекꙋсѧ, тщꙋсѧ, боюсѧ, и прочаѧ. Ѡбщїй залогъ єсть, їже начертаніє имат страдателнаго, значенїєж содержит, дѣлателнаго и страдателнаго. ꙗко, оучꙋсѧ грамматїки, оучꙋсѧ ѿ дїдаскала. понꙋждаюсѧ на дѣло, понꙋждаюсѧ ѿнѣкоего (наб. ника). Подібні дефініції і в Мелянхтоновій латинській граматиці: Actiuum est, quod in o definit, & actionem significat: ut, Amo, Verbero. Passiuum est, quod in o definit, & paßionem significat: ut, Amor, Verberor. Neutrum est, quod in o definit, & propemodum actionem uel paßionem

[1]) Graecae linguae erotemata. Michaele Neandro Sorauiensi autore. Cum Praefatione Philippi Melanchthonis. Basileae, 1556 (Цїсарська бібл. в Відні 44. L. 75), ст. 50.

significat, ueruntamen absolutè, hoc est, ut casum actiuorum aut paßiuorum non requirat: ut, Sto, Curro, Frigeo, Caleo, &c. Commune genus uerborum in or desinentium est, quae promiscue aliâs actiuè, aliâs paßiuè significant. Deponentia dicuntur, quae cum in or desinant, alteram tamen significationem deponunt, & aut actiuè significant.... Aut neutraliter (ст. 145—148). Дефініції Відавского (31а) запозичені в Мелянхтона; подібні і в Ласкаріса (13об, 131а). Спанґенберґ висказав ся про ‚neutrum', що ‚propemodum paßionem significat, sed casum paßiuorum repudiat... et significatio illorum non transit in aliquam personam' (Rvdimenta, 29a). Що ‚neutrum' ‚non habet passiuum' запримітив і Тухолець (Institutiones, 106б).

Ѻбразѡв єсть четыри: Из'ѧвител'ныи, или ѹказателныи, повелител'ныи, желателныи имѣти, или Молитвен'ныи, непредѣлныи, или неѡбавныи. Перший просто нѣчто быти ѹказѹет. ѩко, ѹчѹ, бїю; другий въповеленїи ѹпотреблѧетсѧ. ѩко, ѹчи, бїи; третїи, имже нѣчто быти желаемъ. (зычимо) ѩко, да ѹчѹ, да бїю; останнїй извѣст'ныѧ числа и лица непрїемлет. ѩко, ѹчити, бити (Нваб). Приміри на бїю узяті з „Адельфотеса" (61к.), впрочім тут способів пять і вони називають ся „изложеніями". В Богоріча тільки способів, що й у латинській граматиці, отож пять (ст. 93).

Дефініції способів такіж, як у латинській граматиці Мелянхтона: Indicatiuus, qui simpliciter fieri aliquid, aut non fieri definit. Imperatiuus, quo imperando utimur. Optatiuus, quo optamus, non definimus quid fiat: adeoque degenerat hic ab Indicatiuo, ut ad absoluendam sententiam ferè adciscat aduerbium optandi... Infinitiuus per se neque personam certam, neque numerum definit... (ст. 153). Правда, в Мелянхтона істнує іще „subiunctiuus", але, що були перерібки граматики Мелянхтона з чотирма способами, тими самими, що в Зизанія, доказом того віртемберське видання граматики Мелянхтона з 1629 р., в якім на питання: Quot sunt modi? вичислені в відповіди чотири способи: Indicativus, Imperativus, Conjunctivus et Infinitivus (ст. 136).

Видыже два, Первоѡбразныи (глаголю, читаю) и Производныи (глѹю, ѹчитовѹюсѧ, тоесть в' читанє ѹправлѧюсѧ). Їх дефініції вже звісні. Число два спільне не тілько з „Адельфотесом" (61к.), але й майже всїми сучасними граматиками. За то коли в „Адельфотесі" три начертанїѧ (61к.), в Зизанія начертанїй глѧ єсть двѣ. Простое. ѩко, пишѹ. несѹ. Сложное. ѩко, преписѹю, Наношѹю (Нга). Так і в латинській граматиці Мелянхтона (ст. 155) й Івана Тухольця (Quęstiones, 34a).

Звісні три числа й особи спільні не тільки з „Адельфотесом“, але й з прочими граматиками, перші грецькими, останні і латинськими. Приміри на особи: бі́ю, бі́еши, бі́етъ узяті з „Адельфотеса“ (62в.).[1] Време^{н}же трѝ. Настоѧ́щее. Протѧже́н'ное. и̑ Бꙋ́дꙋщее. Изни^{х}же и̑ и̑́наѧ трѝ ра^{ж}да́ю^{т}сѧ. И̑зъ Настоѧ́щаго мимоше^{д}'шее. И̑з' протѧже́нънаго, пресове^{р}ше́н'ное. И̑зъ Бꙋ́дꙋщаго, непредѣ́лное. Ѡ҆ба́че нѐ въ всѣ́хъ гл҃ѣхъ всѣ быва́ютъ. Въ ѻ҆́вы^{х} бо̀ непредѣ́^{л}ное лиша́е^{т}сѧ, мимоше^{д}'шее же е҆́стъ. Въ ѻ҆́вы^{х}же мимоше^{д}'шее лиша́е^{т}сѧ, непредѣ́^{л}ное же е҆́стъ (н҃гб, н҃да).

Сꙋпрꙋ́жествъ е҆́стъ двѣ. Пе́р'вое, и̑ Вто́рое. До першої коню́ґації належуть дієслова, закінчені на̀ аю, на̀ ѣю, и̑ на̀ ѧю. И̑́хже мимоше^{д}'шее, на̀ а^{х}, и̑ли на и^{х}, на̀ о^{х}, на̀ оу^{х}, и̑лѝ на̀ ы^{х}, на̀ ѣхъ, на̀ ѧ^{х}. Бꙋ́дꙋщее на̀ ꙋ, и̑лѝ на ю (н҃да). Вто́рое сꙋпрꙋ́жество е҆́стъ, гл҃ъ ко^{н}ча́щи^{х}сѧ, на́ ꙋ на̀ ъ. на̀ ю. и̑ на̀ ꙋю. И̑́хже мимоше^{д}'шее, на̀ а^{х}, на̀ и^{х}, на̀ о^{х}, на̀ оу^{х}, и̑лѝ на̀ ы^{х}, на̀ ѣхъ и̑ на̀ ѧ^{х}. Бꙋ́дꙋщее жѐ, на̀ ꙋ, и̑лѝ на̀ ю, и̑лѝ на̀ ъ, и̑лѝ на̀ ꙋ (г҃еб).

Що до родів, їх чотири; вони такі самі, як в імени (н҃ѕб).

Взірець першої коню́ґації: ꙗ҆влѧ́ю. Настоѧ́щее: одн. ю, еши, е^{т}, дв. ч. ева, вѣ, ета, та, мн. емъ, ете, ю^{т}. Мимоше^{д}'шее кон'ча́етъсѧ, на и^{х}, и̑лѝ а^{х}, оу^{х}, ы^{х}; одн. ꙗ҆ви^{х}, ꙗ҆ви́лъ е҆сѝ, ла, ло. и̑ ꙗ҆вѝ, ꙗ҆вѝ. дв. ч. ꙗ҆ви́ховѣ, ва, ꙗ҆ви́ста, ꙗ҆ви́ста, мн. ꙗ҆ви́хо^{м}, ꙗ҆ви́сте, ꙗ҆ви́ша. Протѧже́н'ное: одн. ꙗ҆влѧ^{х}, ꙗ҆влѧ́лъ е҆сѝ, ла, ло. и̑ ꙗ҆влѧ́ше, ꙗвлѧ́ше, дв. ч. ꙗ҆влѧ́ховѣ, ва, ꙗ҆влѧ́ста (н҃за). Пресовер'ше́н'ное: одн. ꙗ҆влѧа^{х}, ꙗ҆влѧа́л' е҆сѝ, ꙗ҆в'лѧа́ше, ꙗ҆влѧа^{ш}, дв. ч. ꙗ҆влѧа́ховѣ, ꙗ҆влѧа́ста, а́ста, мн. і҆авлѧа́хо^{м}, і҆авлѧа́сте, і҆ав'лѧа́хꙋ, і҆авлѧа́ше. Бꙋ́дꙋщее: одн. і҆авлю, і҆ави́ши, і҆ави́тъ, дв. ч. і҆авива̀, вѣ, ї҆авита̀, ї҆авита̀, мн. і҆ави́мъ, і҆авитѐ, і҆авѧ́тъ (н҃зб).

Приказовий спосіб теперішнього часу: одн. і҆авлѧ́й, да̀ і҆авлѧ́е^{т}, дв. ч. і҆авлѧ́'та, да̀ і҆авлѧ́ета, мн. і҆авлѧ́'те, да̀ і҆авлѧ́ю^{т}; будучого: одн. ꙗ҆вѝ, да̀ і҆ави^{т}, дв. ч. і҆ави́та, да̀ і҆ави́та, мн. і҆ави́те, да̀ і҆авѧ^{т} (н҃зб, н҃иа).

Моли́твен'наго теп. ч. творить ся доданнем злучника да̑ до прямого способу тогож часу. Мимоше^{д}'шее: одн. да̑ і҆ави́л'бы^{х}, і҆ави́л'бы е҆сѝ, і҆ави́л'бы, дв. ч. да̑ бы і҆ави́ховѣ, і҆ави́стабы, бы, мн. да̑ бы і҆ави́хомъ, і҆ави́стебы, і҆ави́шабы. Протѧже́н'ное: да̑ бы і҆авлѧ^{х}; Пресове^{р}шен'ное: дабы̑ і҆ав'лѧа^{х}; бꙋ́дꙋщее: да̑ і҆авлю̑ (н҃иаб).

Дїеіменник теп. ч. ꙗ҆влѧ́ти, буд. ч. ꙗ҆ви́ти (н҃иб).

---

[1] Первісне жерело того приміру граматика Діонїзія, Egenolff, op. cit. ст. 27.

Ѿ ПРИЧѦСТІИ.

Причástіє єстъ часть слова склаnѧєма, причащáющаѧсѧ свойствꙋ гл҃а и имени (и҃ѳа). Се відмінний переклад, ніж в „Адельфотесї" (к. 69), дефініції Ляскаріса: *Μετοχή ἐστι μέρος λόγου κλιτόν, τῆς ἰδιότητος τοῦ ὀνόματος καί τοῦ ῥήματος μετέχον* (23б, 24а). Також дефініція і Дїонїзія; замісць ‚*μέρος λόγου κλιτόν*' стоїть у нїй ‚*λέξις*' [1]). В латинськім мові з Доната (29а) як ‚participium est pars orationis declinabilis, partem capiens nominis, partemque uerbi' виступає ся дефініція у Люпуля (Erotemata, 15б, Rvdimenta, 30б). Спанґенберґа (86а), Мануція [2]) і Івана Тухольця (Institutiones, 145а, Quęstiones, 40а). Дієприкметникови послѣдꙋєтъ вісїм: Родъ, Видъ, Начертанїє, Число, Падежъ, Времѧ, Залогъ, и Сꙋпрꙋжество (и҃ѳа), як в „Адельфотесї" та Ляскаріса. Про них близше не сказано нїчого.

Дїєприкметник теп. ч. ꙗ̑влѧѧй, ꙗ̑влѧющаго, ꙗ̑влѧющи, ꙗ̑влѧющїѧ, ꙗ̑влѧющєє; „минмошедшого": ꙗ̑вивы̀ или ꙗ̑виᵚ, ꙗ̑вившаго, ꙗ̑виᵚшаѧ, и ꙗ̑виᵚши, ꙗ̑виᵚшїѧ, ꙗ̑вившєє; „непредѣлного" ꙗ̑вл'шї, ꙗ̑вль, ꙗ̑ᵚлей, ꙗ̑вл'шаᵣ, ꙗ̑вл'ши, лѧ, ꙗ̑вл'шїѧ, ꙗ̑вл'шєє; будучого ꙗ̑влѧющїй, ꙗ̑влѧющаго, ꙗ̑влѧющаѧ, ꙗ̑влѧющїѧ, ꙗ̑влѧющєє (и҃ѳаб).

По сїм розмірно короткім роздїлї о „причастїи" йде дальший виклад про дїєслово. Як з одного боку ся коротність може бути хоч слабим почутєм неправильности думки про дїєприкметник як осібної части мови, так із другого вона є виплевом наслїдування грецьких граматик, які також не мають спеціяльного обговорення дїєприкметника, хоч він наведений як осібна часть мови в етимольоґії.

Страдальний рід творить ся через додання заіменника сѧ, отож: ꙗ̑влѧюсѧ, ꙗ̑виᵡ'сѧ, ꙗ̑влѧхъсѧ, ꙗ̑влѧлᵡ'сѧ, ꙗ̑влюсѧ, ꙗ̑влѧйсѧ, ꙗ̑висѧ, да̑ ꙗ̑влѧюсѧ, да̑ бы ꙗ̑вихъсѧ, да̑ ꙗ̑влѧᵚ'быᵡсѧ, да̑бы ꙗ̑влѧлᵡ'сѧ і т. д. (ѯаб, ѯлаб, ѯваб).

В подібний спосіб перепроваджена відміна спасáю (спасохъ, спсаᵡ, и спсалᵡ, спасꙋ, спасáй, спаси, спасáѧй, спасый, спаᶜ'шїй, спасáющїй) в дїяльнім і страдальнім родї (ѯвб — ѯѕб), въставáю, или, въстаю (ѯѕб — ѯиб), глашꙋ (гласиᵡ, глашаᵡ, възгласихъ, възглашꙋ, глашáй, възгласи, глашáѧй, гласивы, или гласивъ, възгласив'шїй, възглашáющїй), глашенꙋ, възглашенꙋ быти (ѯиб — ѻвб), бїю (приходить і в „Адельфотесї") (бїємы) (ѻвб — ѻѕа).

[1]) Egenolff, op. cit. ст. 33.

[2]) Aldi Manutii Romani Institutionvm grammaticarvm libri qvattvor, 1513, LIVб (Віденська унїв. бібл. I 148807).

Закінчує партію про дієслово ѡсѹществе́нный Гл҃ъ: одн. е҆смъ, є҆сѝ, е҆́стъ, дв. ч. є҆свà, є҆стà, є҆ста, мн. е҆смò, ѥ҆̀, є҆стѐ, сѹ́тъ. Минѹвшеѐ, и҆ протяженноє: бѣхъ, и҆ быхъ, бы́лъ є҆сѝ, бѣ, и҆ бяше, бѣховѣ, бѣста, бѣста, бѣхомъ, бѣсте, бѣхѹ; и҆лѝ нà а. Непредѣлноє: бы́хъ, бы҆ є҆сѝ, и҆ бяше, бысть и҆ бяше, бы́ховѣ, быста, быста. Буд. ч. бѹдѹ, бѹдеши, бѹдетъ, бѹдева, бѹдета, бѹдета, бѹдемъ, бѹдете, бѹдѹтъ. Прик. спос. теп. ч. бывáй, дà бывáетъ, бывáйта, дà бывáета, бывáйте, дà бывáютъ, буд. ч. бѹди і т. д. Теп. ч. молитвеннаго ѡ҆браза: да є҆смъ, „непредѣлного" да бы́лъ быхъ, будучого да бѹдѹ. Відміна є҆смъ є і в „Адельфотесі".

Дієіменник теп. ч. бывати, буд. ч. бы́ти, дієприкметники: „непредѣлного" бывый, бы́вшая, бы́вшее, теп. ч. сы́й, сѹщи, сѹщее, буд. ч. бѹдѹщїй, бѹдѹщая, бѹдѹщее (ѻ҃ѕа — ѻ҃зб).

Подобáетже вѣдати ꙗ҆́ко сѹть глаголы бе́зличныя, ꙗ҆́ко склоняемыя, и҆лѝ стропотныя, ꙗ҆́коже и҆в грецкомъ ꙗ҆зы́цѣ. ꙗ҆́ко, подобáетъ, достóитъ, гл҃ю, и҆ рекѹ. и҆́хже неканóна, нò потреблéнїя и҆скáти подобáетъ. А҆́щеже и҆ не ꙗ҆́ко достóитъ раздроблéны сѹть посѧ́зигїяхъ гл҃ы. ꙗ҆́коже въ гре́ческомъ ꙗ҆зы́цѣ нечюдися възлюблéнный мóй дрѹже таковáго бо сила а҆ не презорство бысть съписáтелево. зрижє ꙗ҆́ко и҆пéрвая є҆́стъ словéнская грамматíка (ѻ҃зб, ѻ҃на).

Ѡ ПРЕДЛОЗѢ.

Предлóгъ є҆́стъ чáсть слóва нè склоня́ема, пре́д и҆́ными Слóва чáстьми полагáема (ѻ҃нб). Дефініція „Адельфотеса": Предлóгъ є҆́стъ чáсть слóва несклоня́ема, предлагáема всѣми слóва чáстми, во сложéнїи и҆ сочинéнїи (149 в.) — є перекладом дефініції Ляскаріса: *Πρόθεσίς ἐστι μέρος λόγου ἄκλιτον, προτιθέμενον πάντων τῶν τοῦ λόγου μερῶν, καὶ ἐν τῇ συνθέσει, καὶ συντάξει* (77а). Дефініція Ляскаріса се мало що змінена дефініція Діонїзія: *Πρόθεσίς ἐστι λέξις προτιθεμένη πάντων τῶν τοῦ λόγου μερῶν ἔν τε συνθέσει καὶ συντάξει* [1]). Дефініція Зизанїя являєть ся перекладом першої половини дефініції у граматиці Люпуля: Praepositio est pars orationis indeclinabilis, quae praeponitur aliis partibus in oratione, et earum significationem aut mutat, aut complet, aut minuit (Rvdimenta, 37a). І Заборовскі подав вияснення терміну „praepositio" в той спосіб, що ся часть мови 'praeponitur aliis partibus in oratione' [2]) (14а).

---

[1]) Egenolff, op. cit. ст. 38. Граматику Діонїзія видав також Емануїл Беккер в „Anecdota Graeca, Volumen secundum", Берлїн, 1816.

[2]) Я мав під рукою примірник Ягайлонської бібліотеки (ч. 888), що на його обороттній стороні окладинки є записка: Videtur

В грецьких граматиків приіменників 18, і так в „Адельфотесї“ (149к.), в Лаврентія є҆стъ жѐ Пре҃лóгѡв ѯі. Въ, Къ, Съ, Пред, предо, Над, надо, Под, подо, Ѿ, нà, пò, ꙗ҆ко, пòнас. при҆, ꙋ҆, ѿ, и҆зъ, чрéзъ, пò, вед'лꙋгъ, рáди, дѣ́ма, дѣлѧ, въмѣсто. Оўтъже и҆ и҆ныѧ нѣкїѧ чáсти, ꙗ҆же могꙋтъ предлóги нарицáтис, нò тóк'мо въсложéнїи ꙋ҆потреблѧ́емаѧ. ꙗ҆ко, във, въвышáю. въсъ, въсхождꙋ. про, проречéнїе. пре, презирáнїе, и҆лѝ, превелїе. рàзъ, развраблéнїе (ѻиб). Ся роля приіменників зазначена в грецьких граматиках уже в самій дефініції; що приіменники служать до складання инших частий мови, зазначували се й латинські граматики, прим. Тухольця (Quęstiones, 44б).

Пригадуючи, що в Лаврентієвім „дательнім“ злив ся 3 і 7 відмінки, наведу з партії ѡ҆ сочинéнїи предлогѡв лученнє приіменників з поодинокими відмінками: въ з 3 і 4 відм. (въ цéркви, въ црков, въдѣвици, въдвцꙋ); къ з 6 відм. (къ тебѣ, къмнѣ); съ з 6 відм. (събóгом,[1]) сънáми); пред, предо з 6 і 4 відм. (предтобóю, предомнóю, предмéне); над, надо з 6 і 4 відм. (над грáдомъ, надомнóю, надгрáдъ); пóдъ, подо з 6 і 4 відм. (поддрéвомъ [2]), поддрéво, подомнóю); ѿ з 3 і 4 відм. (ѿ мнѣ, ѿ вáсъ); нà з 3 і 4 відм. (нà мнѣ, нà вáсъ); по з 3 і 4 відм. (пò мнѣ, пò вáсъ); при з 3 і 4 відм. (при мнѣ, при вас); ꙋ з 4 відм. (оу҆тебе, оу҆вас); ѿ з 2 відм. (ѿнáших, ѿнáсъ); и҆зъ з 2 і 4 відм. (и҆з'чрéва, и҆знас); чрéзъ з 4 відм. (чрез мéне, чрез достóинство, надгóдность); пò, вéдлꙋгъ, и҆ли пò з 3 відм. (пò пáв'лѣ оу҆чит, подѣлꙋ мздà, пò тебѣ пойдꙋ); рáди з 2 відм. (а҆враáма рáди, нас рáди, менѐ рáди); вкінцї въмѣсто з 2 і 4 відм. (въмѣстонéго ты бꙋди, въмѣсто вас ѻни бꙋдꙋтъ)[3]) (ѻ҃ра б, па б).

Ѿ НАРѢЧІИ.

Нарѣчїе е҆стъ чáсть слóва нѐ скланѧ́ема, пред глаголом, и҆лѝ пò глаголѣ глаголéма. ꙗ҆ко, глю блгѡ. благѡ глю (па а). Се переклад дефініції Діонїзія: *Ἐπίρρημά ἐστι μέρος λόγου ἄκλιτον κατὰ ῥήματος λεγόμενον ἢ ἐπιλεγόμενον ῥήματι*[4]). В „Адельфотесї“ переложена вона з граматики Ляскаріса (77б, 78а) трохи відмінно: Нарѣчїе е҆стъ чáсть слóва несклонѧ́ема на глагóлъ глаголéма, и҆лѝ надглаголема (154к.).

---

esse: Erotemata de octo partibus orationis, auctore Stanislao Zaborowski (Краків, 1524).

[1]) В „Адельфотесї: собóгомъ. [2]) под дрéвом и҆ под дéревомъ.

[3]) Приіменники „Адельфотеса“ отсї: въ, во, ѿ, со, ко, пред, на, по, ради, вомѣсто, ѡ҆, объ, под, чрезъ.

[4]) Egenolff, op. cit. ст. 39.

Як у Крузія (II, 1573, ст. 292) і Відавского (71б), так і в Зизанія послѣдꙋютъ прислівникови: Видъ, Начер'таніе, Ра^зсꙋж'деніе, и значеніа. Видів два: Пер'воѡ'бразный. ꙗко, вчера. оу'тро. Прои^звод'ный. ꙗко, мꙋдрѣ, добрѣ (п҃аа). В Відавского також ‚species aduerbiorum sunt duae: Primitiua, vt heri, cras. Deriuatiua, ut prudenter, pulchre' (71б).

Начеръта́ні́йже двѣ: Простое ꙗко, крѣпцѣ. Сложъное ꙗко благочи^н'нѣ (п҃аб). В Відавского ‚figurae aduerbiorum sunt duae: Simplex, ut prudenter, mądrze. Composita, vt imprudenter, niemądrze' (73б). І в Тухольця дві ‚figurae' прислівників (Quęstiones 43б). Тут також три степені ‚comparationis aduerbiorum' ‚sicut in nomine' (43а). Три ра^зсꙋжденіа степеній і в Лаврентія, такѡжде ꙗкоже и въ имени: Крѣпцѣ, крѣпча'ше, крѣпчае. многѡ, множайше, множае. Невъвсѣ^хже нарѣчіа^х три степени могꙋ^т быти (п҃аб).

Як у Відавского ‚significationes Aduerbiorum multae sunt' (71б), так у Зизанія ра^зли^ч'наа, значеніа прислівників. Усіх 22 [1]: времене (нынѣ, днес, вчера,[2]) древ'ле[3]), оу'трѡ, посе^м, егда, тогда, ꙋже, абие); мѣста (горѣ, низꙋ, внꙋтръ, внѣ, близь[4]), далече, здѣ, ѣ, тамѡ, и прочаа); качества[5]) (добрѣ, злѣ, блгѡ, въскорѣ[6]), ꙋдобъ, мꙋдрѣ[7]); количества (многѡ[8]), малѡ[9]), единицею, дважды, трижды, множицею, помногꙋ); ѿрицаніа[10]) (ни, никакоже, ѿнюд); оу'вѣщаніа (сице, такѡ, въправ'дꙋ, въисти^ннꙋ, всакѡ, аминь); молитве^ннаго (да, аминь); оуподобленіа (ꙗко, ꙗкоже, сице, такѡ, онакѡ, ꙗкобы); оудивленіа (ѿ, а, га, ꙗко); риданіа[10]) (оу'вы, ѡ'хъ, горе); неи^звѣства (подобнѡ, либой, мню,[11]) сирѣ^ч подобнѡ такъ, подобнѣ)[11]); чина[12]) (прежде, послѣди, вначалѣ, посе^м); събраніа (кꙋпнѡ, вкꙋпѣ)[13]); ра^здѣленіа[14]) (безъ, кромѣ, ра^звѣ, токмѡ); ра^зсꙋжденіа[15]) (ѕѣлнѣе, множае, мніе,[16]) паче,[17]) вящше, скорѣе); въпрошеніа[18]) (гдѣ,[19]) ѿкꙋдꙋ, когда, въскꙋю,[20]) чесоради, какѡ); величаніа, или ра^спространеніа (ѕѣло,[21]) всакѡ,[22]) праве докꙋска); клиненіа[23]) (е'й); ѿклиненіа (ни)[24]); авленіа[25]) (ꙗвѣ); таеніа[26]) (тай) та неоудоб'ства (негли, едва)[27]), (п҃ваб, п҃га, п҃еа).

---

[1]) Спільні з „Адельфотесом" підчеркнені.

[2]) В „Адельфотесі" вчера. [3]) древнее. [4]) близъ. [5]) посре^дства. [6]) воскорѣ. [7]) премꙋ^дрѣ. [8]) В ґрупі: посре^дства. [9]) малощи. [10]) ридателныа. [11]) В ґрупі: оуравнителныа. [12]) чиновныа. [13]) вокꙋпѣ. [14]) раздѣлителныа. [15]) разсꙋдителныа. [16]) мние. [17]) наипаче. [18]) вопросителна. [19]) где. [20]) воскꙋю. [21]) В ґрупі: повелителнаа. [22]) В ґрупі: извѣстна. [23]) клатвенныа. [24]) В ґрупі: ѿмѣтателныа — ни. [25]) изавителнаа. [26]) прикровеннаа. [27]) В ґрупі: ослабителныа.

Ще більше значінь прислівників відмічено в „Адельфотесі". Тут є прислівники: врéмене значáщїѧ ꙗ҆влѧ́ющїѧ, врéмене надстáтелныѧ, посредствá, колѝчества, творѝтелнаѧ, мѣ́стна, молѝтвенныѧ, вѣдностраждáтелныѧ, є҆́же и҆ ридáтелнаѧ, ѿлѣтáтелныѧ, ѿрицáтелныѧ, ѹ҆подобѝтелныѧ, ѹ҆дивѝтелныѧ, ѹ҆равнѝтелныѧ, чинóвныѧ, собирáтелныѧ, повелѝтелнаѧ, разсѹдѝтелныѧ, вопросѝтелна, извѣ́стна, полагáтелныѧ, клѧтвéнныѧ, и҆лѝ ѿвѣщавáтелныѧ, ѿклѧтвéннаѧ, зрѝтелныѧ, слагáтелныѧ, раздѣлѝтелныѧ, ѡ҆слабѝтелныѧ, извѣвѝтелнаѧ, прикровéнныѧ, ѹ҆казáтелныѧ, ѿстоѧ́телнаѧ, возбранѝтелнаѧ (к. 155—7).

Як значіння прислівників в „Адельфотесї" взяті з Ляскаріса (77б, 78а), так Лаврентій повибирав значіння для своєї граматики з ріжних граматик: Ляскаріса, латинської граматики Мелянхтона (ст. 199—206), Крузія (II, 1573, ст. 292—296), Відавского (71б) та Тухольца (Quęstiones, 43а). Що тикаєть ся значінь прислівників загалом, довгий їх ряд уже в граматиці Доната (к. 24—27), а з бігом часу той ряд усе і розбільшував ся значно так, що в кождій тодїшній граматиці подибуємо дуже велике число значінь прислівників [1]).

Ѡ СЪЮ́ЗѢ.

Сꙋю́зъ є҆́сть чáсть слóва нескланѧ́емаѧ, и҆́ныѧ чáсти сꙋвѧ́зꙋющїй почи́нꙋ сꙋчинéнїѧ. ꙗ҆́ко, чл҃къ и҆ кóнь. хóдитъ и҆ трꙋждáетсѧ (п҃да). В „Адельфотесї" Сою́зъ є҆́сть чáсть слóва нескланѧ́емаѧ. свѧ́зꙋющїи и҆́ныѧ чáсти слóва, вопомышлéнїе сочѝномъ (157к.). Обі сї дефініції се відмінний переклад дефініції Ляскаріса: *Σύνδεσμός ἐστι μέρος λόγου ἄκλιτον, συνδέον τὰ ἄλλα μέρη τοῦ λόγου εἰς διάνοιαν μετὰ τάξεως.* Coniunctio est pars orationis indeclinabilis, coniungens alias partes orationis in sententiam cum ordine (78б, 79а). Також дефініція Мосхопула (8б), Урбана (ст. 155). В Теодозія дефініція мало що відмінна: *Σύνδεσμός ἐστι μέρος λόγου ἄπτωτον συνδοῦν τὰ μέρη τὰ λοιπὰ τοῦ λόγου* [2]).

---

[1]) Прим. в граматиці Кляя. Пор. Ältere deutsche Grammatiken in Neudrucken. Herausgegeben von Joh. Meier. II. Die deutsche Grammatik des Johannes Clajus. Nach dem ältesten Druck von 1578 mit den Varianten der übrigen Ausgaben herausgegeben von Friedrich Weidling, Strassburg, 1894, ст. 120—126. Впрочім ся граматика, як і инша німецька граматика Альберта (вийшла в тім видавництві: III. Die deutsche Grammatik des Laurentius Albertus. Herausgeben von Carl Müller — Fraureuth, Strassburg, 1895) має тільки спільного з граматикою Лаврентія Зизанїя, на скільки були їм усїм звісні спільні жерела.

[2]) Goettling, op. cit. ст. 17.

Зі злучників сѫтъ жѐ ѻкы(ѧ) ѹбо сълѣплѧ́ющїѧ[1]) (и҆, ѹбо, жѐ). ѻкыѧ же ра҆дѣлѧ́ющїѧ[2]) (ли҆, и҆ли҆). ѻвыѧ же прикаса́ющїѧсѧ[3]) (а҆ще, поне́же, понѐ). ѻвыѧ же винов'ныѧ[4]) (а҆ще, да̀, ꙗ҆ко да̀, ра́ди, ꙗ҆ко, нѡ̀, поне́же, тѣмъ, тѣ҆же, бо̀), ѻвыѧ҆ въпро́сныѧ (ѹбо[5]), е҆да̀)[5]). ѻкыѧ же ѹ҆тве҆ржда́ющиѧ, и҆ли ѹ҆вѣщава́ющїѧ (ѹбѡ,[5]) про́чее) (п҃даб). В Відавского ‚species potestatis, seu significationis sunt septem', спільно з Лаврентієвою граматикою: Copulatiua, Disiunctiua, Causalis, Approbatiua (73б). Три перші з наведених а крім того й ‚coniunctiones continuatiuae' приходять і в Мелянхтоновій грецькій граматиці з 1522 р. (92аб) та в Ляскаріса (78б, 79а); тільки три перші на шість ґруп злучників в Крузія (II, 1573, ст. 301). В Діонізієвій граматиці ‚*τῶν δὲ συνδέσμων οἱ μὲν εἰσι συμπλεκτικοί, οἱ δὲ διαζευκτικοί, οἱ δὲ συναπτικοί, οἱ δὲ παρασυναπτικοί, οἱ δὲ αἰτιολογικοί, οἱ δὲ ἀπορηματικοί, οἱ δὲ συλλογιστικοί, οἱ δὲ παραπληρωματικοί*'[6]). Як при прислівниках, так і при злучниках Зизаній був еклектиком.

VIII.

Як у виданню Камерарія латинської граматики Мелянхтона останній розділ трактує про ортоґрафію, так і Лаврентій помістив по останній части мови Каноны Ѻрѳогра́фїи. Зі самозвуків є҆ди҆стве҆'нѡ а значи́тъ. ꙗ҆ко, чловѣка спѧ҆ща, сѣдѧ́ща. Полага́етъжесѧ нѣ҆когда и҆вмѣсто ѧ, в'є҆ди҆ственѣ҆ном числѣ. ꙗ҆ко, въ҆жада̀ тебѐ дш҃а моа̀, млⷭ҇ть твоа̀ господи и҆про҆'ѧ. И҆ въмножестве҆'номъже числѣ полага́е҆сѧ, е҆гда̀ тре́бѣ е҆стъ двое ѧ вкѹпѣ писа́ти, тогда̀ пе́р'вое ѧ бѹде҆, которое же а, въмѣсто дрѹго́го ѧ. ꙗ҆ко, помѧнѹ҆ дны҆ дре́внѧа (п҃еа). Статя ѡ҆ мнѡ́жествѣ і ѡ҆ є҆ді҆ствѣ „Разсужденій" проф. Яґіча приказує також: пиши́ же і҆ а҆зъ ко є҆ди́ньствѹ (ст. 719). Инша статя звертає увагу, що а҆ще два̀ ѧѧ ста́нѹ҆ в' рѧдѹ҆ в' кон'цѣ, тѡ҆ к' послѣднаго мѣсто пи҆шетсѧ а҆зъ с варі́єю а̀, и҆ли про́сто ѧа (ст. 642). Про то саме мова на стор. 647 і 656. Декуди призначуеть ся тільки для одинини аа, а для множини ѧѧ (ст. 647, 720 і 721).

Другий самозвук є полага́етъсѧ въсредѣ рече́нїѧ, и҆ли на̀ кон'ци҆ рече́нїѧ. ꙗ҆ко, беззако́нїе. Полага́е҆же҆ нѣ҆когда и҆ само̀ кро́мѣ съгла́сны҆ ꙗ҆ко, посѣци ѣ҆, и҆ вначалѣ рече́нїѧ вмѣсто є, мо́же҆ писа́тисѧ. Великоежѐ є, вначалѣ и҆ нако҆ци҆ рече́нїѧ полага́е҆сѧ. ꙗ҆ко,

1) В „Адельфотесі": соплѣтательныѧ. 2) сопрѧже́нныѧ. 3) присовокѹпи́тельныѧ. 4) виносло́вныѧ. 5) В ґрупі: Ѿглаго́лныѧ.

6) Egenolff, op. cit. ст. 42.

є̓диноро́дныѝ, є̓стество̀, є̓гда̀. ѹ҆множе́ніє, спасе́нїє (пєаб). Ортоґрафічна статя „Разсужденій“ проф. Яґіча велить писати є̑ в нача́лѣ ї в' кон'цѣ, є̑сть в' сло́зѣ (ст. 640). Инша статя п. з. Сйла соѹ҆щества книжнаго писма̀ має таке правило: Великое же є в нача́лѣ и҆ на кон'ци̑ рече́нїѧ полагаетсѧ, ꙗ҆ко· є̓диноро́дныи, єстество̀, є̓гда̀, ѹ҆множе́нїє, спасе́нїє (ст. 718). Одна статейка кладе є̑ в нача́лѣ и҆ в' кон'цы̀ (ст. 107). Що є з наголосом рівне є, говорить ся на ст. 657.

Що тикаєть ся ї и̑ и, їх полага́етсѧ и҆внача́лѣ рече́ніѧ, и҆ въсре́дѣ, и҆наконци̑. ї, внача́лѣ и҆мене̑ гдⷭ҇ствен'наг полага́етъсѧ. ꙗ҆ко, ї҆зра́иль, ї҆ѡа́нъ. внача́лѣ ра҆зли́чїѧ, є̑диⷩ҇ствен'наго числа̀. ꙗ҆ко, ї҆же. Въ и҆ныхже и҆мена и внача́лѣ пи́шетсѧ. ꙗ҆ко, и҆мѧ̀, и҆сто́чникъ. Въ сре́дѣже рече́ніѧ. є̑гда̀ оу҆бо предгла́сными, вы́нꙋ и҆ пи́шетсѧ ї, ꙗ҆ко, спⷭ҇е́ніє. бж҃іє, ѿспасе́нїи, и҆про́чаѧ. є̑гда̀ пре́дъ съгла́сными, тогда̀ и҆ пи́шетсѧ. ꙗ҆ко. ходити, посѣти́ти. Въконци̑же ї пи́шетсѧ, всѣхъ и҆ме́нъ вто́раго склоне́нїѧ въда́телном падежи. въи҆ныхже паде́жех, и҆. ꙗ҆ко, род. но́щи, д. но́щи. род. кости, дат. ко́сти (sic. хиба вже: ко́стї) (пєб, пѕа). Лаврентієве правило нагадує анальоґічний уступ у „Разсужденіяхъ“ проф. Яґіча на ст. 711 в семій нотції: ї и̑ и полага́етсѧ и҆ в нача́лѣ рече́нїѧ и҆ въ сре́дѣ и҆ на концы̀. ї в нача́лѣ и҆менѣ гдⷭ҇ьственаго полага́етсѧ, ꙗ҆ко· ї҆зрль, ї҆ѡа́нъ. в нача́лѣ разли́чїѧ є̑ди́нственаго числа̀, ꙗ҆ко· и҆же (повинно бути: ї҆же) во и҆ны́хъ же и҆менахъ и в нача́лѣ пи́шетсѧ, ꙗ҆ко. и҆лї́ѧ, и҆сто́чникъ. въ сре́дѣ же рече́нїѧ, є̑гда̀ оу҆бо, пред гла́сными, вы́нꙋ пи́шетсѧ ї, ꙗ҆ко· спⷭ҇е́нїє, бж҃їє, ѿ спⷭ҇е́нїи, и҆ про́чаѧ. На 640 ст. сказано, що ї в' нача́лѣ и҆ в кон'цѣ, и҆же въ сло́ѕѣ стоїть, то саме, а иншими словами читаєть ся на ст. 1007: и҆же в' складе, и҆ ї в начаѣ и҆ в' кон'цы̀.

О и҆ ѡ полага́ютсѧ и҆внача́лѣ и҆ въсре́дѣ, и҆наконци̑, вначалѣ оу҆бо о, ꙗ҆ко, о҆наго, о҆бра, и҆ про́чаѧ. А ѡ та́кѡжде, ꙗ҆ко, ѡ пред-ло́гъ и҆ ѿ чрез ѡ великое пи́шетсѧ, та́кѡже ѡ҆бра ѡ҆бли́чник, и҆ проч. Въсре́дѣже ѡ полага́етсѧ то́кмѡ въмножествен҇ном числѣ, и҆къи҆же множество̀ знача́щих. и҆ндеже, о. ꙗ҆ко, чл҃кѡм, богѡ́мъ, пра́ведникѡм, грѣшникѡм, и҆про́чаѧ. Након'ци́же пи́шетсѧ, о оу҆бо въи҆мени, ѡ҆ка́чеже въсреднем, ѡ же, въна́рѣчїи. ꙗ҆ко, досто́йно, досто́йнѡ. пра́ведно, пра́веднѡ. любезно, любезнѡ. и҆зрѧдно, изрѧднѡ, и҆ про́чаѧ (пѕаб). Про кладеннє она для означення однини є мова в „Разсужденіяхъ“ проф. Яґіча на ст. 715, 719, 729, 1011 і 1015; про писаннє омеґи для означення множини на ст. 715, 716, 719, 725, 729, 1011, 1015.

Що до ѵ, може́тсѧ полага́ти ѵ въсре́дѣ рече́ніѧ, поразсꙋжде́-

нїю йскꙋсныˣ, на̀паче͏ͤ сїе въ твор'цеˣ ꙗ҆соблюда́еᵀсѧ. йнакеⁿцй та́кѡ͏ͤ вда́теⁿноᴹ падежи. ꙗ҆ко, на́шемꙋ, вашемꙋ (п҃sб). Анальоґічного правила в „Разсужденіяхъ“ проф. Яґіча я не найшов.

На черґу приходить правило ставлення ъ і ь. ъ, Бъ двоˣ мѣстѣхъ полага́еᵀсѧ въсре́дѣ йнакоⁿцй. Егда̀ въсре́дѣ полага́еᵀсѧ, тоᴦда̀ сло́гъ краᵀкй съставлѧ́еᵀ. ꙗ҆ко, съ чл҃ки. е҆гда́же на̀кон'цй, тоᴦда̀ не́съставлѧ́еᵀ сло́га, но̀ глаᶜ де́бело вѣща́ти твориᵀ. ꙗ҆ко, чл҃къ, за́конъ. ь же вы́нꙋ након'цй полага́еᵀсѧ, йтоⁿкиᴹ гла́соᴹ вѣща́еᵀсѧ. ꙗ҆ко, ко́нь, ко́сть (п҃за). В згадуваній статї Сила соуществꙋ книжнаго писма̀ стоїть: Еръ же й е҆рь, ъ въ двоихъ мѣстеˣ полага́етсѧ' въ средѣ й на кон'цы. е҆гда въ сре́дѣ полага́етсѧ, тогда̀ сло́гъ крат'кїи составлѧ́етъ ꙗ҆ко' съ чл҃кы. е҆гда̀ же на концы̀, тогда̀ не составлѧ́еᵀ сло́га, но̀ гла́съ де́бело вѣща́ти твори́тъ, ꙗ҆ко' чл҃къ, зако́нъ. й мно́жественое число̀ зна́чит'. е҆рь же вы́нꙋ на кон'цы полага́етсѧ й то́н'кимъ гла́сомь вѣща́ет'сѧ, ꙗ҆ко' ко́нь, ко́сть. полагаетъ же сѧ в кон'цй, е҆дінственое число̀ зна́читъ. а҆ пайр'чикъ наᴰ писмены [пи́шемы] о҆боихъ си́лꙋ й҆матъ, ꙗ҆ко' множест'вен'ныи оу҆малител'ныи (ст. 717).

Що до ѣ, воно оу҆н'кки ˣ въмѣсто е прие́ᴹлеᵀсѧ, е҆гда̀ тѣле́сныи глаголюᵀ въмѣсто теле́сныи й ѡ҆христе, въмѣсто ѡ҆ хрїстѣ. й ѡ҆ го́споде, спа́сѣ, йпро́чаѧ. нелѣпоже е҆стъ иˣ оу҆потреблѣнїе. оу҆потреблѧ́еᵀжесѧ въмѣсто ѧ, ꙗ҆ко, вѣхꙋ, вѧхꙋ, йпро́чаѧ. й сѐ е҆стъ благолѣпно оу҆потребленїе (п҃заб). Той сам погляд повторений у цитованій уже статї: ѣжде́нїе пиши сице поставлѧѧ добро̀ в рѧдꙋ а҆ не на ве́рхꙋ. се́ ѣ оу нѣкыˣ в' мѣсто е при́емлетсѧ, е҆гда̀ тѣле́сныи гла́голютъ въ мѣсто теле́сныи. і ѡ҆ хрᶜте въ мѣсто ѡ҆ хрᶜтѣ, й о҆ гᶜдѣ спс҃ѣ, й про́чаѧ. нелѣпо же йхъ е҆сть оу҆потребле́нїе. оу҆потреблѧ́ет же сѧ въ мѣсто ѧ, ꙗ҆ко' вѣхꙋ вѧхꙋ, й про́чаѧ. ты же пиши вѧхꙋ. й сѐ е҆сть благолѣпно оу҆потребле́нїе (ст. 717—718).

Восьме правило о ѫ звучить: Его̀ ѡ҆быко́ша оу҆потреблѧ́ти лю́дїе се́р'бстїи, йколо́хове въмѣсто ꙋ, й ю (п҃зб). Се перша половина правила повищої статї з „Разсужденій“ проф. Яґіча: Его̀ ѫ ѡ҆быко́ша оу҆потреблѧ́ти лю́дїе се́рбьстїи й во́лохове въ мѣсто ꙋ і ю. а҆ще лꙋчи́тсѧ в' прилꙋчїахъ писа́тисѧ вѣсꙋ, ты же пиши ѫса, си҆рѣчь вѣсѫ, псѫ, а҆ не йкъ ꙋ, поне́же оу҆подоблѧ́й по дѣ́йствꙋ е҆го̀ і й҆мѧ е҆мꙋ (ст. 718). Деякі статї кажуть писати ѫ юсъ тільки красоты ради.

Ѧ, Никогда́же вначалѣ сло́ва полага́еᵀсѧ. но̀ въ сре́дѣ й на̀ кон'цй. сво̀ствен'ноже е҆мꙋ множествен'ное число̀ значиᵀ. ꙗ҆коже ѡ҆быко́ша писцѣ писа́ти великои роᶜсїи. ꙗ҆ко, оу҆множи́шасѧ (хиба:

ѹ҆мно́жи́шасѧ), ста́шѧ, велерѣчева́шѧ, ра҆дѣли́шасѧ, съкры́шѧ сѣть. И҆въи҆ме́ни́же полага́етсѧ въмно́жстве́нном числѣ. ꙗ҆́ко мнѡ́ги ча҆́да, ю҆но́шѧ, и҆ дѣ́вцѧ. мо́жетже́с нѣгде и҆въ҆ди́нстве́ном числѣ положи́ти (пзб, пиа). То само правило є і в „Разсужденіяхъ“ проф. Ягіча: Никогда́ же в нача́лѣ сло́ва полага́ется, но҆ въ средѣ и҆ на кон҆цы́. свойственно же є҆мꙋ̀ м҆нѡ́жественное число҆ зна́читъ, ꙗ҆́коже о҆бы́ко́ша писцѣ̀ писа́ти вели́кой Росі́и, ꙗ҆́ко ѹ҆мнѡ́жишасѧ (sic, ѹ҆мнѡ́жишасѧ), ста́шѧ, велерѣчеваша (sic, велерѣчевашѧ), раз҆дѣлишасѧ (sic, раз҆дѣлишасѧ), скры́шѧ сѣть, ꙗ҆́ко мнѡги ча҆да, ю҆ношѧ и҆ дѣ́вцѧ (ст. 718).

З Лаврентієвих двозвуків ꙗ҆ Ді́фдонгъ бы́нꙋ вначалѣ рече́нїѧ полага́етсѧ. ꙗ҆́ко, ꙗ҆́сли, ꙗ҆влѧ҆юсѧ (пиа). І в „Разсужденіяхъ“ ꙗ҆ пи́шꙋт в началѣ, а к҆ сло́ѕѣ ї в концѣ (ст. 640).

ꙋ, и҆ оу, є҆ди́нꙋ си́лꙋ и҆́мꙋт, внача́лѣ рече́нїѧ и҆ на́кон҆ци́ полага́ютсѧ, то́кмѡ съра҆сꙋжде́нїем. ꙗ҆́ко, со́ꙋдом, бо́гꙋ, рꙋ́кꙋ несоу (пиа). Статї „Разсужденій“ звичайно роблять ріжницю межи оу, яке ставлять на початку, а ꙋ, яке кладуть у складї (ст. 640, 646, 647, 697), хоч в однім місцї ролї їх переставлені (ст. 1007).

Правило писання ы каже, що сѐ ы де́белым гла́сом вѣша́етсѧ ꙗ҆́ко, вла҆ка хс҃, ѹ҆потреблѧ҆ютже сего̀ нѣ́цыи (на҆паче же мо́сква) въ множе́стве҆ном числѣ в҆мѣсто и. ꙗ҆́ко, пра́ведници, пра́ведницы. и҆ грѣшники, грѣшникы. и҆ проч. и҆ сих мню̀ нелѣпо бы́ти ꙋпотребле́нїе. прочеж и҆ным ѡ҆ставлѧ҆ю трꙋдолюбе҆ным Спꙋд (пиаб). Такеж правило читаєть ся і в „Разсужденіяхъ“: Сѐ є҆ры́ де́белымъ гла́сомъ вѣша́етсѧ, ꙗ҆́ко влады́ка. ѹ҆потреблѧ҆ютъ же сего̀ нѣцыи, найпа́че же Мос҆ква̀, въ мнѡ́ж҆ственомъ числѣ в҆мѣсто и҆, ꙗ҆́ко пра́ведници, пра́ведницы, и҆ грѣшники и҆ грѣшникы, и҆ про́чаѧ (ст. 717).

Ю ꙋпотреб҆лѧ҆етсѧ в҆мѣсто ꙋ. ꙗ҆́ко, зрꙋ, ю. црꙋ, цр҃ю (пиб). В примірі зрю рекомендує одна статя „Разсужденій“ писати ѫ юсъ замісць и҆къ красоты ради (ст. 1007).

Вкінцї ѿ ѿ ѡ и т състави́с. є҆́сть же пре́дло́гом. полага́етжесѧ бы́нꙋ внача́лѣ, ꙗ҆́ко́, ѿи҆ми ѿ мене ра́ны твоѧ̑ ги҃ мо́й бж҃е. Кінчить ся роздїл про правопись молитвою: Пода́ждь хрі́стѐ трꙋди́в҆шемꙋс въ ѡ҆бщꙋю по҆зꙋ. непобѣди́мыѧ ти́ Десни́цѧ По́мощь (пиб). В „Разсужденіяхъ“ я не найшов правила писання ѿ.

IX.

Як Крузій на питанне: Quae Carmina sunt usitatiora & faciliora apud Graecos? — вичислив три метри: Hexametrum Heroicum, Pentametrum & Iambicum (II, 1573, ст. 1012), так і Лаврентій ува-

жав відповідним подати близші пояснення про три метри: Йрои́ческое, Єлегіа́ческое та Ія́мическое ме́тро.

Йрои́ческое ме́тро є́сть шестомѣри́телное, ил шесточислителное. Єже приемлет въпервом, и втором, и третемъ, и четвертом, и пятомъ, предѣлѣ, или дактула. или спондеа. Вшестомже, или спонъдеа, или трохеа. якъ вижд немощи естества нашего въцие дротахъ многи.

Дактилъ ¯ ˘ ˘, Донъдеже.
Спондей ¯ ¯, буду.
Трохей ¯ ˘, будетъ.

До того додана примітка: Єсли хочешъ Вѣрш Складати Ведле тых Метръ Склада Грецким Поетом послѣдуючи (пда).

Не без впливу на Зизанїя могли бути думки Меляихтона в латинській граматиці про віршованне і звертанне на нього уваги хлопців: Est enim Versus, писав Меляихтон, quod & metrum (a) Graecis dicitur, legitima pedum compositio Horum nos hinc genera aliquot subiciemus, ea uidelicet, quae & communiora sunt, & in usu apud poetas frequentiori: quo pueri & compositionem illorum uideant, & hinc initium facientes, ipsi quoque eodem scribendi genere sese exerceant. Multas autem habet utilitates consuetudo scribendi carmen. Magnam enim copiam uerborum & figurarum, & quandam etiam sublimitatem, ut Quintilianus appellat, orationi solutae affert [1]). Neque potest fieri, ut amissa exercitatione scribendorum versuum, tolerabiliter scribamus orationem solutam. Atque eius rei plures sunt causae, quam ut hinc recitari possint. Adigant igitur praeceptores pueritiam, ad hanc exercitationem summa cura. Statim enim pueri innumerabiles utilitates sentient se inde percipere (ст. 321).

'De Heroico metro' стоїть у тій граматиці, що 'Heroicum constat sex regionibus, seu pedibus. Recipit regione 1 2 3 4 Spondeum, uel Dactylum 5 Dactylum regulariter solum 6 Spondeum solum, uel Trochaeum' [2]) (ст. 321—322). Приміри на поодинокі стопи в Меляихтона такі:

Spondeus ¯ ut Fraudes
Trochaeus ¯ ˘ ut Annus
Iambus ˘ ¯ ut Tenax
Pyrrichius ˘ ˘ ut Deus
Dactylus ¯ ˘ ˘ ut Commodus (ст. 320).

---

[1]) За Квінтіліяном підніс се й Спанґенберґ, мотивуючи тим потребу науки прозодій (135а).

[2]) Таке поясненне героїчного метра загальне, прим. у Базея (176а), в книжочцї: Stichologia sev ratio scribendorvm versvvm, stv-

Єлегіа́ческое ме́тро е́сть шестомѣри́те^лное, и̂прие́млетъ въпе^р во^м и̂ли̂ да́ктила, и̂ли̂ спо^нде́а, въ вто́ро^мже да́ктѵла, въ тре́те^мже и̂ четве^рто^м да́ктѵла, въпа̂то^мже предѣ́лѣ спо^нде́а, и̂же разд̂ѣла́етса на́двое. и̂ оу̂бо по^д е̂гѡ̀ быва́етъ ме́жд8 вто́ры^м и̂ тре́ти^м предѣ́ло^м, др8́гоеже по^д почетве^рто^м (пдб). Подібно здефініював пентаметр і Мелянхтон у латинській граматиці: Pentametrum, quod & Elegiacum dicitur, quinque regionibus, seu pedibus constat. Huius constitutio haec est: 1 regio recipit Spondeum, uel Dactylum, 2 Spondeum, uel Dactylum, In 3. primum syllaba longa est: postea subicitur Dactylus, 4 recipit Dactylum, 5 unica constat syllaba: quae tamen cum superiore syllaba tertiae regionis computata, pedem integrum Spondeum, uel Trochaeum facit (ст. 322—323).

Третє Мелянхтонове правило ‚Iambicum recipit pedes, creberrimum Iambum, praecipueque locis paribus' (ст. 324) розширене в Лаврентія. В нього І̂а^мби́ческое ме^тро е̂стъ шестомѣри́те^лное и̂ли шесточисли́тел'ное, и̂прие^м'летъ п'е́рвы", и̂ тре́тїи̂, и̂ па̂ты", предѣлъ, и̂ли̂ ногѝ. и̂ли̂ спо^нде́а, и̂ли̂ ї́а^мба. вто́рїи̂же и̂ четве́ртый е̂дїна́го ї́а^мба. ше́стаяже ногѝ прие́млетъ и̂ли̂ І̂а^мба, и̂ли̂ Пѵрі́хїа, а̂ко, при̂зри̂ на̂ на́съ грѣшны́хъ мнѡ́гѡ̀ ще́дрый бо́же. Тут і означення поодиноких стіп:

Спо^нде̑ ¯ ¯, б8́ди.
І̂а́мбъ ˘ ¯, не́с8.
Пѵрі́хї ˘ ˘, сло́во (79б, 80а).

Пояснень поодиноких метрів, цілком згідних із Лаврентієвими, я не найшов у ніякій граматиці. Можливо, що се слід шкільної традиції [1]).

X.

Закінчує граматику льоґічне виясненнє Господньої молитви п. з. Толкова́ніе Моли́твы кото́рои на8чи́лъ г҃ь і҃с х҃с оу̂чеником'ъ свои́хъ. Съставле́но Л. з. Пе́рваа то́чка містить у собі ось яке

diosis in Neacademia Posnaniensi dictata (Бібл. Оссолїньских, ч. 5669), (19б, 20а) та в Урсина (ст. 79)

[1]) „Compositio carminis" відлучене від прозодії на кінець книжки також у граматиці Кляя. В бібліотеці полоцького семінара зберігаєть ся граматика Якова Генріхмана з 1537 р. п. з. „Grammatice institutiones". До неї додана з осібною паґінацією „Ars versificandi" Бебелїя на 94 сторонах. До латинських перекладів долучено польський переклад. (Najdawniejsze słowniki polskie drukowane zebrał i opracował Hieronim Łopaciński, Prace filologiczne, т. V, ст. 406).

поясненнє слів: Ѿчє нáшъ, їжє єсй нанбсéхъ. Ктóй тóчцѣ замыкáєтсѧ є рéчїй. Пéршаѧ кгды мóвимо Ѿчє. Тым'сѧ оупевнáємо жè бꙋдємѡ выслꙋхани понєвáжъ Ѿцà прóсимѡ. А дрꙋгаѧ в'томжє слóвѣ Ѿчє замыкáєт'сѧ йжъ прїстоитъ бы́ти снови такймъ ꙗкíй єгò Ѿцъ нбсный, тоєстъ млсрдным благоподатлйвымъ добродѣтєлным. абысѧ нєѾказáлъ нєгодным таковóго сродства. А трéтаѧ рéчъ кгды мóвимѡ нáшъ тóє значит йжъ єсмѡ всѣ брáтѧ. Прóто нè Ѿсамóмъ тóл'кѡ собѣ прйстоитъ молйтисѧ бꙋ й старáтисѧ áлє й Ѿбратїях. А чєткєртаѧ рéчъ, в'томжє слóвѣ нáшъ замыкáєтсѧ, нж всѣ мáємѡ єдин зарóвнѡ й тотжє тйтꙋл й шлѧхєтство нбсноє. Прйстоит тéды áбы єдинны над дрꙋгих нєподносйлис анѣ Ѿ собѣ болшè розꙋмѣли, так крóлєвє ꙗкъ й пнвє над подрꙋчных своих. так богáтыи над ꙋбогих, ꙗкъ тыж й мꙋдрїи и ꙋчéныи в'писмѣ надпростакѡв. А пѧ'таѧ рєч, кгды мóвимѡ їжє єсй нà нбсéхъ. значит нж мáємѡ чáсꙋ млтвы нà нбо рóзꙋмъ й мы́сли свой възносйти. тóєст Ѿнбсных рéчах мы́слити (80аб).

Звернення просьби до Бога Отця пояснив таксамо, як Лаврентій, в викладї сеї молитви і Ґільовскі: Ale wierni a prawdźiwi synowie Boży z pośiechą serca swoiego mogą modlić się zawße Panu Bogu iako Oycu, pewni będąc wysłuchania, iako im to Pan Bog Krystus obiecuie mowiąc: Ośiec moy was miłuie; iżeśćie wy tez mnie vmiłowali, a tak nie potrzeba abym się za wami modlił, iuż was pewnie wysłucha [1]). ‚A thak, gdy na przodku Modlitwy pańskiei rozmowę mamy z Bogiem, iak zoicem, стоїть у катихизмі Івана Бренція, bywa pobudzona wiara naßa, a bywa vtwierdzona thym słowem Oicze, abysmy pewne o thym duffanie mieli, iß prośby naße przed Bogiem nie będą prozne, abowiem Bog, ktorego wzywamy, iest Ociec naß' [2]).

І друга Лаврентієва ‚реч' випливає із дальшого викладу Ґільовського (249б, 250аб); тут треба звернути увагу передусім на слова: Toż możemy mowić, a obaczować, iż iako Bog iest sprawiedliwy, prawdźiwy, dobry, ćierpliwy, czysty, vczynny, &. Takowymi też nam synom ie° potrzeba być (250а). В Бренція також загальний висновок: wiedźmy przed Bogiem i przed ludźmi zywoth thakowy, iako Synom bozym nalezy (CLXXXIIa).

---

[1]) Wykład Katechizmu Kośćioła Krześćijańskiego z Pism swiętych dla Wiary prawdziwey vtwierdzenia, a falßywey się vstrzeżenia, napisany. Przez K. Pawła Gilowskiego, Kaznodźieię Słowa Bożego prawdziwego, Краків, 1579 (Бібліотека Оссолїньских, ч. 4952), 250б, 251а.

[2]) Ostaphi Trepka, Catechismvs, 1556 (Бібл. Оссол. ч. 17435), CLXXXб.

Слово ‚наш' пояснене в Бренція рівжнож, як у Лаврентія, ‚iß wßyscy pobozni miedzy sobą są bracią sobie', Отож ‚w modlitwie pańskiei wßyscy pobozni, chocia krolowie, choćia pastuchowie, są rowni. Abowiem w Chrystusie Jezusie, ne maß sługi, ani Pana, ani męza, ani niewiasty' [1]). Трохи ширше розвів ту саму думку Ґільовскі: Nie ma tu cżym się wysławiać y oddźielać Krol od żebraka, bogacż od vbogiego, Pan od sługi, slachćic od prostego mieyskiego y wieyskiego stanu, mądry od głupiego, minister od słuchacża, mężcżyzna od niewiasty. Abowiem wßyścy są ieden Kośćioł, iedno ćiało, iednego Oyca, y Syna iego, y Ducha Swiętego rowna rodźina, wßyścy mowią Oycże naß spolny, iesli tedy iakie rozdźiały są, tedy z strony tylko powołania, vrzędow, lat, &c. Одначе зі сторони християнства всї є одно. А вже найблизше пояснення Лаврентія до анальоґічного місця викладу Билобжеского: Tu wykorzenia nienawiść, себто словом ‚наш', a ßczepi w nas miłość maćice wßystkiego dobrego: nierowność naßę wedle świata rowna: zrownawa krola tego świata z bogiem, Pana z żebrakiem. Godność, którą wßystkim dał iednakimi dobrodźieystwy w każdym rownie okazuie. Bosmy wßyscy zacnego oyca synowie, wielkiego krolestwa y wiecznego vżywatele przyßli: a acz y zacnośćią iestesmy ozdobieni: przedsye wßyscy od pana bez braku iestesmy poßlachceni w przyßłym królestwie. Tak tam będźie bogaty pan, iako sługa: thak sędźia iako prostak: tak krol iako rycérz: tak vczony, iako nieuk: wßystkim iedno ßlachectwo pan bog dał: gdy wsßystkim za rowno Oycem chćiał byc: y zwać sye kazał [2]).

Як Кучборскі зазначив, що люди мають памятати при молитві, ‚iż myśl y serce swe obracać mußą ku niebu' (ст. 381), так і Ґільовскі пояснив звязання неба з Отцем в той спосіб, що ‚tymi słowy Bog odwodźi lud swoy od stworzenia y od mieśca na źiemi, także y od obrazow wßelkich, aby w nich nie ßukalismy Boga wiarę naßą ale w niebie' (251а). І не тільки людям велить Христос підносити свої серця до Вітця, але й сам давав приклад (251б).

---

1) ibidem, CLXXXIIа. Анальоґічне пояснення слова ‚наш' у Кучборского: Gdyż każdy z osobna Oyca wzywamy, y naßym go zowiemy, tedy nas przeto vczą, iż za darem y za prawem sposobienia Boskiego przyśc ono muśi, aby wßyscy Chrześćiani braćią byli, a wespołek śie iako braćia miłowali (Katechizm albo Nauka Wiary y Pobożnośći Krześcijańskiey... Przez Księdza Walentego Kucborskiego, Краків, 1568 (Бібл. Оссол. ч. 8273), ст. 377).

2) Katechizm albo Wizerunek prawey Wiary Chrześćiańskiej... Przez Jego Miłość Księdza Marćina Białobrzeskiego... MDLXVII. (Бібл. Оссол. ч. 1063), 204аб.

В другій точцї — да̂ ст͠иⷮсѧ и̂мѧ̀ твоѐ — ѿ еⷣнꙋ̀ реⷱ про́симѡ, а̂бы̀ наⷨ даⷧ живоⷮ побоⷤ҄ны̀. кото́риⷨбысѧ в҆наⷭ ст͠ло и̂мѧ̀ е̂го̀ (80б). В Ґільовского є на тему побожного житя, яким святить ся Боже імя, довший виклад, що починаєть ся так: A iżeby to wßelki prostaczek wyrozumiał, co tu iednostaynie się piße, tak tho sobie rozbierzemy na cząstki. Naprzod, gdy nas nauczył Pan Krystus prośić Oyca niebieskiego aby się święćiło imię iego, tedy nie tak rozumieymy abyć nie było samo w sobie święte, gdyż Bog iest sama ßczyra świątość, y wßystkie iego sprawy są święte, ale z strony nas ludźi; potrzeba aby w nas y v drugich było świątobliwe, znaiome.. (252б).

В дальшій просьбі — Да̂ прі҆̈деⷮ цр҇ⷭтвїе твоѐ — ѿтри̂ ре́чи про́симѡ. ѿ Пе́ршꙋю, а̂бы̀ е̂vⷢл҆скаѧ про́повѣⷣ побѣⷤда́ла всѣ̈ е̂ретı́ческїи плеве́ла, и̂ иⷯ самомнѣⷩ҄ныи вы́мыслы. А̂ ѿдрꙋгꙋю а̂бы́сѧ си̂ла бж҇аѧ въцр҇ла в҆наⷭ, а̂ зло́стьбы бы̂ла вы́корєнєна, то́естъ а̂бы̀ грѣⷯ нєпановаⷧ к҆на̂шемъ тѣ́лѣ. А̂ ѿтре́тюю, а̂бы̀ риⷯ҄ло приⷲло̀ цр҇ⷭтво е̂го̀ то́естъ а̂бы̀ наⷭ неѿда́лиⷧ ѿцр҇ⷭтва своего. Тꙋ̑тъсѧ тыⷤ наꙋча́емѡ перебача́ти кролеⷡ҄ства и̂ паⷩ҄ства того̀ свѣⷮнїи, и̂ богаⷮ҄ства нєста́лыи. про́сѧчи и̂ жада́ючи ѿвѣⷱ҄ныи и̂ нетлеⷩ҄ныи запла́ты. Кото́рыи то̀ запла́ты намы́сли ма́ючи бога́тыи и̂ преложеⷶ҄ныи немогꙋⷮ҄сѧ гоⷬди́ти. а̂ ꙋбо́гїи и̂ поⷣда́ныи ма́юⷮсѧ чиⷨ тѣ́шити иⷤ и̂ о̂ни̂ в҆цр҇ⷭтвѣ̑ неⷠсномъ ма́ютъ бы́ти. (80б, 81а).

В Кучборского також ‚prośimy tedy od Pana Boga, aby Krolestwo Pana Christusowe (ktore iest Kośćiołem) rozßerzone było: aby śie ku Wierze Pana Christusowey y ku poznaniu Bożemu, ludźie niewierni y Zydowie nawrocili: a iżby też Odszczepieńcy y Kacerze zdrowego rozumu dostali, y ku spolnośći Kośćioła Bożego, od ktorey byli odstąpili, zaś śie przywrocili’ (ст. 390). Дві перші „речі“ Лаврентія відповідають такому уступову Ґільовского: A iżesmy iuz mieli że ßatan krolestwo swoie kłamstwem a grzechem pomnaża, iako zdradą, bałwochwalstwem, bluźnierstwem, zabobony, niedowiarstwem, kacerstwem, przetoż w tey modlitwie prośimy Oyca niebieskiego, aby nas vwarował od fałeßney nauki, y owßem aby ią skaźił, a iasnośćią prawdy znißczył, aby kto nie był przez nię zwiedźiony. Także też aby wyprowadźił z serca ludzkiego y ze wßego świata wßystkie zabobony, bałwochwalstwa y bluźnierstwa. Potym aby theż nas wybawił od niewolstwa grzechow, y od myśli złych a żądz ßkodliwych, y tak wßystkie Dyable ßtuki znißczył. A zaśię prośimi aby serca naße prawdą oświećiwßy w dobrey wierze postanowił, y nas w żywoćie przez Ducha Swiętego pobożnym sposobił, a członki starego Adama w nas vmartwił, abysmy tak cale samemu Bogu byli posłußnymi, a potym wiecżne krolestwo otrzymali (255б). Трєтя „реч“ сеї просьби Лаврентія має

анальоґічне пояснення в Бренція та Бялобжеского. В Бренція ‚trzecie, prośiemy, iß by Syn Bozy nie odkładał długo przyśćia swego w Maiestacie, ale prętko przyßedł z Angioły swymi, sędźić zywe i vmarłe, iß bysmy byli rychło wyswobodzeni tak od grzechu, iako i od wßytkych złych przygod tego świata’ (CLXXXVIII б). Упімнувши, щоби люди ставали з чистою совістию на Божий суд і тим робом оглядали на віки Боже королівство, додав Бялобжескі: Thak ći którzy tham miłośćią przyßłego królestwa Bożego bywaią napełnieni, nic mu są sprawy tego świątha: nie nadmą go bogactwa, ani sfrasuie vbostwo: ale iako w niebie prawie żywiąc, thym fraßkom y śmiećiom nie da sye vnieść. Tego królestwa Bożego chuć do tego nas przywodźi: abysmy prośili o nieodwłoczone iego przybliżenie: gdyż niemamy tu obecnego y wiecznego mießkania (206б).

Ѿ двѣ речи просимѡ в просьбі: Да бꙋдет вола твоа ꙗко нанбси и на земли. Ѿ єднꙋ абы нам дал бъ ведлеволѣ своєи всѣ добродѣтели чинити. и ꙗкъ онъ хочетъ все ѡхотне а досконале ѿправовати. ꙗкъ и стыи аггли єго нанбѣ звеселам ємꙋ слꙋжатъ. а ѿдрꙋгꙋю абы не тылко внас самыхъ, але и повсемъ свѣтѣ вола єго стаа выполнаѧласа. алесть єретическаѧ и злость грѣховнаа абы была доконца выкоренена. Тоутса наꙋчаємѡ, нж не такза нашим стараньемъ што доброє стаєтса, ꙗкъ далекѡ болше запомочꙋ бжєю а заласкою єго стою все доброє чинимѡ (81a).

І після Кучборского в сїй просьбі ‚prośimy, aby wßystek świat wolą Bożą poznał’ (ст. 399). Більше спільного з Лаврентієвим поясненнєм має виклад Ґільовского: Przetoż P. Krystus nie nauczył nas prośić, aby się dźiało według woley naßey, aby cobysmy chćieli a podobało się nam, żeby tho dopußczał Bog wykonywać: Ale aby się wola Boża wykonywała, y według niey abysmy sprawowali, bo ta iest barzo dobra iako od dobrego, y iest nam pożyteczna, iako od Oyca nas miłuiące°, iest doskonała iako od mądrego. Тому зле говорять сю молитву ті, ‚ktorzy proßąc o takowe swoie od Boga postanowienie inaczey się rządzą w sprawach żywota swe°, nie okazuią bowiem aby wolą Boga Oyca niebieskie°, o ktorą proßą, chowali, ale wolą principała swego Antykrysta iedni, drudzy Machometa, trzeći Epikura, y inßy inßych, Panie Boże day aby się obaczyli, a iako vsty tak też nabożeństwem swoim, wiarą y żywotem swoim mowili: Bądź twa wola Oycże Niebieski, nie Rzymski, ani klaßtorny, albo piekielny’ (257a, 258б). Тут є мова також про ‚niebieskie stworzenia — Aniołowie’. Загальний вивід довшого викладу, що треба просити ‚Oyca niebieskie° statecznie, aby się działa wola iego, a Szatańska vstawała y zaginęła’ (259a). Деяких гадок Ґільовского не міг повторити Лаврентій як православний.

Коли говоримо хлѣбъ нашъ насꙋщныи даждь нам днес, тоут просимѡ ѡхлѣб двоякий, в'зглядом того жеты ж и члкъ естъ двоякій. тоестъ ѿдшѣ и ѿ тѣла. ѡтелесном тогды хлѣбѣ мыслячи просимо ѡ три речи. ѿ пер'шꙋю кгды мовимо хлѣб прикладаючи и насꙋщныи, тоестъ которі приличныи нашемꙋ сꙋществꙋ, жадаемѡ нетолко ѡсамыи хлѣб але и ѡ всѣ тѣлꙋ нꙋжд'ныи потребы. Я ѡ дрꙋгꙋю просимѡ абы нам дал хлѣб нашъ а нечꙋжій. то естъ з'своеи праці живитися. а незлюд'ского добра. Я ѡтретюю абы нынѣ далъ а не зав'тра. Тоут нас ꙋчит хс избавител нашъ, абысмѡся молили неѡпанства того свѣт'нїи, анѣ ѡжад'ныи преложен'ства, анѣ тыж ѡнестаоле богатство мѣзер'ного свѣта того. але тол'кѡ ѡхлѣб без'которогося не можем ѡбыти, и тот жебых'мы непорожне или, але в'потѣ лица нашего. Некажеттыжся нам роспростирати на том свѣтѣ многолѣт себѣ ѡбецаючи жити. але тол'кѡ поки ннѣшній днь естъ и што натепер потреба ѡ тое кажет просити а не ѡбол'шѐ. абысмы стараньемъ зав'трешних и печалми житеи'скими розꙋмꙋ нашего не потлꙋмили, и любве противко ба не нарꙋшали.

ѿ дꙋхов'ном зас хлѣбѣ мыслячи, то естъ ѡсловѣ бжемъ. просимо абы нам далъ хлѣбъ нашъ, то естъ нашеи наꙋки хрстїян'скои слꙋхати. а не еретически вымыслѡв, анѣ поган'ских наꙋкъ. кгдыж и они кормятся, але несвоим хлѣбомъ. анѣ словом бжїим, але прелестю шатан'скою. бо якъ тѣло ѿ того хлѣба насꙋщного кор'мится ипосилокъ берет. такъ клас'не дша словом бжіим кор'мится и змоцняется. просимѡ тыж тꙋт ѡхлѣбъ насꙋщныи, ѡпокармъ тот которій естъ знашего сꙋщества. ѡпречистое и животворящее тѣло икровъ хсꙋ, абы нам далъ год'не его прїмовати, ненаѡсꙋженїе, але назбавленїе. ѡнѣшъ животворящїй хлѣбъ просимо, ане ѡсꙋптел'нѡ змышленый ѡплатокъ (81аб).

Рівнож Ґільовскі розумів під щоденним хлїбом ‚nie tylko tho co chlebem zowiemy, ale wßystkie naprzod pokarmy' і т. д. Що більше й ‚o inne wßystkie potrzeby żywotowi człowieczemu docześnemu służące iuż tu prośimy, gdy chleb mianuiemy, niechay kto mianuie iakąkolwiek potrzebę, iuż tu zamyka się wßelka. Y to też vważyć potrzeba, czemu Pan Krystus nie nauczył nas o bogactwa, o roskoßy, o maiętnośći, o stroie modlić się, &c. ale tylko o chleb powßedni, to iest, każdego dnia potrzebny dla zachowania ćielesnego żywota naßego tylko, nie pobłażył tu Pan ani vpewnia aby miał Oćiec niebieski być proßony o potrzeby dla zbytkow a roskoßy, iakowych wiela ludźi widźimy', що великих своїх надбань або спадщини по родичах уживають на надмірні роскоші (260аб). Крім того ‚jeszcze gdy o naß

chleb prośimy, tedyć to naß napomina, iże cudzego się strzedz chleba powßedniego mamy, a przestawać na swoim własnym, iako na to nie baczą oni ktorzy z cudzey prace żywą, a niepobożnie, niesprawiedliwie cudze maiętnośći rozmaitymi sposoby przywłaßczaią'. Роблять се ‚przećiwko postanowieniu Boskiemu, ktory postanowił człowiekowi wßelkiemu tak iżeby pożywał w poćie czoła swego chleba swego, swego roskazuie nie cudzego'. Далї іде зазив вдоволяти ся власним хлїбом і вистерігати ся ‚zbytkow y niepotrzebnych rzeczy y cudzych' (261a).

Рівнож у Кучборского, коли просимо ‚Chleba Powßedniego', просимо ‚rzeczy ku pożywieniu potrzebnych: abysmy to rozumieli przez Chleb, na czymbysmy dosyć mieli' (ст. 405), Крім отсього хлїба ‚jest jeßcże y Chleb duchowny, o ktory też na tym mieyscu prośimy' (ст. 408). Під духовним хлїбом розуміють ся причастіє. Бялобжескі взиває також у часї просьби ‚o chleb cześny' просити й ‚o dußny', але під останнім розуміє не тільки причастіє, але й Боже слово (210a).

Дальшу просьбу Господньої молитви: Й ѡ҆ставѝ нам дѡл'гѝ на̂ша, ꙗ҆̀ко й мы ѡ҆ставлѧ́емъ дол'жникѡм на́шимъ, вияснив Лаврентій ось як: Тоу ѡ єдинѹ̀ ре́чъ Бга млсрдного про́симо, а̂бы̀ нам грѣхѝ нш҃ѣ ѿпустíлъ. кото́рїи оу҆жѐ ѡ҆крестив'шисѧ попо́л'нилисмо. бо̀ пер'шіи в҃сѣ грѣхѝ кото́рїи пре́дкрещéнїем мѣлъ члвкъ, крещéнїемъ ѡ҆мы́ты бывáютъ. припоминáемо тыж тѹт бгѹ мо́вѧчи, ꙗ҆къ мы ѿпѹщáемо дол'жникѡм своим, кото́рїи мно́го крот против нас выстѹ́пѹют, так й ты нам ѿпѹстѝ. Дол'гѝ тогды̀ тѹт нен'шее што̀ мáемо розѹмѣ́ти ты́л'ко грѣхѝ, то̀ є҆стъ вы́стѹпки. навчáемосѧ тѹт иж нѣє҆диного члка нѣмáшъ нá свѣтѣ без грѣхѹ̀. навчáемо тыжсѧ и҆жъ бъ бар'зо мил[о]сéрднѹ̀ є҆стъ, кото́рїй кáющихсѧ й нáйгрѣшнѣ́ших прїймѹетъ. навчáемо тыжсѧ тѹт иж ѻнъ справедли́вым бѹ́дѹчи, немилосéр'дным й злопомни́телным, а не кáючимсѧ вы́стѹпкѡв и҆хъ неѿпѹстит (81б, 82a).

В Кучборского зазначено тільки, що о прощенне гріхів легко будуть просити люди, знаючи, що всї є грішники (ст. 412). В викладї Бялобжеского стоїть, що ‚roskazał Chrystus miłośiernego Boga o odpußczenie grzechów prośic'. Й такі, що охрестили ся в імя Отця, Сина та святого Духа, просять, ‚żeby im grzechy były odpußczone: iasnie obaczyć możeß: iż po okrzczeniu lekarstwo pokuty nie bywa nikomu zabronione', ‚że po okrzczeniu grzeßymy, y tyż grzechy przez lekarstwo pokuty y vpamiętania, z nas zgładźić możemy, za łaską onego Boga: do którego o odpußczenié wołamy' (211aб). Отож ‚iesli będźiećie ludźiem odpußczać występy ich: odpuśći wam Oćiec waß niebieski występy y grzéchy waßé: a iesli nie odpuśćićie ludźiem grzé-

chów albo występów ich: y ociec waß niebieski nie odpuśći wam grzéchów waßych' (213a).

Дві останні просьби: и̂ невъведи̂ нас въи̂скꙋшéнїе, нò избави̂ нáсъ ѿлꙋкáвого, злучені в останній Лаврентієвій точці разом. Тоут ѿ двѣ рéчи прóсимо. ѿ єдинꙋ̀, а̂бы̀ нас невъводи̂лъ впокꙋшéнье, тò є̂стъ а̂бы̀ нам недáлъ звéденым быти покꙋ́сами шатáн'скими и̂розмайтыми бѣдáми, котóрїи перепꙋщáетъ нанас для̂ прóбы. а̂ ѿ дрꙋгꙋю рéчъ прóсимо а̂бы̀ нас выбавилъ ѿ злóго вóрога нш҃е-го шатáна. котóрїй нас хóчетъ потлꙋ́мити втых искꙋшéнїахъ. Дó-брая бовѣм є̂стъ рéчъ быти в'и̂скꙋшéнїахъ. ꙗ̂къ а̂п҃лъ Пâвелъ къримлянѡм пи̂шетъ, въглавѣ̀ є҃. иж и̂скꙋшéнїе чи́нит ꙋ̂повáнїе, а̂ ꙋ̂повáнїе непосрамит. а̂ле злѐ в' и̂скꙋшéнїахъ изнемагáти и̂ ꙋ̂па-дáти. прóтож тыми словáми избáви нас ѿлꙋкáвого. невгóла ѿтóе прóсимо, а̂быхмо вóлни были ѿ и̂скꙋшéнїй а̂ле а̂бы̀ нам бꙋ́дꙋчих вних б҃ъ помагáлъ. а̂ѿшáтана и̂ тѣ̂ла и̂ мі̂ра нас борони́лъ. Тыи бовѣм соут вóрогове нáшѣ. плот, мі́ръ, и̂ диявoлъ. Ꙗ̂къ пи̂шет с҃тый а̂п҃лъ Пâвелъ кългалáтѡм вглавѣ̀ є҃. иж плот въюетъ нà дх҃ъ. а̂ ѿсатанѣ̀ с҃тый а̂п҃лъ пéтръ пи̂шетъ, впéр'вомъ послáнїи в'главѣ̀ є. бꙋдте трéз'выми, бò нéприятель ваш дїявoлъ ꙗ̂къ лéвъ рїкáючи крꙋжáет когò пожерети̂. а̂ ѿмі́рѣ зас пи̂шетъ, Ї̂ѡан б҃го-слов, впéр'шом ли́стѣ своем, вглавѣ̀ є҃. иж ꙋ̂вес свѣтъ взлóсти є̂стъ. Потрéба нам вѣ̂дати ѿ и̂скꙋшéнїи, иж б҃ъ не и̂скꙋшáет нѣ-кóго. ꙗ̂къ а̂п҃лъ Ї̂акóв пи̂шетъ, вглавѣ̀ а҃. б҃ъ неи̂скꙋшáетъ нѣ̂кó-го, а̂ле кождый и̂скꙋшáется ѿ своéи пóхоти влеком и̂ прел'щáемъ. а̂ дїявoлъ є̂стъ влáсный и̂скꙋси́тель, а̂ иж безопꙋщения и̂дозво-лен'я бóжого нѣчóго немóжет ꙗ̂къ мáемо наприклад Ї̂ова прáвед-наго, котóромꙋ аж ѿб҃а взявши допꙋщене зашкóдилъ, прóто б҃ꙋ припи́сꙋется в'божен'е вна̂пасть. неиж бы б҃ъ ꙋ̂води̂лъ, а̂ле иж дїя-волꙋ ꙋ̂води́ти допꙋщáет. такжетыж и̂ тѣ̂ло къи̂скꙋшéнїю нас при-вóдит. длятóгож прóсимо б҃а а̂бы̀ нас нев'води̂лъ въи̂скꙋшéнїе, тò є̂стъ а̂бы̀ нам дáлъ д̂ꙋха с҃тго котóрїйбы пóхотем тѣ̂лъ нâших ѿпирáлъ. тóежъ мáемо розꙋмѣ́ти ѿ искꙋшéнїи тогò свѣ̀та. тóтъ бовѣм нас покꙋшáетъ, кгды̂ нас а̂лбо черев рóскоши ѿб҃а ѿвóдит, а̂лбо черев трꙋдности котóрїи нам задает ѿстрáшꙋет. є̂днакже мы̂ и̂ тóе покꙋшен'е причитáемо б҃ꙋ, бò и̂мі́ръ нѣчóго нам немóжет ꙋ̂чини́ти надвóлю б҃жїю. щасли́выиж тыи котóрїи годне мóвят тꙋю молитвꙋ, тò є̂стъ котóрїи прóсячи б҃а ѿ ѿборóнꙋ а̂бы̀ въи̂скꙋ-шéнїя невпадáли, сами́ся впокꙋ́сы нев'дают (82аб).

Бренцій навів також два такі самі цитати, що Лаврентій, а саме з пятої глави посланія до Ґалятів: ‚Ciało pożąda przećiwko duchowi, a duch przećiwko ciału' (CCVб), та з першого розділу посла-

нія Якова, рівнож не цитуючи до кого: ‚O czym tak Jakub mowi: zaden gdy bywa kußon niechai nie mowi, ißby od Boga był kußon. Abowiem Bog nie iest takowym ktory by kuśił ku złemu, i zadnego nie kuśi' (CCIXa). Мало що відмінними словами наведений сей цитат і в Кучборского (ст. 425), в якого находить ся і цитат з пятої глави першого послания Петра: Przećiwnik waß Szatan, iako Lew rycżący chodźi w około, ßukaiąc kogoby pożarł (ст. 423).

Анальоґічні думки та з такими самими цитатами зі святого письма, які стрічають ся у викладї Зизанїя, розвинув Бялобжескі: A przeto o to prośimy Pana Boga naßego: aby nas nie dopußczał w pokusy. Naucza tedy pan nas: iż nie mamy z goła wzgardzać ćwiczenia naßego: kthóre na nas przychodźi z dopußczenia Bożego: gdy w przećiwne rzeczy przychodźimy. A wßakże sami w takie pokusy wdawać sye niemamy vmyslnie, y bes potrzeby: bo gdy do wstrzymawania rzeczy przećiwnych gotowi będźiemy, a przychodzące z łaski bożey zwyćiężymy: y zwyćięstwo naßé iasnieyße będźie, y walka dußnege naßego nieprzyaćiela nießczesliwßa: kthóry nieprzyaćiel ßatan gdy nas na bóy pokus swych wyzowie, stale y mocnie iemu odpiéraymy: a gdy w pokoiu nas odstąpi wolnych, spokoynymi w mysli walki czekać iestesmy powinni: a gdy przyydą, mocnie ié od śiebie odpądzali (214a).

В Бялобжеского є також пересторога, ‚aby żaden nie rozumiał they modlitwy thakim sposobem: aby nas pan Bóg miał wwodźić na pokusy: miał niewolić do grzéchów: gdyż tu nic inßego nierozumiemy, ani o żadną rzecz inßą prośimy: iedno o wspómożenie w pokusach: ale nam dał zwyćięstwo z nich: iakom ćie wyzßéy tego vczył (катихизм писаний в спосіб викладу вчителя для ученика). A iż nas pan Bóg w pokusy nie wdaie: ale ßatan, ćiało, y świat: maß o tym pismo. Maß Pawła świętego do Galatów w piątym Capitulum iasnie: iż walczy ćiało przećiwko duchowi, a duch przećiwko ćiału' (217a). ‚A iż thiż mamy ßatana nieprzyaćielem y kuśićielem naßym, iasna rzecz iest s pisma: Nieprzyaćiel naß ßatan iako lew chodźi około nas, ßukaiąc kogoby pożarł' (217б). Звісні місця у святім письмі, що ‚pan Bóg ßatana przepußcza, na cnotliwé swé wybrané, aby ie trapił', ‚a tho dla thego: iż pan Bóg przezeń sprawy swé sprawuie, dopußczaiąc iemu trapić wybrané swoié. Toć iest tedy kuśićiel naß czuyny: y przeto czuyni mamy być przećiwko iemu Mat. 26. a błogosławiony mąż: kthóry pokusy iego zwyćięży' (217б, 218a). Дальше приведений звісний цитат із Якова.

Отож Бог допускає на людий покуси, ‚chcąc sye nas przez nié doświadczyć: iako maß przykłady w Jopie ś. w Tobiaßu, w Pietrze S.

których rozmaicie Pan doświadczył, wßytkim inßym swym wiernym na przykład: aby snich sye vczyli, iako s pewnégo fizerunku, wßystki pokusy skromnie znośić' (218б). На дальшій сторонї наведений цитат із пятої глави посланія Петра.

Вкінцї Ґільовскі, з яким має Лаврентій однаковий роздїл просьб, відбагаючий від звичайного о стільки, що вступ до молитви почислений як перша точка, а дві останнї просьби злучені в одну точку, навів також як ворогів христіян: діявола, світ, тїло й гріх (271a). І в нього ‚Bog kuśi aby ćwiczył nas, y probował w stateczności wiary, y w ćirpliwośći, y w miłośći, y w inßych posłußeństwach' (273a).

Лаврентіїв виклад кінчить ся поясненнем слова а̂ми^н^, яке є̃стъ ре́чені́е є̃вре́йское, викладаетсѧ нана́шъ ꙗ̃зыкъ двоѧ́ко, неха́й та́къ б҃удетъ. и̂ запра^в^'ды та^к^ є̃стъ. І знову наступають характеристичні для Лаврентія слова: Пр꙽ійме́те дрꙋ́ѕи мой воз'любле́н'нїи вдѧ̂чне тоу́ю моѭ̂ малоу́ю пра́цꙋ, а̂ ѡ̂бо́л'шей само́сѧ постара́йте, и̃н'шихъ и̂мене̂ оу̃веселѧ̂йте.

Хоч у „Wykład-ї na modlitwę Pańską, ktorą pospolićie z Łacińskiego Paćierzem zową" Станїслава Судровія із Остролуки (Вильна, 1580)[1]) стрічаєть ся тут і там деяку такуж думку, як у Лаврентієвім вияснению, але годї виказати, щоби сю книжечку знав Лаврентій при писанню свойого викладу[2]). Така сама справа з книжечкою: Wykład Kreda, Modlitwy Pańskiey, Pozdrowienia Anielskiego (в бібл. Чартор.). За то дуже надить порівнати з Лаврентієвим викладом уже заголовок маленької книжечки в 8°, всього 4 картки, п. з. „Modlithwa Pańska, z krothkiem wyłożenim każdey prosby. M. T." Після Естрайхера є вона в бібліотецї Замойских у Варшаві, але мої заходи в справі відшукання її там остали безуспішними.

Одначе здогадую ся, що ледви чи найдеть ся суцїльний польський текст, який переробив би чи переклав би Лаврентій. Можливо тільки, що найдуть ся ще инші польські тексти з подібними думками, які розвинув Лаврентій у своїм викладї. Свій здогад опираю

---

1) Прим. бібл. Оссол. ч. 45663.

2) Без сумнїву не знав Лаврентій також отсих викладів Господньої молитви: Modlitwa pańska rozdzielna na siedm częśći, według siedm dni w tydzień. Przez Erasma Rothersdama (1533, Ягайл. бібл.); Panskiey Modlitwy krzesćiyańskie Nauczone, y Mądre wyłożenye z łacińskyego na Polski yęzyk przetłumaczone. (Бібл. Чарторийских, ч. $\frac{4683}{2}$ g). То само треба сказати про вияснення сеї молитви в катихизмі Венедикта Гербеста (Nauka prawego chrzescijanina, Краків, 1566), Івана Секлюціяна (Королевець пруський, 1547, бібл. Чартор. $\frac{109}{2}$) та прочих, розуміеть ся, крім тих, які переховують ся у тяжкодоступних бібліотеках, а яких я тому не мав у руках.

на тім, що компілятивної проповіди на похоронах княгині Софії Чарторийської з 1618 р.[1]) не видав друком Лаврентій, хоч у тих часах скваппо друковано річи, присвячені могучим сього світа. І хоч Лаврентіїв виклад молитви „Отче наш" являєть ся також компіляцією, утвореною на основі польських катихизмових і то ріжновіроісповідних вияснень Господньої молитви, всетаки значно самостійнійшою від згаданої проповіди. Польські жерела викладу зраджує уже його мова, повна польонізмів. І коли можна вагати ся, чи мав під руками Лаврентій катихизми Кучборского та Бренція, користуваннє катихизмами Ґільовского та Бялобжеского безсумнївне. Переглядна диспозиція, ясність, простота й прозорість викладу роблять честь педаґоґічному талантови Лаврентія, який зумів так майстерно перетопити в цїлість зібрані з кількох жерел думки, що його виклад виглядає на перший погляд самостійним писаннєм.

X.

Тяжко прослїдити, в якій звязи стоять деякі надруковані граматичні тексти в „Разсужденіяхъ" проф. Яґіча з граматикою Зизанія, себ то чи з них зачерпнув неодну думку Лаврентій, чи на відворіт такі думки ввійшли до них з Лаврентієвої граматики. Ся трудність повстає через те, що тих граматичних статий не можна найчастійше прикріпити до означених певних дат.

Надрукувавши девять розділів „Разсужденій" проф. Яґіч заявив, що не все зібране ним ‚вошло въ эти IX главъ первой части труда. Изучивъ рукописи по ихъ содержанію, стоїть дальше, я убѣдился, что многіе тексты грамматическаго характера предполагаютъ уже знакомство съ печатнымъ руководствомъ Лаврентія Зизанія, съ его теоріею и системою. Поэтому мнѣ показалось необходимымъ отнести часть рукописныхъ грамматическихъ руководствъ во вторую половину труда, во главѣ которой должны стоять Адельфотисъ и Лаврентій Зизаній' (ст. 950—951). В попереднїх девяти главах поміщене все то, де не видно слїдів знайомости з Адельфотесом і Зизанїєм.

Полишаючи на боцї „Адельфотес", відмічу тільки ті статї, межи якими та граматикою Лаврентія безсумнївне якесь відношеннє, що вказує на первовзір чи вплив одного з порівнуваних текстів на

---

[1]) Про се пор. мою статю „Причинки до студій над писаннями Лаврентія Зизанїя" в „Записках" нашого товариства, т. LXXXIII і осібною відбиткою.

другий або дає змогу здогадувати ся третього спільного тексту. Такими в „Разсужденіяхъ" проф. Яґіча є:

1) коротка статейка на ст. 562—563;

2) дві статї, приписувані Максимови Грекови на ст. 614—616 і 617—626 (перша більше нїж друга), що ввійшли в московське виданне граматики Смотрицького з 1648 р.;

3) дві статейки на стор. 689 і 701—703;

4) Сила соуществъ книжнаго писма на ст. 707—719 (тільки в найповнїйшім текстї);

5) О множествѣ і о єдінствѣ на стор. 719—722;

6) О єже како просодїа достоит писати і глати на стор. 744—748;

7) статя на стор. 788—790;

8) „Грамматичество" на стор. 993—995;

9) кінець одної статейки на ст. 1008—1009 про пять „сугубыхъ": ѕ, з, ѯ, щ, ѱ. От і все; про т. зв. ісо (˜) над початковими самозвуками та про титлу згадує ся у деяких инших статях.

Три граматики, які мають увійти в другий том „Разсужденій" проф. Яґіча та на яких відбив ся вплив граматики Лаврентія Зизанїя, згадує проф. Яґіч. Се тексти рукописи Синодальної біблїотеки N. 933 на кк. 117—197 (Лаврентіїв текст зі вставками), Поґодінської рукописи N-о 1655 в Імпер. Публ. бібл. на кк. 176—192 та рукописи Московської духовної академії N. 113, де на кк. 107 б є статя ѡ грамматикїи, що виказує знайомість з Лаврентієм (Изслѣдованія, ст. 985). Про инші подібні тексти не маю змоги говорити.

Користуванне львівською граматикою в Лаврентія часто переборщували доси дослїдники. Науковим куріозом являє ся думка Криловського не на початку 19 ст., а на початку 20 ст., бо в 1904 р., що граматика Зизанія се деколи вдатна, а деколи й нї переробка львівської граматики та що граматика Лаврентія є першою що до часу церковнославянською граматикою.

Прибільшив вплив „Адельфотеса" на Зизанїєву граматику й проф. Булїч. Попри то ті самі дефініції в обох граматиках мають у більшій части в Лаврентія відмінний переклад тої самої грецької дефініції, передусім коли вони взяті зі спільних жерел для обох граматик, якими є еротематична переробка граматики Діонїзія і граматики Ляскаріса, Крузія, а то й Мелянхтона. Ще найбільше переймав Лаврентій термінольоґію львівської граматики, тільки рідко змінюючи її. Але коли наука може виказати тільки Лаврентія, що лишив по собі підручник граматики з зазначеннем свойого автор-

ства один з усїх учеників і дідаскалів Братської школи ві Львові в часї, коли друкував ся „Аделъфотес", чиж далеке до правди припущенне, що Лаврентій був між тими спудеями, які мали зложити граматику під проводом Арсенія, а яких робота на мою думку обмежила ся на переклад грецького матеріялу, зібраного та вказаного Арсенїем? Що тикаеть ся закиду проф. Булїча, що Лаврентій не доглянув союза „или" межи словами „родъ" і „залогъ" в „Адельфотесї", недогляд можна закинути тільки проф. Булїчеви, який не перевернув дальших трьох карток по „супрожестві" і не переконав ся, що Лаврентій говорить також ѡ҄ ро́дѣ.

Загально Лаврентій не більше скористав із попередничка своєї граматики, як із його підручника Мелетій Смотрицький у книжцї з 1619 р. Грамматі́ки Славе́нскиѧ пра́вилное Сѵ́нтагма, яка ставши шкільним підручником не тільки в руських, але й в південно-славянських народів, через двіста лїт спинювала широкий приплив живої мови в письменство. Близька до Лаврентієвої дефініція граматики в Смотрицького, в якого граматика є҆́стъ и҆звѣ́стное хꙋдо́жество бл҃гѡ и҆ гл҃а́ти и҆ писа́ти оу҆ча́щее (5а). Ті самі части граматики вичислені в иншім порядку. Пи́смена розділяють ся на гла́снаѧ, и҆ согла́снаѧ. Самозвуки си́це нарица́ютсѧ, зане́ са́ма собо́ю гла́съ и҆здаютъ: и҆ ꙗ҆́ко кро́мѣ сихъ ни є҆ди́нъ сло́гъ соста́витисѧ мо́жетъ (6а). Гла́снаѧ розпадають ся на долгаѧ, кратка́ѧ, и҆ двовре́меннаѧ (6б). Виясненне їх не вільне також від спільности з виясненнем Лаврентія (7а). Назва согла́снаѧ звідси, ꙗ҆́ко не са́ма ѡ҆ себѣ̀, но̀ со гла́сными сло́гъ составлѧ́ютъ, и҆ гла́съ и҆здаютъ (8а). Сꙋгꙋ́баѧ, з ѯ ѱ: Си́це рече́нна, ꙗ҆́ко ѿ двою́ пи́сменꙋ состоѧтъ: з, ѿ д и҆ с: ѯ, ѿ к и҆ с: ѱ, ѿ п и҆ с (9а).

Як у Лаврентія, так і в Смотрицького хранимо є҆́стъ разли́чїе ме́ждꙋ о, и҆ ѡ: о҆номꙋ, є҆ди́нственнымъ, ѻ҆вомꙋ мно́жественнымъ слꙋжа́щꙋ: ꙗ҆кѡ, тѣмъ чл҃вѣкомъ, тымъ чл҃вѣкѡмъ: тѣмъ во́иномъ, тымъ во́инѡмъ и҆ прочъ: (10а), а ъ служить во ѡ҆то́нчѐнїе співзвука (10б). Ѥ, и҆ ѧ разли́чествꙋютъ: о҆номꙋ сопре́ди рече́нїй, ѻ҆вомꙋ воср́едѣ и҆ в конци́ пола́гаемꙋ: ꙗ҆кѡ, ꙗ҆влѧ́шесѧ. и҆ прочъ: (11б).

Наголосів у Смотрицького три: о҆́страѧ ʹ: тѧ́жкаѧ ̀: ѡ҆блече́наѧ ͂: Ѻ҆́страѧ во возно́сное и҆матъ оу҆дарé нїѧ: тѧжкаѧ оу҆ти́сненое: ѡ҆блече́наѧ, сре́днее (14а). Число місць оксії побільшене о одно до шість. Як і в Лаврентія, просѡ́дїи вре́мене сꙋ́ть двѣ̀: долгаѧ і кратка́ѧ. Крім Лаврентієвої „тонкої" є в Смотрицького ще й „густая" (16б).

Лаврентієву дефініцію нагадує дефініція Смотрицького: є҆стъ́же Сло́во, рече́нїй сложе́нїе, ра́зꙋмъ соверше́нъ ꙗ҆влѧ́ющее (20а). Хоч система вісьмох частий мови задержана в Смотрицького, але на-

місць „различія“ виступає тут „междометіе“, впрочім терміни частий мови такі самі. Поступ при опущенню „различія“ в порівнанню із граматикою Лаврентія в Смотрицького позірний. Його заява звучить, правда: *ἄρθρον*: Сиречъ часть слова, ра͡зличіе называемую, Славенскому языкови несвойственну ѡставихо͡м, але дальша замітка: Мѣстоименію долгъ ея дово͡лнѣ исполняющу, не ріжнить Смотрицького від Лаврентія, в якого дефініція „различія“ се дефініція відносного заіменника.

Части мови: склоняемыя, и несклоняемыя. В дефініції имени стягнені разом обі дефініції Зизанія: Имя есть часть слова вещи нареченіе падежми склоняющаяся, временеже дѣйство или страданіе знаменующагѡ. неимущая (20б). Імя ділить ся на собстве͡нное і нарицателное. Степенують ся тільки имена прилагате͡лная, ихже знаменованіе расти или малѣти может. Як у Лаврентія, так і в Смотрицького положите͡лный степень, есть первый гласъ имене прилагате͡лнагѡ (22б).

Родів у Смотрицького аж сім (25б) супротив Лаврентієвих чотирох, а видів два. Первообразный видъ есть, иже ѿ инуду непроизводит'ся, а Производный есть, иже ѿ первообра͡знагѡ производи͡тся (29б). Спільні із Зизанієм три числа: единственное, двойственное, и множественное (30б). Перше едину вещъ знаменуетъ, друге ѡ двѣю вещу повѣствуетъ, третє многія вещи пре͡дставляетъ. Спільно з Лаврентієм в імен начертанія суть три: простое, сложенное та пресложенное (31а). Відмінків сім, о один більше, ніж у Лаврентія (сказателный).

Спільні взірці відміни імен: тая дѣва (32б, 33а), тая рука (35аб), той и тая піяница (37б, 38а), той и тая судія (40аб), тое отроча (51б), тая матерь: или мати (60б, 61а), той іерей (66аб), той Стый: или Стъ, тая Стая: или та Ста, тое Стое: или то Сто (74б, 75аб, 76а), той блгій, или блгъ, тая блгая, или та блга. тое блгое, или то блго (76аб, 77аб), той единъ (93а), тая едина (93б), тое едино (94а). Що правда, відміна правильнїйша й переведена через сім відмінків.

Дефініція заіменника Смотрицького тотожна з Лаврентієвою: Мѣстоименіе, есть ча͡ть склоняемая, вмѣстѡ имене пріемлемая. Спільні рівнож два види: первообразный і производный (98а), три числа, начертанія два (простое, сло͡жное) з тими самими прикладами (азъ, са͡м азъ) й три особи (лица) (98б). Із взірців відміни заіменників спільні: азъ, мы, ты, вы, (99аб, 100а), себе: или, ся (100а), онъ, она, оно (103аб, 104а, 114б, 115аб, 116аб), той, тая, тое (104б, 105аб), сей, или, сій, сія, или, си, сіе, или, се (106аб, 107а),

мо́й, моѧ̀, мое́ (107аб, 108а), тво́й, твоѧ̀, твое́, (108аб, 109а), на́шъ, на́ша, на́ше (112б, 113аб), ва́шъ, ва́ша, ва́ше (113б, 114аб).

Як у Лаврентія, так і в Смотрицького девять акціденталїй дїєслова (118а), два види (119а), три числа (119б), дві конюґації (123б). Спільна з Лаврентієм і дефініція: Прича́стїе, е҆сть ча́сть сло́ва склана́емаѧ, сво́йствѡм И҆мене и҆ Глагола̀ причаща́ющаѧсѧ (180б).

Не без впливу Лаврентія і оправдання Смотрицького: А҆́ще и҆ мно́гагѡ и҆ск8са в' Славе́нском' ꙗ҆зы́цѣ, и҆ сво́йствъ егѡ̀ вѣ́зства тща́телеви Време́нъ составле́нїѧ дѣ́ло бы́ти вѣ́дѣхомъ: поси́лѣ ѻ҆ба́че на́шегѡ поиска́нїѧ, с8хо́ю стопо́ю и҆́намъ толи́кѡ н8́жн8 ве́щь пре́йти̇̀ недостоѧ́ше, ѡ҆у́вѣще́нныимъ, и҆ск8снѣ́йших' потща́нїю вма́лѣ соверше́н'нѡ сі́ю пре́дложи́ти хотѧ́щ8 (172аб).

Акціденталїй прислівника в Смотрицького чотири, як і в Зизанія. Видѡв нарѣ́чїѧ е҆́стъ два̀, каже Лаврентій. Пер'воѡ́бразный. ꙗ҆ко, вче́ра, оу҆́тро. Произ'вод'ный. ꙗ҆ко, м8́дрѣ, до́брѣ (пла). В Смотрицького се місце звучить: Виды Нарѣ́чїѧ соут два̀: Первоо́браз'ный: ꙗ҆́кѡ, дне́сь, вче́ра̀: и҆ проч. Произво́дный: ꙗ҆́кѡ, м8́дре, до́брѣ: и҆ проч. (189а). Ось один приклад, аби не наводити богатьох, як помічною була граматика Лаврентія для Смотрицького. Дуже богато таких самих ґруп прислівників відмітив Смотрицький, що й Лаврентій, а прислівники Лаврентія ввійшли в роздїли Смотрицького всї. По приміру Лаврентія подав і Смотрицький виклад про метри, але тут їх уже більше.

Від виходу львівської грецької граматики до виходу Лаврентієвого підручника проминуло всього пять літ, а граматика Смотрицького появила ся 23 роки по виходї в світ граматики Зизанія. За той час шкільного ужитку була змога піднести вивчення правильнїйшої церковщини та приготовити дані для повнїйшого підручника. Чи відбула ся тут такаж історія з граматикою Лаврентія, як та, про яку говорить Сярчиньскі, що Смотрицький ‚poprawiając z błędów dawną Jerzego Libana grammatykę grecką' видав свою в Кольонії 1615 р., [1]) не смію сказати. Не знаю навіть, на скілько така вістка правдива [2]). Під педаґоґічним зглядом, маючи на увазї тільки уклад твору, граматика Смотрицького уступає граматицї Зизанія.

[1]) Siarczyński Franc. X. Obraz wieku panowania Zygmunta III, I, Познань, 1843, ст. 147.

[2]) Нї Засадкевич, нї пізнїйший дослїдник граматики Смотрицького др. Евстахій Макарушка (Граматика Мелетія Смотрицкого. Критично-історична студия, Львів, 1908) нічого не знають про таку граматику Смотрицького, а прецїнь її мусїли би поставити в якусь звязь з граматикою церковнославянської мови.

Без означення імени автора передруковано граматику Смотрицького в Москві 1648 р. Цікаво, що на ній лишила також свій слід граматика Лаврентія.

Ча́сть п а́тал разли́чїє сеї граматики запозичена з граматики Лаврентія Зизанїя. На питання: Что̀ є̃сть разли́чїє, стоїть відповідь: Разли́чїє є̃сть ча́сть сло́ва склана́ема, под'чина́ема склана́емымъ и̂мена́мъ (Гоа). Дефініція Лаврентія наведена в аналізї етимольогії. Як у Лаврентія, родівникови послѣдуютъ також у сїй граматицї: ро́дъ, число̀, паде́жь. Коли́кѡ є̃стъ ро́дѡвъ, питає Лаврентій і відповідає три̑: му́жескїй, ꙗ̑ко, ї̑же, же́н'скїй, ꙗ̑ко, ꙗ̑же, сре́д'нїй, ꙗ̑ко, є̃же. І в граматицї з 1648 р. слідує на питання: Коли́кѡ є̃сть родѡ́въ, відповідь: три: Моу́жескїи, ꙗ̑кѡ, и̃же, Же́нскїи, ꙗ̑кѡ, ꙗ̑же, Сре́днїи, ꙗ̑кѡ, є̃же. Три числа: Є̃динственное, Двóйственное, Мно́жественное (Гоа) ті самі, що в Зизанїя.

В Лаврентія родівник має пять відмінків (нема „звательного“), в граматицї з 1648 р. шість; є з граматики Смотрицького сказа́тельныи, але „звательного“ нема також. Впрочім сама відміна и̃же взята з граматики Смотрицького із партії про заіменник.

До використання граматики Зизанїя для своєї признаєть ся незвісний автор 17 в. в передмові. І̑зпроша́х бо̀, веде він річ про свої пошукування за граматичними жерелами, у̑ хр'стол любивых мужей. о̑бр'ѣто́хъ, четы́ре грам'матики. новопечатным дѣлом выдрукованы разных сложителей. о̃ва бо̀ кни̃га грамматик онѣх составлена. а̑рсе́нїем. ї и̃на мелетїемъ мни́хом. ї па́ки и̃на є̑в'докїмова. к сему обрѣтох, ї бу̑к'вы старца герасима ворбозо́мского. ї в'са̑ тыа грамма́тики с велїкїм внїма́нием прохожда́хъ; в' ко́ейждо их разу̑мъ лежа́щїи потонку раз-смотрѧа̂, ї позна́х тыа̑ во всем согла́сны, ї до́брѣ соста́влены ї о̂ сем с'жа́ликхси вельми, помышла́ꙗ, в' себѣ, є̃же ка́ко к'то маломо́щных у̑до́б' возможет о̂брѣ́сти четы́ре кни̃ги грамма́тичных. а̂ще бо є̂ди́ну ку́ю ѿ них о̂бра́щет не у̑довли́тса є̑ю о̂ прєїму́щих є̃а ве́щех во и̃нѣх грамма́тиках лежа́щих. є̃сть бо нѣ́кїа стихи̑ в лавре́н'тиевѣ грамма́тицѣ и̃х'же нѣ́сть в' граммоти́цѣ а̑р'се́нїевѣ. та́кож є̃сть нѣ́кїа стихи̑ въ а̂рсенїевѣ грамотицѣ и̃х'же нѣ́сть в лавре́н'тїевѣ грамма́тицѣ. такожде є̃сть, в' про́чих дру́гїа друзей преи̃мѣ́нїе[1]). Тому автор взяв ся за уложення своєї граматики.

---

[1]) М. Петровскій, Старинное разсужденіе ѡ̑ бу́квахъ сирѣчь ѡ̑ сло́вехъ по рукописи библіотеки Казанскаго университета (Памятники Общ. Любителей древней письменности, LXXIII, 188, ст. 17—18.

XI.

Коли взяти під увагу український національний бік справи, граматика Лаврентія Зизанія стоїть непорівнано вище від грамматики Смотрицького що до термінольоґії. Граматична термінольоґія Зизанія більше народня, Смотрицького церковнославянська. Може не буде безінтересним представленне граматичної термінольоґії Лаврентія в порівнанню з термінами статий в „Разсужденіяхъ" проф. Яґіча (Р.), на скілько вони покривають ся із Лаврентієвими термінами, а відповідними дальше термінами граматики Мамонїчів (М.), надрукованої проф. Яґічем, і львівської (А.) з одного боку, а Смотрицького (**См.**) з другого. Коли термін підчеркнений, значить що скобкові означення відносять ся тільки до нього. При термінах Лаврентія подаю сучасні грецькі і латинські терміни, на скілько вспів я їх зібрати з тодїшнїх граматик. Вони потрібні для вияснення справи походження нашої найдавнїйшої граматичної термінольоґії.

Варі́я (**А.**), тяжка́я (**Р.**), *βαρεῖα*, gravis, (**См.**), ва́рія, тя́жкая.

Видъ слова, часть слова (**Р. А. См.**), скланя́емыя, нескланя́емыя (**А. См.**); *μέρος λόγου, κλιτά, ἄκλιτα, πτωτικά, ἄπτωτα*; pars orationis, declinabiles, indeclinabiles; **Р.** склоня́емыя, несклоня́емыя.

Видъ первообразный, произво́дный (**А. См.**); *εἶδος πρωτότυπον, παράγωγον*; species primitiva, derivata; **М.** видъ, первообразное, прево́дное; **Р.** видъ первообра́зный.

Времена́, до́лгая (**А.**), кра́ткая (**Р.**); *χρόνοι, μακρά, βραχεῖα*; tempora, longum, breve; **А.** брахі́я; **См.** мѣ́ра, кра́ткая, до́лгая.

Вре́мя: настоя́щее (**Р. М. А. См.**), протяже́нное (**А.**), мимоше́дшее (**Р. А. См.**), пресоверше́нное (**Р. А.**), непредѣ́лное (**Р. М. А. См.**), бу́дущее (**Р. М. А. См.**); *χρόνος, ἐνεστώς, παρατατικός, παρακείμενος, ὑπερσυντελικός, ἀόριστος, μέλλων*; tempus, praesens, praeteritum imperfectum, plusquamperfectum, indefinitum primum, futurum; **М.** вре́мя предибы́вшее, предбы́вшее: протяже́ное, непредѣ́лное, надпредѣляемое, предлежимое; будущее: пома́лѣ быва́ющее, бу́дущее; вре́мя ми́нувшее; **См.** вре́мя преходя́щее, преше́дшее.

Глаго́лъ (**Р. А. См.**), *ῥῆμα*, verbum, **М.** рѣ́чь.

Глаго́лъ осуществе́нный, **См.** глаго́лъ существи́телный.

Гласъ, гласи: до́лгая, краткая, двовре́менная; *στοιχεῖον, στοιχεῖα μακρά, βραχέα, δίχρονα*; literae, longae, breves, ancipites; **См.** гла́сная долгая, кра́ткая, двовре́менная.

Гла́сный, гла́сная (**Р.**), *φωνῆεν*, vocalis, **М.** гласо́вныя, до́лгія, кра́ткія, двовре́менныя, **А.** гла́сныя, до́лгія, кра́ткія, двовре́менныя, **См.** гла́сная, до́лгая, кра́ткая, двовре́менная.

Двосро́чіе (**Р.**), **См.** двото́чіе.

Ді́фѳонгъ, двогла́сное (**А. Р. См**), *δίφθογγος*, diphthongus.

Етνмоло́гія (**Р.**), истинносло́віе (**Р.**), *ἐτυμολογία*, **А.** етімологі́я, правосло́віе, **См.** етѵ̈моло́ґіа.

Зало́гъ (**Р.**): дѣла́телный, страда́телный (**А. См.**), сре́дній (**А. См.**), посредстве́нный (**Р. А**), о́бщій (**Р. А. См.**); *γένος, ἐνεργητικόν, παθητικόν, οὐδέτερον, ἀποθετικόν, κοινόν*; genus, activum, passivum, neutrum, deponens, commune; **М.** залогъ дѣйственый (дѣйства), страда́льный (стра́сти, посреднее), (*διάθεσις, ἐνεργητική, παθητική, μέση*); **А.** родъ або залогъ, дѣйстве́нный, о́бщій або посредстве́нный, отло́жный; **См.** зало́гъ, дѣйствителный, отложи̱телный.

Запята́я (**Р. См.**), *ὑποδιαστολή*, subdistinctio.

Имя́ (**Р. А. См.**), *ὄνομα*, nomen, **М.** и́мя (му́жеско, же́ньско, сре́днее).

Имя собстве́нное (**Р.**), нарица́емое; *ὄνομα κύριον* або *ἴδιον, προςηγορικόν*; nomen proprium, appellativum; **М.** и́мя со́бное, о́бще; **См.** имя́ со́бственное, нарица́телное.

Имя́ нарица́емое: осуществе́нное, прилага́емое; **См.** нарица́телное имя́: существи́телное, собира́телное, прилага́телное; nomen substantivum, adiectivum.

Кро́ткая (**Р.**), *ψιλή*, tenuis, **См.** то́нкая.

Лице́ (**Р. М. А. См.**), пе́рвое (**Р. А. См.**), вто́рое (**Р. А. См.**), тре́тее (**Р. А.**); *πρόσωπον, πρῶτον, δεύτερον, τρίτον*; persona, prima, secunda, tertia; **М.** лице́, пе́рво, вто́ро, тре́гіе (**См.**).

Мѣстоимя́ (**А.**), *ἀντωνυμία*, pronomen, **М.** мѣ́сто и́мени (имене), **См.** мѣстоиме́ніе.

Значе́ніе мѣстоимене: изяви́телное, зижди́телное (**А.**), указа́телное (**Р. А. См.**); *ἀντωνυμία, κτητική, δεικτική*; pronomen, possessivum, demonstrativum; **См.** ка́чество або знаменова́ніе, возноси́телное, возврати́телное, въпроси́телное, притяжа́телное.

Нарѣ́чіе (**Р. М. А. См.**), *ἐπίῤῥημα*, adverbium.

Значенія: 1) вре́мене (**А. См.**), 2) мѣ́ста (**Р. См.**), 3) ка́чества (**Р. См.**), 4) коли́чества (**Р. А. См.**), 5) отрицанія (**Р. См**), 6) увѣща́нія (**См.**), 7) моли́твенаго, 8) уподобле́нія (**Р. См.**), 9) удивле́нія, 10) риданія, 11) неизвѣ́ства, 12) чи́на (**Р. См.**), 13) събра́нія (**Р. См.**), 14) раздѣле́нія (**Р.**), 15) разсужде́нія (**См.**), 16) въпроше́нія (**См**), 17) велича́нія, распростране́нія, 18) клине́нія, 19) отклиненія, 20) явле́нія, 21) тае́нія, 22) неудо́бства. *Ἐπίῤῥημα*, 1) *χρόνου*, 2) *τόπου, τοπικά*, 3) *ποιότητος*, 4) *ἀριθμοῦ*, 5) *ἀρνήσεως*, 6) *παρακελεύσεως*, 7) *εὐχῆς σημαντικά*, 8) *ὁμοιώσεως, παραβολῆς*, 9) *θαυμασμοῦ, θαυμαστικά*, 10) *σχετλιασμοῦ, σχετλιαστικά*, 11) *εἰκασμοῦ*, 12) *τάξεως*, 13)

ἀϑροίσεως, 14) *ἀποτάσεως*, 15) *συγκρίσεως*, 16) *ἐρωτήσεως*, 17) *ἐπιτάσεως*, 18) *κλίσεως, κατομώσεως, κατομωτικά*, 19) *ἀπομώσεως, ἀπομωτικά*, 22) *ἀνέσεως*. Adverbium, 1) temporis, 2) loci, 3) qualitatis, 4) numeri, 5) negandi, negationis, 6) hortandi, hortationis, exhortationis, 7) optandi, 8) similitudinis, 9) admirandi, admirationis, 10) doloris, exclamandi, 11) eventus, 12) ordinis, 13) congregandi, congregationis, 14) separandi, separationis, 15) comparandi, comparationis, 16) interrogandi, interrogationis, 17) intendendi, intentionis, 18) iurandi, vocandi, vocationis, 19) abiurandi, abiurationis, 21) celandi, discreti, 22) remittendi, remissionis. **А.** 2) мѣстна, 3) посредства, 5) отмѣтателныя, 6) отрица́телныя, 7) моли́твенныя, 8) уподоби́телныя, 9) удиви́телныя, 10) бѣднострада́телныя, рида́телныя, 11) уравни́телныя, 12) чино́вныя, 13) собира́телныя, 14) раздѣли́телныя, 15) разсуди́телныя, 16) вопроси́телна, 17) клятве́нныя, отвѣщава́телныя, 19) отклятве́нная, 20) изяви́телная, 21) прикрове́нныя, 22) ослаби́телныя. Поза порівнаннєм із Лаврентієвим подїлом: твори́телная, повели́телная, извѣстна, полага́телныя, зри́телныя, слага́телныя, указа́телныя, отстоя́телная, розбрани́телная. **См.** знаменова́нія нарѣ́чія, 4) числа́, 5) преще́нія, 9) недоумѣ́нія, 11) случая, 14) отдѣле́нія, 17) напряже́нія, 20) указа́нія, 22) ослабленія. Поза Лаврентієвим подїлом остають значіння: повеле́нія, ра́зн'ства, отвѣща́нія, избра́нія.

Начерта́ніе (**Р. М. А. См.**), про́стое [**Р. А. См.**), сло́жное (**Р. А.**), пресло́жное (**Р. А.**); *σχῆμα, ἁπλοῦν, σύνϑετον, παρασύνϑετον*; figura, simplex, composita, decomposita; **М.** начерта́нія, про́ста (просто), сло́жна (сло́жно), пресло́жна (пресло́жно) чи прѣсло́жна; **См.** начерта́ніе, сложенное, пресложенное.

Нога́, предѣ́лъ, *πούς*, pes.

Облече́нная (**А. Р.**), *περισπωμένη*, circumflexus, **См.** облече́ная.

О́брази именъ (**Р.**) вида произво́днаго: оте́ческая, вла́стная, язы́ческая, умали́телная, отиме́нная, глаго́л'ная; *ὄνομα, πατρωνυμικόν, κτητικόν, ὑποκοριστικόν, παρώνυμον, ῥηματικόν, ἐϑνικόν*; nomen, patronymicum, possessivum, diminutivum, denominativum, gentile, verbale; **М.** видъ име́нъ: первобы́тно, дѣйствено, по́вѣстно, родода́тно; **М.** начерта́нія име́нъ: любомудръства хитрости, рѣчеточьства, писменная; **См.** ви́ди произво́дныхъ име́нъ, отчеиме́нный або притяжа́телный, оте́чествный, властели́нный, язы́ческій, глаго́лный, отиме́нный, умали́телный, уничижи́телный.

О́бразъ, изяви́телный або указа́телный, повели́телный, жела́телный имѣ́ти або моли́твенный, непредѣ́лный або необа́вный; *ἔγκλισις, ὁριστική, προςτακτική, εὐκτική*, [*ὑποτακτική*], *ἀπαρέμφατος*; modus, indicativus, imperativus, optativus, infinitivus; **М.** изложе́ніе

(**Р. А. См.**), повелѣнно, молитвено, вопро́сно, зва́телно, повѣстно, необа́вно; **А.** изложе́ніе, изяви́телное (**См.**), повели́телное (**См.**), моли́твеное, подчи́нное, необа́зное; **См.** моли́телное, сослага́телное, подчини́телное, ноопредѣле́нное.

О҃ѯі́я (**А.**), о́страя (**Р. См.**), *ὀξεῖα*, acutus.

Орѳогра́фія, правописа́ніе (**А. Р.**), *ὀρθογραφία*, **А.** орѳографі́я, **См.** орѳоґра́фіа.

Паде́жъ (**Р. М. А. См.**), имено́вный (**А.**), ро́дный (**А.**), да́телный (**А. См.**), вино́вный (**А.**), зва́телный (**А. См.**), твори́телный (**Р. См.**); *πτῶσις*, *ὀρθή* (*εὐθεῖα*), *γενική*, *δοτική*, *αἰτιατική*, *κτητική*, casus Latinus; casus, nominativus, genetivus, dativus, accusativus, vocativus, ablativus; **М.** пять паде́нія, пра́ва, ро́дна, да́тельна, вино́вна, зва́тельна; **См.** паде́жъ имени́телный, роди́телный, вини́телный, сказа́телный.

Писмо, писмена́ (**Р. А.**), до́лгая, кра́ткая, двовре́менная; *γράμμα*, *γράμματα*, *μακρά*, *βραχέα*, *δίχρονα*; litera, literae, longae, breves, ancipites; **См.** пор. гла́сная.

Подсто́лія (**Р.**), *ὑποδιαστολή*, subdistinctio, **См.** вопро́сная(?).

Предло́гъ (**Р. М. А. См.**), *πρόθεσις*, praepositio.

Прича́стіе (**Р. М. А. См.**), *μετοχή*, participium.

Просо́дія, припѣ́ло (**Р.**): ударе́нія, времена́, кро́ткая; *προσῳδία*, *τόνοι*, *χρόνοι*, *πνεύματα* (*ψιλή*); toni, tempora, passiones; **А.** просоді́я, припѣва́ніе, тонка́я, **См.** просо́діа.

Разли́чіе (**Р. М. А. См.**), *ἄρθρον*, articulus, **М.** разли́чія подчинна, предчи́нна, *ὑποτασσόμενα*, *προτασσόμενα*, **А.** разли́чія предчи́нныя, подчи́нныя.

Разлиічіе, variatio.

Разсужде́ніе, подобоначерта́телное, стропо́тное; comparatio, reregularis, irregularis; **См.** уравне́ніе, пра́вилное, непра́вилное.

Рече́ніе (**Р. А. См.**), единосло́жъно (**См.**), *λέξις*, dictio, **См.** много́сложное.

Родъ (**Р. М. А. См.**), му́жескій (**Р. А. См.**), же́нскій (**Р. См.**), средній (**М. А. См.**), общій (**Р. А. См.**); *γένος*, *ἀρσενικόν*, *θηλυκόν*, *οὐδέτερον*, *κοινόν*, genus, masculinum, femininum, neutrum, commune; **М.** мужьски, же́н'ски; **А.** же́ньскій, п р е о б щ і й (**См.**); **См.** всякій, недоумѣ́нный.

Сv́нтаѯісъ (**Р. См.**), съчине́ніе (**А.**), *σύνταξις*, synthaxis. **А.** си́нтаѯисъ.

Склоне́ніе (**А. См.**), склане́ніе (**А.**), *κλίσις*, declinatio.

Слово (**Р. А. См.**), *λόγος*, oratio.

Слогъ (**Р. См.**), до́лгій, кра́ткій (**См.**), двовре́менній, прислівниково: до́лго, кра́тко, двовре́менно; *συλλαβή*, *μακρά*, *βραχεῖα*, *δίχρονος*; syllaba, longa, brevis, anceps; **См.** двовреме́нный.

Слогъ **начáлный**, **кончáемый** (**А. См.**), **предкончáемый** (**А**), **пропредкончáемый** (**А.**), **предпропредкончáемый** або **четвéртый**, **пя́тый** отъ **кончáемаго**. *Συλλαβή, λήγουσα, παραλήγουσα, προπαραλήγουσα*. Syllaba, ultima, penultima, antepenultima. **См.** прекончáемый, пропрекончáемый, предкончáемый, пропредкончáемый, непревосходный.

Съглáсный, **съглáсная** (**См.**), прóстая, **сугýбая** (**См.**); *σύμφωνον, σύμφωνα, διπλᾶ*; consonans, consonantes, duplices; **А.** съглáсныя.

Съединителная (**Р.**), *ὑφέν*, **См.** единитная.

Съю́зъ (**Р. М. А.**), слѣпля́ющія, раздѣля́ющія, прикасáющіяся, винóвныя, въпрóсныя, утверждáющія, увѣщавáющія; *σύνδεσμος, συμπλεκτικοί, διαζευκτικοί, συναπτικοί, αἰτιολογικοί*; coniunctio, copulativae, disiunctivae, continuativae, causales, approbativae; **А.** сплѣтáтелныя, съпражéнныя, совокупи́телныя, пресовокупи́телныя, винословныя, отглагóлныя, съмыслéныя, преисполни́телныя, противныя. **См.** соýзъ, знаменовáніе сопрягáтелное, раздѣли́телное, противи́телное, сослагáтелное, винóвное, подчини́телное, наноси́телное, исполни́телное, недоумѣ́телное.

Срокá.

Стéпень разсуждéнія: положéнный, разсудный, превышшій; *ὄνομα συγκριτικόν, ὑπερθετικόν*; gradus comparationis: positivus, comparativus, superlativus; **См.** стéпень уравнéнія, положи́телный, разсуди́телный, превосходи́телный.

Супрýжество (**Р. А.**), *συζυγία*, coniugatio, **М.** супрýжьство, **См.** спряжéніе, прáвилное, стропóтное.

Тітла (**Р. См.**), *τίτλος*, **А.** титла.

Тóчка **Р. См.**), *στιγμή, τελεία στιγμή*, punctum.

Ударéніе (**А. См.**), *τόνος*, accentus.

Числó (**Р. М. А. См.**), единственное (**Р. А. См.**), двойствéнное (**Р. А.**), множественное (**Р. А. См.**); *ἀριθμός, ἑνικός, δυϊκός, πληθυντικός*; numerus, singularis, dualis, plurālis; **М.** еди́но, двóйно, множно; **См.** двóйственное.

XII.

Щоби можна було виробити собі справедливий погляд на користування Лаврентія чужими граматиками, потрібні деякі загальні уваги. Що граматична традиція тодішніх латинських граматик загально дуже подібна, а часто тотожна, не видасть ся дивним, коли зважити, що латинська граматика оперла ся на готовій, розвиненій системі грецької граматики. На граматики грецької мови мала ве-

ликий вплив граматика Діонїзія, що була спільним жерелом византійських граматиків.

Схожість чи згідність у детайлїчнім переведенню може бути впливом або безпосередньої позички одного автора в другого або треба її шукати в якімсь третім спільнім жерелї. В сїй справі вірний вислів нїмецького дослїдника латинської граматичної системи: Ob es je gelingen wird, diese (розуміеть ся, gemeinsame Quellen) nach jeder Seite hin vollständig, klar und überzeugend nachzuweisen und so zu einer genau geschlossenen, historischen Entwicklung auch für die einzelnen Lehren der Grammatik auf dem lateinischen Gebiete zu gelangen, darf bei dem vielfach unsichern und schwankenden Charakter dieser Sache vorlaüfig mit gutem Grunde bezweifelt werden [1]).

На жаль, не можу і я мати сього вдоволення, яке подала би менї свідомість вислїдження певних жерел, на яких основуеть ся граматика Лаврентія Зизанїя. Головними причинами сеї недостачі отсеї працї є найперше се, що богацько текстів грецьких і латинських граматик, які в рукописях кружили по польських і українських землях в часи Лаврентія і перед ним, остали доси невиданими [2]), а потім і недоступність, часто задля рідкости, богатьох сучасних граматичних друків [3]). Дещо може бути також у граматицї памятевим впливом, особливо зі шкільних часів, а в такім разї утрудняе доступ до жерела слабість памяти та перекрученне запамятаного, спеціяльно з причини непорозуміння або трудности приложити граматичне правило одної мови до другої (довгість і короткість складів в церковнославянській чи українській мові). Відповідно до уставу братських шкіл мали вчителї видавати ученикам

---

[1]) Zur Geschichte der Lehre von den Redetheilen bei den lateinischen Grammatikern von Ludwig Jeep, Липськ, 1893, ст. 102.

[2]) Так прим. невиданим доси є твір якогось Юрія Куртісія, що має однаковий із Лаврентієм розклад матеріялу, як виходить із заголовку сього твору „*περὶ στοιχείων ἤτοι γραμμάτων, προσῳδιῶν καὶ τῶν ὀκτὼ τοῦ λόγου μερῶν ἤτοι εἰς γραμματικὴν πρώτη εἰςαγωγή*“. (Dionysii Thracis ars Grammatica edidit Gustavus Uhlig, Липськ, 1883, ст. XXXV, замітка).

[3]) Цікаво було би порівнати, чи нема що спільного з Лаврентієвим граматичним текстом в отсих граматиках: Mart. Crusius, Puerilis in Lingua Latina Institutionis partes IV, Memmingae, 1556; Quadrivium Grammatices J. Coclaei, Norimbergae, 1511, йогож, Rudimenta, Argent. 1519; Joh. Aventini Rudimenta grammatices, 1517; Institutiones Grammaticae Marco Crodelio autore, Basil. 1541; Constantini Lascaris Erotemata cum interpretatione latina, Венеція, 1491 (примірники в Монахії і Цвікав). Всї ті граматики, як і Рівія з 1541 і Фабриція з 1560 р., полишили слїди на нїмецьких граматиках, які дещо мають спільного з текстом Лаврентія.

по деяким предметам „записки“, які могли бути вихідною точкою будучих підручників.

Твердженнє Сахарова, що граматика Ґази послужила основою для наших граматик, в віднесенню до Лаврентія не вірне. Граматика Ґази, як і граматики Халькоконділя, Хрисольора та Мосхопула мають не більше спільного з Лаврентієм, нїж ті граматики зі своїм жерелом — граматикою Діонїзія з одного боку, а з тими граматиками, для яких вони стали жерелами, з другого. Передусїм мусить ся се сказати про граматику Мосхопула, що попри підручник Ляскаріса [1]), який одинокий із зазначених Сахаровом книжок знав певно Лаврентій, ще найбільше спільного має із текстом Лаврентія. З грецьких граматик знав також Лаврентій без сумніву граматику Крузія і Мелянхтона.

Коли говорю про вплив грецьких граматик на граматику Лаврентія Зизанїя, зазначу, що не годжу ся із обережним, що правда, здогадом проф. Владимірова, який видить у Лаврентієвім зачисленню співзвуків ѕ з до „сугубих“ натяк на білоруське дз. Чому конечно треба розуміти білоруське дз, а не прим. галицько-українське, що дістало ся туди з польщини? Впрочім то само повторив про ѕ і з і Смотрицький в своїй граматицї церковнославянської мови. Тому на мою думку треба тут видїти заступленнє грецького ζ, яке зачислене в грецьких граматиках до зложених співзвуків.

Але думку тих дослїдників, що вказували тільки на грецькі граматики як жерела граматики Лаврентія (Ґреч, Сахаров, криптонїм С. Д., Засадкевич, проф. Ґолубєв), треба значно звузити. Правда, впливу всепануючої латинської граматики в єзуїтських школах Польщі Альвара не видно в граматиці Зизанія, але за то дуже слїдний у нїй вплив латинської граматики Мелянхтона [2]), що опер її не тілько на Донатови, але й на Прісціянови. Латинська граматика Мелянхтона полишила слїди не тільки на граматичних дефі-

[1]) Грецька граматика Ляскаріса вийшла по грецьки в Медиоланї 1476 р., разом з иншими писаннями в Венеції 1537, а з латинським перекладом у Венеції 1557.

[2]) Нїмцї-поселенцї в польських і білорусько-українських землях і студенти, що вчили ся у заграничних нїмецьких унїверситетах, розносили протестантські видання Лютра, Мелянхтона та Кальвіна в Польщі, Білоруси тай Україні. Велика маса таких видань занепокоїла світські і духовні власти в Польщі, що від 1520 р. зачали заборонювати протестантські твори, а 1541 р. вийшла рішуча заборона польським молодим людям їздити в Нїмеччину та звідтам закликати вчителїв до Польщі. (Митроп. Макарій, Исторія русской церкви, т IX, ст. 312—314).

нїціях Лаврентія, але також була вона для Лаврентія взором легкого укладу шкільного підручника, в якім весь дальший виклад вяжеть ся льоґічно з попереднїм. Система шістьох відмінків рівнож взорована на латиньских граматиках, з яких богато спільности мають із Лаврентієм підручники Відавского, Тухольця, Спанґенберґа та Люпуля. Перших двох, здаєть ся, знав Лаврентій, принайменше до „Quęstiones" Тухольця доданий також катихизм і азбука. А може й Тухолець і Лаврентій, беручи ся за азбуку, йшли незалежно один від другого за приміром Мелянхтона, що зложив і азбуку для дїтий і катихизм.

Що тикаєть ся родівника, деякі латиньскі граматики робили ріжницю межи родівником і заіменником. З причини недостачі родівника в латиньскій мові послугували ся у практичних цїлях указуючим заіменником ‚hic, haec, hoc'. І коли сей заіменник стояв осібно, вважаз ся властивим заіменником, а коли в злуцї з иншими словами, родівником [1]). З додатком указуючого заіменника ‚tento, tato, toto' переведена відміна імен і прикметників і в чеській граматицї „Grammatica Bohemica, stvdiosis eivs lingvae vtilissima. Avthore: Matthaeo Benesouino, Sacerdote" [2]) (Прага, 1577). Змішанне родівника та заіменника, зглядно виділюванне з заіменника осібного родівника було явищим не рідким мимо того, що проти такого змішання виступали дуже авторитетні голоси [3]). Тому й нема нїчого дивного в тім, що Лаврентій, задержуючи ненарушеною грецьку систему вісьмох частий мови, утворив з відносного заіменника осібну часть мови. ‚*Ἄρθρον*' грецьких граматик містив у собі властивий родівник ‚*ὁ, ἡ, τό*' й відносний заіменник ‚*ὅς, ἥ, ὅ*'.

І не тільки церковнославяньску мову втискано насильно в рамки граматики клясичних мов, але таку долю перебули й инші славяньскі мови, а то й ґерманьскі і романьскі. Возьму на приклад хочби початки нїмецької лїнґвістики, оброблене́ї науково в непорівнанню гарнїйше, нїж початковий розвій славяньских граматик.

---

1) Jeep, op. cit. ст. 175.

2) Універс. бібл. (чеська) в Празї, LIVF 94. Крім самозвуків і співзвуків відмічені тут і ‚dwogzwucy, id est Diphtongi: au, ay, ey' (6а). Крім тих двозвуків знає ще два: ‚oy, uy' „Hrammatyka Cżeská, w dwogii Stránce" з 1588 р. (Пражська унїв. бібл. LIVF 163).

3) Розширена скрізь по Европі латиньска граматика Мелянхтона звертала увагу, щоби хлопців навчити, ‚quid intersit inter Pronomen, & Articulum. Est enim Articulus non qui in Grammatica tantum declinatione casus aut genera indicat, sed quo in sermone etiam certam rem significamus. Latinum exemplum proponi nullum potest. Nam Latinus sermo in universum caret Articulis' (ст. 144).

Коли говорити про початки німецької лінґвістики, й тут відіграли велику ролю граматики клясичних мов, передусім латинські. Дуже вчасно в Німеччині при лектурі і викладі меншого Доната вживали рідньої мови. Та на німецьку мову перекладено тільки ґльосси себто поодинокі слова чи речення, які або вставлювано межи рядками латинського тексту або додавано на побережних полях карток або впорядковувано в осібні списки. Так Донат у дечім став батьком німецької граматики, о скільки на нім взорували Німці граматичні терміни в німецькій мові, перекладаючи латинські, о скільки оперли ся на нім і пізнійше під зглядом граматичних катеґорій та всього впорядковання і вибору матеріялу. Терпіли на такім процесі богацько прикмети німецької мови, що більше, їх управильнювано при помочи латинської мови, яка ставала запорою в пробах вглянення в орґанізм німецької мови та в орґанічний розвій духа мови. При вивченню чужої мови головна річ се морфольоґія. Тому, як у Німеччині зачали взорувати ся на латинських граматиках, а поперед усього на Донатови, який і так мав тільки морфольоґію, повстали німецькі граматики, які властиво оброблювали тільки звучню, морфольоґію і етимольоґію. Про синтаксу або не було навіть згадки або оброблювано її по мачошиному, розмірно коротко, а за то займали головно місце в граматиці взірці деклінацій і коньюґацій, ряди приіменників із усякими відмінками та найрізнороднійші ґрупи прислівників. ‚Die deutsche Sprache, ужию слів Івана Міллера, wurde dabei eingezwängt in den hergebrachten Schematismus der lateinischen Sprache, so daß man z. B. einen deutschen Ablativ, ein deutsches Gerundium, Supinum u. s. w. bildete' [1]). Таке діяло ся іще до Ґотшеда [2]), навіть до Гайзе [3]). Латинські жерела в німецькій граматиці Кляя (Clajus) виказав Ф. Вайдліґ, латинські і грецькі в граматиці Альберта (Albertus) К. Міллер-Фраурайт. Слова про синтаксу, взірці деклінації і різнородність ґруп прислівників вірні і в приложенню до Лаврентієвої граматики.

Видань спеціяльно латинських граматик із польськими інтерлінійними або береговими поясненнями є велика сила. Взором такого видання у нас граматика Лаврентія, але інтерлінійний текст заступають тут цілі пояснення тодішньою народньою мовою, не говорячи вже про те, що цілій церковнославянщині Лаврентія дуже

---

[1]) C. Kehr, Geschichte der Methodik des deutschen Volksunterrichtes, Ґота 1882, т. IV, ст. 223—224.

[2]) Grundlegung der deutschen Sprachkunst, Липськ, 1748.

[3]) Theoretisch-praktische deutsche Grammatik, Гановер, 1814.

далеко до чистоти й видержаности. Під тим оглядом є вона вірним відбитем того звичаю у наших тодішніх школах, який заводив „порядокъ школный“. В луцькім уставі вимагано, ‚абы дѣти єдинъ другого пыталъ по грецку, абы єму отповѣдалъ по словенску, и тыжъ пытаются по словенску, абы имъ отповѣдано по простой мовѣ’. Одначе ‚не маютъ съ собою мовити простою мовою, єно словенскою и грецкою’ [1]). І хоч Луцький шкільний порядок датуєть ся 1620 р., певно таке саме поступованнє водило ся у наших школах і в часи вчителювання Лаврентія, тим більше, що тоді так мало знали церковнославянщину та по неволї мішали її з народнїми говорами.

Проф. Харлампович здогадуєть ся, що при кінці 16 в. часто бували випадки заміни церковнославянської мови в богослуженню народньою мовою або лексичною і синтактичною примішкою до церковнославянщини народньої мови, коли деякі пани при основуванню церков жадали, щоби священики та їх наслідники тепер і ‚въ позднѣйшій вѣкъ’ відправляли служби саме на церковнославянській мові [2]).

Примішка народньої мови до церковнославянщини залежала від теріторії і середовища виховання священика; на українській теріторії була вона правильно українською, на білоруській білоруською. Але на мою думку дослідники памятників 15, 16 і 17 вв. так званих західньо-руських земель звернули доси замало ваги на сю обставину, що тодї теріторія північно-українського діялекту, який тодї фактично був літературним, обіймала значно ширші простори, ніж обіймає нині. Сліди північно-українського діялекту в нинїшних говорах Галицької України, задержаннє північно-українського говору в північній Угорщинї, прикмети північно-українського діялекту в таких памятниках безсумнївного галицького походження, як інтермедії Ґаватовича з 1619 р., все те вказує, що українські говори нинїшньої Галичини були ще в першій половинї 17 в відмінні від нинїшнїх і належали до північно-українського діялекту. В тій переміні відограли, здаєть ся, велику ролю козацько-польські війни, на скільки обіймали собою теріторію нинїшньої Галичини, а потім захист, який находили на західнїх окраїнах України поселенці східнїх окраїн перед воєнними трівогами. Так стерли ся зі

---

[1]) Я. Ѳ. Головацкій, Порядокъ школьный или уставъ Ставропигійской греко-руской школы во Львовѣ 1586 года, Львів, 1863, ст. 12, замітка.

[2]) Харламповичъ, op. cit. ст. 417.

собою говори східнїх і західнїх теріторій України, результатом чого протягом 18 в. українські говори нинїшньої Галичини вже виказують тільки останки давнїйших північно-українських говорів.

Памятником північно-українського діялекту є на мою думку й Лаврентієве „Толкованіє". На скілько який вираз не є церковнославянеським, всї прочі слова його ще нинї приходять в галицько-українських говорах. Відкладаючи докладнїйшу характеристику й церковнославянщини Лаврентія і мови його „Толкованія" і передмови до граматики до видання Лаврентієвої граматики, обмежусь тут тільки деякими замітками. На північно-український діялект вказують такі форми, як в'вожє^{н}'є і вєсѣлѧ^{м}, вырозȣмє^{н}'ѧ і вырозȣмѣню, окінчення 1 ос. мн. переважно на мо побіч мъ (рідко) [1], в білорущинї „дуже рідкі види прик. сп. на мо" [2]), як перехоⷣѣ́мо, окінчення іменника на у в а т и (Ѿстрашȣє^{т}). Взаїмна заміна ѹ й ѵ звичайне явище в усїх українських говорах. Характеристична для білоруської мови заміна ѣ через є майже не слїдна в Лаврентієвім викладї. Форма чл^{е}чїй без сумнїву польонїзм [3]). Що форма телє́сно^{м} є польонїзмом, доказом того Лаврентієві форми з викладу, писані через ѣ: тѣ́ла, тѣ́лȣ, тѣ́лѣ. Види: ре́чъ, ре́чи, ре́чїй, ре́ча^{х} приходять у нинїшнїх українських говорах.

Воно може дивно, що Лаврентій уживає правильно ѣ мимо того, що в правилї писання ѣ зазначив, що воно пишеть ся замісць є. Заміна ѣ через є приходить і в північно-українських говорах і рідше в теперішнїх галицько-українських. Повище правило Лаврентія не здивує, коли пригадаєть ся, що в часї укладання граматики вчителював Лаврентій в осередку білоруського руху — в Вильнї і що вплив вплив білорущини на нього самозрозумілий. Правило писання ї в 3 відм. одн. таких іменників, як кость, також дасть ся пояснити північно-українським діялектом [4]).

---

[1]) М о по словам проф. Карського вживаєть ся ‚въ архаическихъ глаголахъ и рѣже въ другихъ'. (Е. Ѳ. К а р с к і й, Обзоръ звуковъ и формъ бѣлорусской рѣчи, Москва, 1886, ст. 144).

[2]) Е. К а р с к і й, Два памятники старого западно-русскаго нарѣчія (ЖМНПр. Спб. 1893, августъ, ст. 423).

[3]) ‚Что є вмѣсто ѣ въ ч е л о в ѣ к ъ явилось подъ польскимъ вліяніемъ', признає і найновійший дослїдник звукового означення ѣ Л. Васїлєв (пор. Нѣсколько данныхъ для опредѣленія звукового качества буквы ѣ сравнительно съ буквою е въ памятникахъ XVII вѣка, употребляющихъ эти буквы въ слогѣ подъ удареніемъ по древнему при замѣнѣ въ слогѣ безъ ударенія буквы ѣ буквою е, Извѣстія отд. р. яз. и слов. И. А. Н., 1910 г. кн. 3, ст. 192).

[4]) Dr. E m i l O g o n o w s k i, Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache, Львів, 1880. ст. 124—125.

Нема в Лаврентія білоруського переходу **а** (**я**) на **е**, ненаголошеного **о** на **а**[1]). Зворотний заіменник **ся** під впливом польщини як у Лаврентія, так і в нинїшних українських говорах Галичини лучить ся не тільки з дїесловом, але й з иншими частями мови. Варта уваги часта заміна ї й и з одного, а и й ы з другого боку.

Вкінцї подаю словарець цїкавійших слів, ужитих Лаврентієм у викладї, передмові і деяких поясненнях церковнославянських дефінїцій, спеціяльно таких, які представляють матеріял для рішення приналежности сього памятника українській чи білоруській нації. Польонїзмів не виключаю.

а̂бы, а̂бы́смы, а̂бы́смоса,
а̃лбо [а̂бы^{х}мо
а̃ле
а̂нѣ
ба^{р}'зо
бере^{т}, вза^{в}ши
бл҃годa^{т}ли́вымъ
бо̀, бовѣ^{м}
бога́тыи, бога^{т}ство, бога^{т}'ства
богосло́віи
бж҃ла, бж҃їю, бж҃ею, бо́жого,
  бж҃емъ, бж҃їи^{м}
бо́л'шей, бо^{л}шѐ (прислів.), бо^{л}'-
  шую, на́йболше
бра́та, бра́тіа^{х}, бра́тіи, бра́тію

бу^{д}те, бу́дучи, бу́дучи^{м}
ва́жи^{л}е^{м}са
въводи̂лъ, в'воже^{в}'е
вда́чне
ве́дле
(з)весѣла^{м}
в'зга^{р}да
в'згла́до^{м}
вѣ́дати, вѣда́ти, вѣда^{ч}е
выкладаетса [2])
вы́коренена
вы́мыслы, вы́мыслѡ$_{в}$
выпол'на́ласа
вырозуме^{н}'а, вырозумѣню
вѣ^{р}'шѣ

[1]) Прикмети української мови і білоруської розрізнюю на основі праць (крім цитованих) акад. Соболевского в „Живой Старинѣ“ за 1892 р. (Очеркъ русской діалектологіи: II, Бѣлорусское нарѣчіе (вып. III), Малорусское нарѣчіе (вып. IV) й инших численних рецензій, Михальчука в 7 т. „Трудовъ этнографическо-статистической експедиціи“ (Нарѣчія, поднарѣчія и говоры Южной Россіи въ связи съ нарѣчіями Галичины), Шимановского (Очерки по исторіи русскихъ нарѣчій, Варшава. 1893), найбільше рішаючої для білоруської мови величезної працї проф. Карського (Бѣлоруссы, в двох томах, другий в двох частях), звісних праць П. Житецького, Кримського та деяких инших. Відрізнити, що українське, а що білоруське, в давнійших віках часто тяжко, бо історичне оброблення української і білоруської мови ледви дїткнене.

[2]) Слово „выкладъ“ відносить проф. Карський до польського „wykład“ (Западнорусскіе переводы псалтыри въ XV—XVII вѣкахъ, Варшава, 1896, ст. 136). Тимчасом Фр. Пулаксі при виданню польського катихизму з 1543 р. (Biblioteka pisarzów polskich, Kraків, 1910), пояснює на ст. 17 слово „wykładać“ иншими „objaśniać, nazywać“. В значінню пояснення уживає викладати й Лаврентій.

вы́слѹхани
вы́стѹпки, вы́стѹпкѡ^{в}, выстѹ-пѹю^{т}
вѣ́^{ч}ныи
вы́ш'ше
в'кѹпѣ
вла́с'не, вла́сны̀
влеко^{м}
воз'люблен'нїи
во́лѧ, волѣ, волни (вільні)
во^{н}тпли́вости, вѹ^{н}тпли́вости, вѹ^{н}'тпѧчи
во́рога, во́рогове на́шѣ
въюєтъ
(не)впада́ли
все̑, все́мъ, в̑сѣ, всѧ́кїи
(по)в'сχо́дѣ
го^{д}'не, него^{д}'нымъ
го́лосъ, го́лосѹ
го^{р}ди́ти
грѣ^{х}, грѣχѝ, χрѣχо^{в}'наѧ, на́й-грѣшнѣ`ши^{х}
дале́кѡ
двоѧ́кїй, двоѧ́кѝ, двоѧ́ко
диѧ́волъ, дїѧ́волъ, дїѧ́волѹ
длѧ̑, длѧто́го^{ж}
добра̀ (gen. sing.), до̀бре, до́бре, до́браѧ, до́брое
дозволе^{н}'ѧ
допѹщє^{н}е, допѹщє^{н}ѧ, допѹ-щѧ́е^{т}
доскона́ле, до^{с}кона́ли
дрѹга́ѧ, дрѹгѹ́ю, дрѹгѹю, дрѹ-ги^{х}

дрѹкѹ
є̑дна^{к}же
є̑ди^{н}, є̑дины̑, є^{д}нѹ, є̑динѹ, нѣ-є̑ди́ного
жада́емо, жада́ючи
жа^{д}'ныи
же (=що), и̑жъ
жебы^{с}'мы, жебы^{х}'мы
за̑в'тра, за^{в}'трешни^{м}
замыка́етсѧ
запра^{в}'ды
заро^{в}'нѡ
за^{с}
зашко́дилъ
збавле́нїе
зве́дены^{м}
зы́йдѹтъ [1])
зле̑, зло́го, злопомни́телны^{м}
зло́сть, зло́сти
змышле́ный
(и)^{в}моцнѧ́е^{т}сѧ
значи^{т}
изъвѣ́стънѡ
и^{в}немага́ти
и̑ли (їли)
и̑ны^{м}, и^{н}'шее, и̑н'шиχъ
и̑скѹси́тель, и̑скѹша́е^{т}, и̑скѹше́-нїе. ѧ, ю, ѧ^{х}, и̑скѹше́нѝ
ка^{ж}ды̀, ка́ждое, ко^{ж}ды̀
ка́ющи^{х}сѧ, ка́ючи^{м}сѧ
кгды̑, кгды^{ж}, кгды́сѧ
кграм'матікѹ
ко^{н}ца̀, два конъцѣ
коро́тки^{х}

---

[1]) Недьошев у своїм „Историческомъ обзорѣ важнѣйшихъ звуковыхъ и морфологическихъ особенностей бѣлорусскихъ говоровъ" (Рус. фил. Вѣстникъ, Варшава, 1884, т. XII) пояснив ы у формах: зыпiолъ, обыйдемъ, що повстали з приставки и та переходу о в ы. Влучно замітив акад. Соболевский, що тут маємо до діла зі звичайною сполукою ъ і и в ы (в рецензії на працю Недьошева в ЖМНПр., 1885, юнь, ст. 305).

котóрїйбы, котóрї҇, котóрого, котóромꙋ, котóриᵐбысѧ, котóрїи, котóрыи, котóрои, кóторо҇
кóш'тоᵐ
крóлеве, кролеᵛ'ства
(много) кроᵀ
крꙋжáеᵀ
ктò, когò, кꙋ томꙋ, нѣкóго, нѣчóго
ласка
лаᵀве
любеᶻ'нѡ
люᵈ'ского
мáемо, мáючи, ймáймо, м҃ѣлъ
мѣзеᵖ'ного
мил(о)сéрдны҇, млᶜрдного, млрᶜднымъ, немилосéр'дныᵐ
мѝлꙋючи
мі̂ръ, мі̂ра
мы́сли (1 pl. i 7 sing.), мыслити
мѣ́сци
мовимо, мóвѧᵀ
моᴳꙋт, мóжеᵐ
мóцно
мꙋᵈ'рїи
наприклаᵈ
нарꙋщáли
настаᵛ'ницꙋ
насꙋ́щны҇, насꙋ́щного
наꙋ́ки, наꙋ́къ, наꙋчáемѡ, наꙋчáемосѧ, наꙋчиᵛ'ши
нáшего, нâшемъ, нш҃ѣ
неᶻгóла
непороᶾᵏнè
нестáлое, нестáлыи
нетлеᴴ'ныи
нехáй
нѣмáшъ
нꙋжᵈ'ныи

(череᶻ) нѭ̂
ѿвецáючи
ѿбы҇тѝ
ѿказáлъ, ѿкáзꙋеᵀсѧ, ѿкáзꙋючи
ѿпаᶜ'ство
ѿплáтокъ
ѿповѣдáти
ѿсꙋжéнїе
ѿворѧ́ючи, ѿтворѧ́ючи
ѿправовáти
ѿстрáшꙋеᵀ
ѿхóтне
пн҃ве, пановаᴴ, паᴴ'ства
паᵖ'тали
пéвеᴴ, пеᵛ'ное
пéр'вомъ, пéр'вꙋю, першаѧ, пéршꙋю, пеᵖ'шїи, пéр'шоᵐ
перебачáти
перепꙋщáетъ
перестерóга
переходѣмо
пиᵀнѡ
плевéла
побоᶾᵏ'ны҇
поᵈдáныи
поᵈносилиᶜ
пожерети̑
пóкаᵖмъ
пóки
покꙋ́сы, покꙋ́сами, покꙋшáетъ, покꙋшéны
(за)пóмочꙋ, помагáлъ
поневажъ
попóл'нилисмо
порѧᵈне
посилокъ
послáнїе, послáнїи
постарáйте
потлꙋ́мили
пóхотеᵐ, пóхоти
прáгнꙋᵀ

прáцею, прáцѣ, прáцꙋ, працꙋючи
прéлесть
преложеⁿ'ныи, преложеⁿ'ства
препрáвы̏
прі̏мовáти, пріймꙋ́етъ, прійме́те
приш³доблѧ́ючи
припи́сꙋеᵀсѧ
припоминáемо
пристоитъ
приᵚлѡ̀
(длѧ̑) прóбы
прóсимѡ, прóсѧчи
простакѡ̑
проти̑, проти̑'кѡ
прóто, протоᵮ
рáзꙋᵐ, рóзꙋмъ, рóзꙋмꙋ, розꙋмѣлемъ, розꙋмѣ́ли
рéчъ, рéчи, рéчій, рéчаˣ, речéніе
рікáючи
риˣ'ло
ро³мáйтыми
рóскоши
роспростирáти
рострóпности
самисѧ, самы̏, самомнѣⁿ'ныи
свѣᵀ'лый
своéго, своéи, своеᵐ, своиᵐ
семи̑
складати
скꙋᵀки
словеᶜ'ница
слꙋхати
собѣ̑
справедли́выᵐ
спрáвиᵀ, справовáти
спꙋдéи, спꙋдеѡм
стаеᵀсѧ
старáньемъ, старáтисѧ
сꙋпте́л'нѡ
тáкъ
таˣже
таковóго
тéды, тогды̑
телéсноᵐ
(на)тепеᴾ
тыᵮ, тыи, тое̑, того̀, тóежъ, того̀ свѣᵀніи, тоᵀ, тоᵀже, тоᵐже, тоꙋ́ю, тꙋю́
тѣ́ла, тѣ́лꙋ, тѣ́лѣ
ты́л'ко, тóл'ко
ти́тꙋᵈ
тѣ́шити
толковáніе
точцѣ
трéз'выми
трéтѧѧ, трéтюю
трꙋᵈности
тоꙋ, тꙋ̑тъ
оꙋвеселѧ́йте
оꙋводи́ти, оꙋводи́лъ
оꙋдарѧ́еᵐ
оꙋжѐ
оꙋпадáти
оꙋпевнѧ́емо
ꙋразꙋᵐлѧ́еᵀ
оучаᵀ, ꙋчéныи, ꙋчиᵛ'шисѧ, ꙋ̑чиᵀ
оꙋчини́ти
фі́лософѡве
хвáлꙋ
хотѧ́чиᵐ, хóчетъ
црᶜтво, црᶜтва
чáсꙋ
череᶾ
чéснои
чи́ниᵀ, чини́ти, чи́нимѡ, чинѧчи
читáти
члеᶜчій

чре̑ ѐстествéн҆нои
чꙋжі́й
шáтана, шатáна, шатáн҆скими,
шатáн҆ского

шлѧхе̑ство
што̀
щасли́вын҆
ѧ̑къ. [1])

ДОДАТОК.

В додатку до своєї статї передруковую словарець Лаврентія Зизанія, що появив ся у Вильнї тогож року, що й граматика, 1596 осібною брошурою і в додатку до „Азбуки“, але не в додатку до граматики, як дехто хоче. Словарець має відмінний склад сторони, як граматика, й осібну паґінацію. Примірник Зизанїєвого словарця посїдає Музей Ан. гр. Шептицького у Львові (ч. 431); але перша картка докопійована, як каже рукописна приписка, 1628 р.[2]) Словарець передруковую без змін з виїмкою одної, яку мусїв я увести відносно до виписок із граматики підчас друку статї з технїчних (друкарняних) причин, себто неможности задержання титл-букв. Рівнож з технїчних причин не розріжняю подвійного з.

Що передрук Лаврентієвого словарця в другім томі „Сказаній“ Сахарова невірний, підносили нераз авторитетні голоси. Я скажу більше, передрук Сахарова просто злочинний з уваги на тих дослїдників, що на передруцї Сахарова опирають свої висновки про Лаврентіїв словарець. Видавець не тільки вніс надстрічні знаки в рядки, порозвязував титли, старав ся удогіднити користуваннє словарцем заведеннєм азбучного ладу в словах під кождою буквою, але й передрукував словарець із такими фоно- та морфольоґічними змінами, що спокусили декого зачислити Лаврентіїв словарець до памятників білоруської мови. Ось кілька цвіток невибираних наукової совісности Сахарова:

---

[1]) Не ввійшли в словарець такі слова: быва́ютъ, бѣда́ми, болѣ̑нꙋ̑те, коронилъ, в҆даю̑, вы́бавилъ, вы́дати, выдаю́тъ, въ̑носити, въцр҇ла, да̑. дн҇ь, дѣ̑ствоу̑е̑, дѣ́ло, дш҇а, дш҇ѣ, е̑го̀, е̑го̀, е̑м҇ꙋ, е̑стъ, е̑стъ, е̑ретическіи, е̑ретическаѧ, е̑ретически̑, жите̑ скими, и̑скꙋ́ство, нын҆ѣ, нн҇ѣшній, ѡ̑крести̑шисѧ, ѿложи̑ши. ѿпира́лъ, ѿпꙋсти̑, ѿпꙋсти́лъ, писмѣ, побѣ̑да́ла, пога́н҆ски̑, по̑рꙋ̑чны̑, ст҇ыи, сн҇ови, слова́ми, съю̑, сро̑ства, сꙋществ҇ꙋ, ꙋ̑боги̑, ѹ̑пова́нїе, хлѣ̑, хлѣ̑бѣ, хл҇ѣбомъ, хл҇ѣба, ѧ̑зыкъ.

[2]) Першу картку скопійовано за стараннєм проф. Грушевського з примірника Петербурської Академії Наук; д. В. Срезневському, що зволив провірити сю копію, складаю на сїм місцї щиру подяку.

Перводрук із 1596 р.	Передрук Сахарова.
а̑лка́нїє, исти хоте́нїє.	Алканіе, ясти хотѣніе.
а̑ле́кторъ, пѣвецъ.	Алекторъ, пѣвецъ.
а̑лава́стрь, камен є̑сть так названы́й, и̑стого̀ ка́мене ѹ̑ро́бленый сло́икъ, а̑лбо скри́ночка.	Алавастръ, камень есть такъ названный, изъ того камени уробленный слоикъ; албо скрыночка.
безѿвѣтенъ, ѿповѣди нѣма́ючїй, неѿповѣдный.	Безотвѣтенъ, отповѣди немаючій, неотповѣдный.
бѣг'ство, ѹ̑тѣка́нье.	Бѣгство, утеканье.
виде́нїе, ѡ̑глядан'є, и̑тыж ѡбличє.	Видѣніе, оглядanье, и тыжъ обличье.
врач, лѣкар, до́кторъ.	Врачь, лекарь, докторъ.
врачꙋю́, лѣчꙋ.	Врачую, лечу.
врачева́нїе, лѣкар'ство, лѣчен'є.	Врачеваніе, лекарство, леченье.
вра́чество, лѣкарство до́кторство.	Врачество, лекарство, докторство.
врачба̀, лѣче́нье.	Врачба, леченіе.
враче́бница, дом гдѣ̀ лѣчат, и̑тыж а̑птыка.	Врачебница, домъ, гдѣ лечатъ, и тыжъ аптека.
ги̑бель, ꙋтра́та поги́бѣль.	Гибель, утрата, погибель.
дра́чїе, є̑сть хойна, кото́рая в'винѣ̀ зва́рена, злѣчꙋетъ ѹ̑ха ропы̑ по́лны, и̑ ѻ̑чи ѹ̑разовы́и, то̀ є̑сть ра́неныи, а̑лбо ѹ̑да́реныи.	Драчіе, есть хойна, которая въ винѣ сварена, злѣ чуетъ ухаропы полны и очи уразовыи, т. е. раненый, албо ударенный.

Богато слів поопускав Сахаров, прим. на саму букву ж із 21 слова Сахаров навів аж 12 у своїм передруці. Сахаров видав в тім самім томі згаданого видавництва й „Лексикон“ Беринди, дуже цінний для студій над історією української мови. Передрук певно не ліпший від передруку Лаврентієвого словарця. Чиж не доказує передрук Сахарова одної річи, а саме поновного, кращого видання і тої цінної памятки української мови?

Лєѯисъ.

Сирѣчъ Речєнїѧ, Вкратъцѣ събранъны. И из словєнскаго ѧзыка, на простыи Рускій Дїалєктъ Истолкованы. Л. Z.

Ѧ

Ѧдана. гь, пан.

Ѧбїє, заразъ.

Ѧвва. тато, ѡтєцъ.

агглъ, вѣстник албо повѣдач.

агнєцъ, каранокъ.

агнїца, молодаѧ овєчка.

адъ. тємность, нєдовѣдомоє мѣсцє, прєисподнѧѧ. погрєцкꙋ адис иліидисъ.

аєръ, възꙋхъ.

азъ, ѧ.

ал'лилꙋіѧ, хвала бꙋ. Гєрман патріархъ в толкованіи литꙋргіи стой мовитъ. ал'лилꙋїѧ, при(1б)ходит бгъ, хвалитє и въспѣвайтє живаго ба. єврєйским бо ѧзыком єстъ аль, идєт, ѧвисѧ. а иль, бгъ. а ꙋїѧ, хвалитє, въспѣвайтє.

алканіє, исти хотєніє.

алчꙋ, исти хочꙋ.

амин, заправды албо нєхай такъ бꙋдєтъ.

апостолъ, посланєцъ.

арѡматы, запахи, и дорогіи мasти, и тыж корѣньє, ал'бо зѣльє пахнꙋчєє.

ар'хитрїклин, маршалок, началник трєм въсклонєниѧмъ, сирѣчъ лавам.

аще, єсли.

архан'гєлъ, староста агг'льскій.

архистратигъ. цѣсаръ, и тыж стар'шїй кнѧз.

андипат, бꙋрмистръ стар'шїй радца, албо справ'ца в'ѧкой зємли. (2а) вдѣлѧніѧх апостолских в'главѣ ді приконци.

алєктор, пѣвєн.

алавастръ, камєн єстъ так названый, истого каменє оуробленый слоикъ, албо скриночка.

акадистъ, нєсѣдал'но.

алч'ба, голоднос.

ассарій. пѣнѧз гарѣль. матѳє, зач, лз.

афєдрон, выход, закрєтъ.

акриды, вєршки дєрєвѧныи пꙋчѧ, итых коники.

Б

Багрѧница, шар'латъ, албо єдвабъ багровой фар'бы.

банѧ, лаз'нѧ.

бєззлобїє, щираѧ доб'роть.

бєзꙋміє, глꙋпость.

бєзꙋмство, глꙋп'ство.

бєзꙋмєн, дꙋрєн.

бєзꙋмствꙋю, дꙋрѣю, глꙋпѣю.

(2б) бєзѿвѣтєнъ, ѿповѣди нѣмаючїй, нєѿповѣдный.

блгдть, ласка.

благодатный, ласкавый.

благодатєлєн, ласкавый.

блгодѣтєлство, добродѣйство.

благодѣтєль, добродѣй.

благодатєль, доброгодавца.

блажєн'ство, щасливость.

блжєн щасливъ.

блажєнствꙋю, щасливый єстєм.

блгополꙋчєнїє, щастьє.

блгополꙋчнь, щасливый.

блгополꙋчаю, щастит мисѧ.

блгодєнствіє щастьє.

блгодєнствєнъ щасливый.

блговолєніє, добраѧ волѧ.

бл҃голѣпіе, ѡзд́оба.
бл҃говолю̂, зез'волѧ́ю.
бл҃олѣпный, ѡ̂з'до́бный.
(3а) благоговѣ́нїе, набо́ж'ность, встыдъли́вость.
бл҃гоговѣ́нный набо́ж'ный.
бл҃гоговѣ́нствꙋю, набо́жнь є́стем.
ба́ли, заклина́ч чаровни́къ.
бѣжде́ніе, примꙋше́н'е, бѣда̀. Кѵри́л ієрсли́мскі, в'главѣ є҃і.
бо́хма, зго́ла, надаре́мне. а̂мос, в'главѣ, г҃.
бождре́нїе, чꙋ́нос, пи́л'ность, ѡ̂сторо́жность. даніил глава̀, д҃.
бразда̀, борозна̀.
бразда̀, ѹ҆́зда̀, ѹ҆́здѧни́ца.
бре́мѧ, бере́мѧ тлꙋмокъ, и̂теж това́ръ кото́рий в'корабли́, а̂лбо на́возѣ.
бѣд'ство, сро́кгость, и̂тыж потꙋ́жност в'мо́вѣ.
бо́дрость, чꙋ́нос.
бодр'ствꙋю, чоу́юсѧ, чꙋйность ма́ю.
бди́тъ, неспи́т.
бде́нїе, не́спан'е.
(3б) блюдꙋ, стерегꙋ.
блюде́ніе, стережѣ́нье.
блю̂до, ми́ска.
бра̂шно, по́карм и̂дло.
бре́нїе, гли́на, боло́то.
бре́н'ный, гли́нѧный, болот:
бѣдный, нендзный, сро́кгїй и̂тыж потꙋ́жный, и̂ довтѣ́пный в'мо́вѣ.
без'че́стіе, зел'жи́вость, сромо́та.
бы́ліе, з҃ѣл'е, бы́лье.
бытїе, быт'нос.
бо́лїй, бо́л'шїй.
бѣда̀, ѹ҆па́док, небезпе́чность, бѣда̀.
бра́нь, война̀.
би́серъ, пе́рла.
близ, бли́з'кѡ.

бо́рꙋсѧ, вою́ю, бо́рꙋсѧ.
бедро̀, бо́къ.
ба́сни, ка́з'ка, сло́во, ба́йка.
баснословіе, нѣкчем'нѧѧ мо́ва.
бо́ле, над, бо́л'ше.
бо́лма, бо́лше.
безмо́лвіе, ти̂ (4а) хо́сть, негꙋ́чен'е, тишина̀, зати́шье.
безмол'в'ствꙋю, в'зати́шꙋ живꙋ без'го́монꙋ.
блѧде́нїе, плюга́вое мовле́н'е.
блѧдосло́вїе, шкара́дая мо́ва.
блѧдь, чл҃къ шкара́дои мо́вы.
бꙋдꙋщїй, прійдꙋчій, што̀ ма̂етъ бы́ти.
боре́ніе, борен'е, ва̂лка.
борба̀, боре́н'е, ва̂лка.
бо́лезнь, бо́лѣст.
брегꙋ, стерегꙋ.
бреже́ніе, стереже́н'е.
бе́здна, про́паст.
безстра́стїе, нѐтерпле́н'е, незневоле́н'е ѿа̂фекто́в.
беспристра́стїе, нез'неволе́н'е ѿ мі́рских красо́т и̂по́хотей.
без'мѣ́рный, мѣ́ры не ма́ючій.
без'вѣ́стный, не ѡ̂зна́ме́ный (4б) зна̂гла бо́удꙋчій.
благоденствꙋю, ша́стит мисѧ.
бл҃гопрїѧт'ный, допринѧ́тѧ ла́цный, и̂ты́жъ вдѧ́чный, ми́лый.
бл҃говъспрїемлю̂, вдѧч'не прї'мꙋю.
благосты́нѧ, добро́тли́вость, щедро́бли́вость.
благосты́н'ны, добротли́вый, щедро́бли́вый.
благодарꙋ, дѧ́кꙋю.
благодаре́ніе, дѧкован'е.
благода́рный, подѧчли́вый.
благодарствен, подѧ́чливый.

благочє́стіє, богобо́йность, побо́жность, набожє́н'ство.
благочєствꙋ́ю, хвалю. набожєⷩство ѿправꙋю.
благі́й, до́брі҃.
бла́гость, до́броть.
блажꙋ̀, хвалю, щаста комꙋ признава́ю.
(5а) без'мо́л'вникъ. ѥ҆римита̀, кото́рый нєв'гꙋкꙋ а҆ без' затрьвожє́на свѣ́та того̀ беⷥблазнє́нѡ, без' погоршє́н'а живе́тъ.
без'бѣ́днѡ, беⷡ ꙋ҆па́дкꙋ, без' трꙋдности.
без'печа́лїє, нефрасоⷡли́вость.
без'слове́сноє, бе́стїа.
беⷡстꙋⷣ'ство, нѐ в'стыⷣли́вость.
блаⷥ'нь, згоⷬшеⷩ'є.
беⷡбо́лєзнїє, нѐ боле́н'є.
беⷡдерⷡнове́нъ, несмѣ́лый.
Бы́сть, ста́ло са, быⷧ, а. о.
бѣ̑, то́е рече́нїе значиⷮ превѣ́ч'ность, и҆приснос́ꙋщїе.
без'слове́сїе, нѐ лю́дз'кость.
без'мѣ́стный, неслꙋшный.
бра́къ, жениⷮва. весе́л'є.
брачꙋ́са, женю́са, весе́л'є справꙋю.
бѣ̑г'ство, ꙋ҆тѣ (5б) ка́нье.
багряни́ца, бѣ̑ль.
бо́шїю, ѹ҆́бо, бо̀.
без'поше́ствїе, несъблажне́н'є.

В

Ва́їє, розки̑ зкѣ́тоⷨ, лоза̀, багнѧ́та.
вѣ̑твъ. го́ль.
вина̀, причи́на.
вино́вны҃, тоⷮ котори҃ е҆́стъ чемꙋ̑ причи́ною.
вини́телны҃, тоⷮ кото́рый причи́нꙋ ѿкого̀ ма́еⷮ. а҆́лбо тыⷤ кото́рі҃ кого̀ винꙋ́етъ.
вн҃ѣ, надворѣ̑.
вн҃ꙋтрь, вн҃ꙋтри̑.
вѣ́тїа, ри́торъ ѻ҆ра́тоⷬ, кра́сномо́в'ца.
вселе́н'ная, всего̀ свѣ́та.
патриаⷬ'хъ вселеⷩски҃, ѿц҃ъ начаⷧны҃ всемꙋ̑ свѣ́тꙋ.
вери́га, п҃ꙋта.
ви́стнѣе, ꙋ҆́прі҃ (6а) мѣ҃ потꙋжнѣй.
ѹ҆кгріⷧ и҆ерꙋсалиⷨ глаⷡ, ѕ҃ї.
ва́снь, хра́пъ.
вн҃ѣгра́да, за мѣ́стомъ.
вн҃ꙋтрь ѹ҆дꙋ свати́лища. всамо́й црк҃ви.
вн҃ѣꙋдꙋ, наⷣворѣ̑.
ви́ждꙋ, ви́жꙋ.
ви́дѣти ѻ҆́стро, смотри́ти бы́стрѡ.
вѣⷨ и҆свѣⷨ, вѣ́даю, вѣ́дѣти, иⷡвѣстнѡ, вѣ́дати пе́вне.
виде́нїе, ѿгладаⷩ'є. и҆тыⷤ ѡⷠличⷱ'є.
вѣде́нїе свѣ́домость, вѣ́даⷩє.
вн҃ѣшни҃, надвоⷬни҃ звер'хни҃, тогосвѣⷮ'ни҃.
ꙗ҆коⷤ пишꙋⷮ вн҃ѣшнїи мꙋдреци̑, ꙗ҆къ пи̑шꙋⷮ тогосвѣтнии мꙋⷣр'цѣ̑.
внезаа́пꙋ, знаⷢла, натыⷯ мѣ́стъ.
во́инъ, жоⷧнѣⷬ.
во́иⷩство, жоⷧнѣр'ство.
воиⷩствꙋю, жол'(6б)нѣрствоⷨса ба́влю.
виссонъ, полоⷮно̀ тон'ко́е.
въⷥбране́нїе, заборонє́нье.
въⷥбранꙗ́ю, заборонꙗ́ю.
въиⷥбра́н'ный, валеⷱ'ный, выбоⷬнѣ҃'шїй вбиⷮваⷯ.
въⷡвѣщаю, ѿповѣда́ю.
въⷥвѣще́нїе, ѿповѣ́данье. ѹⷨ въпера́'ю, ро́зꙋⷨ ꙗ҆къ перо̀ злегъча́ю а҆лбо тоⷫ'кѡ роⷡмышлꙗ́ю.
вѣща́ю, повѣда́ю говоⷬꙋ голошꙋ̑.
вѣ́стниⷦ, повѣда́чъ.
вѣща́нїе, повѣда́нье.
вѣща́нїе, повѣда́нье голошеⷩ'є.

възглашеніе, шбволанье, кричанье шповѣданє.
възглашаю, шповѣдꙋю, шб'волываю.
йвъ'з'гласит бéз'дна съвесéліем, й закричит пропасть звеселѧм.
(7а) възысканіе, шꙋканье.
възыскꙋю, вына'дꙋю.
възыскан'ный, вына'дованый.
въжделеніе, пожадан'е.
въжделѣю, пожадаю.
въжделенъны, пожадан'ны.
въжделѣваю, пожадан'е маю.
въсхищеніе, порыван'е, драпѣжство, ꙋхаплен'е.
въсхищаю, поривaю. похапꙋю.
тогда въсхитиша сѵ'мона вол'хва безплот'ныи навъзъдꙋхъ, тогды пор'вали б'ѣси сѵ'мона волхва вримѣ, й в'несли его наповѣтрѧ.
всад'ник, кон'нь' вер'хов'нь'.
выспръ, высокость йвысокш.
вѣжа, цвич'ны'.
врач, лѣкар, докторъ.
врачꙋю, лѣчꙋ.
врачеваніе, лѣкар'ство, лѣчѣнє.
(7б) врачество лѣкарство докторство.
врачба, лѣчѣнье.
врачебница, дом где лѣчат, йтыж аптыка.
врата, ворота брона.
вратаръ, ворот'ны'.
враг, ворогъ.
вражда, ворогованє, неприязнь.
враждꙋю, ворогꙋю.
вред, нарꙋшенье.
вреж'даю, нарꙋшаю.
вредитель, шкодца, котрій нарꙋшаетъ.
вретище плахта, жалоба, жалобны' ꙋбиръ.
ведро, погода.
въбранѧю, заборонѧю, йпротив кого вал'чꙋ.
въбранител, заборонѧючій, шборонца.
въз'браненіе заборонѣнье, шборона.
велерѣчꙋю мнwго швеликих речах мовлю.
велерѣчіе, безмѣр(8а)ное блекотанье, йтыж швеликих речах мов'ленье.
велерѣчивый, многомов'нь', йтыж пліотка.
враждꙋю безправды, ворогꙋю неслꙋшне.
въсхлащаю, ꙋстагаю, застановлѧю.
въсхлащеніе, ꙋстаганье.
въстлаплѧю, шпинаю, вывертаю.
въстлапленіе, вывертанье штогненє.
вынꙋ, завжды.
въдрꙋжен, ꙋщѣплен, ꙋткнены'.
возата', възница.
возоръ, тваръ позрѣнье.
всесъжеженіе, офѣра цѣло спалѧючаѧсѧ.
въсклинкновеніе выкрыканье.
въсклицаю, выкрыкаю.
възываю, закликаю.
востволіе зѣлье есть, базановецъ.
(8б) въспѧт, назад.
внимаю, зрозꙋмѣваю.
вниманіе, зрозꙋмѣванье.
внемлю, зрозꙋмѣваю.
възрастаю, ꙋростаю.
възрастъ, вз рост.
выѧ, шыѧ.
ваѧю, рию, рѣжꙋ, выдовбꙋю.
ваѧтель, тотъ которій рѣжет печати, й бол.
вразꙋмлѧю, напоминаю. ꙋрозꙋмлѧю.
въдрꙋжаю, ꙋтыкаю, ꙋгорожꙋю.
весма, всѧкw.

водосла́ненъ гро^{б} водо́ю посла́нъны́ гро́бъ.
въ^{з}де^{р}жа́ніе, въ^{з}дер'жли́вость, встремежли́во^{ст}.
вся́чески, вшеля́ки^{м} способо^{м}.
войсти^{н}н8, запра́вды.
въ^{з}ража́ю, спыха́ю спротивля́юся.
въ^{з}раже́ніе, спыха́нье. (9а) спроти^{в}ле^{н}'нье.
въ^{з}двиза́ю, по^{д}двига́ю взношу.
въ^{з}движе́ніе, по^{д}двигне^{н}'е, в^{з}ноше^{н}'е.
въ^{з}несе́ніе, въ^{з}несе^{н}'е.
вре́мя, ча́съ.
вре́ме^{н}ны́, доча^{с}ный.
вр8т'ка, р8ра.
вр8ча́ю, пор8ча́ю.
вр8че́ніе, вда́ніе, пор8че^{н}'е пода^{н}е.
вла́сть, вла̑д^{з}а.
власте́л'ств8ю, вла́дз8 ма́ю.
влады́чество, вла́да^{р}ство.
влады́честв8ю, вла^{д}'н8.
вл̑дка, вла̑да^{р}.
властели^{н}, вла̑^{д}ца, вла̑да^{р}.
вла́юся, хв'ѣю^{с}.
варя́ю, чека́ю.
пре^{д}варя́ю, чека́ю, ѹпережа́ю.
въл'не́ніе. нава^{л}ность.
въплоще́ніе, втѣле́нье, челове́чества пріня́тьѐ.
въчлове́че́ніе, (9б) ѹчолвѣче́нье.
вся́чески, доща^{х}к8.
варя́ю, ѡжида́ю.

Г

Га^{ж}де́ніе, злоре́че^{н}'е, поган'бе́нье тое^{ж} значи^{т} што̀ и̑х8ле́ніе.
гана́ніе, за́га^{д}ка, тр8^{д}ное а̑ хи́трое пы́танье.
гада́ніе, ро^{з}мо́ка гада^{н}'е, за́га^{д}ка.
гле^{з}но̀, го́лѣнь.
г8сли, а̑р'фа лю^{т}'ня, скрипи́ца.
гл̑ъ, мо́ва.
гл̑ю, мо́влю.
глаголя́ніе, мовле́нье.
гряд8, и̑д8.
гоще́ніе, 8̑чта.
го^{р}ды́ня, пыха̀ го́р'дость.
го^{р}ды́, пы́ш'ны́.
го^{р}дж8^{с}, пы́шню^{с}.
голѣ́мо, вели́коголѣ́мы́, вели́ки^{и}.
горта́нь. го^{р}'ло.
го^{р}танобѣ́сіе, го^{р}ла в^{з}бѣше́нье, коха^{н}'еся в'роско́шны^{х} потра́ва^{х}. (10а) е̑стъ стра^{от} а̑бы ла́коты всѐ и̑да́ти хо^{т}тро́ха, а̑ по^{д}лыми по^{т}ра́вами в'зго^{р}жа́ти.
гл8^{м}, подра^{ж}не^{н}'е.
гл8^{м}лю^{с}, прохо́ж8юся, прои^{ж}джа́ю^{с}, подра^{ж}ня́ю^{с} и̑ цвич8ся. бы^{т}, гла^{в}, кд̑.
и̑ и̑зы́'де і̑саа́къ поглоумити́ся на́поле к8ве́чер8, и̑вы́шло^{д} і̑саа^{к} проходи́тися на́поле подъвечеръ.
ѱа^{л}. рні. погл8млюся възаповѣдехъ твои^{х}, погл8мълюся във8десѣ^{х} [твои^{х}.
го́ресть, го^{р}'кость.
газофіла́кія, със8дохрани^{л}'ница.
гн8ша́юся, бри^{д}ж8ся.
г̑ь. панъ.
господ^{т}ств8ю, пан8ю.
госпо^{д}ство̀, па̑^{н}ство.
гоне́ніе, пренаслѣдова́ня.
гони́тель, пренаслѣдо́въца.
(10б) ги́бель, 8тра́та, погибѣль.
гра́нь, ѹго^{л}, ча́сть, шт8ка.
краегране́сіе, поча́токъ стіха̀, а̑л'бо строки̑.

Д

Да̑ б8де^{т}, неха́й быта́къ было.
да̀ б8де^{т}, неха̀ б8детъ.
да^{р}, пода́ро^{к}.
десни́ца, прави́ца.

де́сны̀, пра́вы̀.
де́белость, гр8бость.
де́белъ, гр8́бы̀,
дер'зновéніе, см'ѣлость.
де^р^'зы̀, см'ѣлы̀.
де^р^за́ю, см'ѣю, см'ѣлы̀ е҃сте^м^.
до́блесть, ста҃ло^ст^.
до́бль, ста́лы̀`.
доблествéн'нѣ, ста҃ле.
доблеств8ю, ста́лы̀ е҃сте^м^.
древод'ѣл'ство, и҃лѝ древод'ѣла́ніе. тесе^л^ство.
древод'ѣлѧ, тéслѧ.
(11а) древод'ѣл'ств8ю, тесе^л^'ство^м^сѧ ба^в^'лю.
дїѧволѝ, ѡ҃бол'га́ніе, зва҃да.
дїѧ́во^л^, ѡ҃бол'га́те^л^, зва҃^д^ца.
дол'готер'пéніе, тер'пли́вость, не-гнѣвли́вость.
дол'готе^р^пели́вы̀, те^р^пели́вы̀, не^з^-гн'ѣво^м^ те^р^пѧ́чїй.
доса́да, зел'жи́вость, посоромочéнье.
досади́тель, зел'жи́вость выражá-ючїй.
досажа́ю, льж8 сромо́ч8.
досаж^д^éніе, зе^л^жéнье, сромоче^н^'е.
де^р^жа́ва, мо^ж^'ность де^р^жа^н^'е, д҃8жость.
дїѧди́ма, коро́на.
дéл'ва, фа҃ска бо^ч^ка.
дон'дéже, а^ж^по́ки, и҃ты^ж^ на́вѣки.
д҃ѣл'ма, д'ѣлѧ.
д'ѣтище, дитѧ̀.
дре^в^'ле, да^в^нѡ̀ о҃ны^х^ да^в^ны^х^ ча́сѡ^в^.
де^р^жав'ств8ю, пан8ю, впосесíи ма́ю.
дщи҃, до^ч^ка̀.
(11б) дщи҃ца, та́блица.
дол'гота̀ дні́й, до́л'гїй в҃ѣкъ.
дол'годе^н^'ствіе, до^л^гі́й в҃ѣкъ.
д҃8хъ, в҃ѣтръ.
д҃8хъ, а҃гг҃лъ.
д8^х^, дыха́ніе.
д҃хъ дш҃а.
д8^х^ ст҃ы̀, б҃ъ и҃сти^н^ны̀.
доброд҃ѣте^л^, цно́та.
доброта̀, ѹ҃ро́да, ц8^д^н҃ость.
д'ѣѧ́ніе, спра҃ва.
д҃ѣтель, спра҃ва.
д҃ѣмонъ, б҃ѣсъ, чо^р^'тъ.
д'ѣмон'скїй, чо^р^товскі́й.
д'ѣла́ніе, робо́та.
д҃ѣло, ѹ҃чи́но^к^.
даѧ́ніе, ѹ҃помѝнокъ.
домостро́йте^л^ство, домосмотри́-тел'ство.
домостро́йтель, ша҃фаръ, спра́в'ца дóм8.
д'ѣла́тель, робо^т^ни^к^, спра^в^ца.
дреко^л^, а҃лѧба^р^'та.
доброд҃ѣтелны̀, цнотли́вы̀.
доброд'ѣѧ́ніе, цнотли́выи спра́-(12а) вы.
дра́чіе, е҃стъ хо́йна, кото́раѧ в'вин҃ѣ зва́рена, зл'ѣч8етъ ѹ҃ха ропь҃ по́лны, и҃ о҃чи ѹ҃разовыи, то̀ е҃стъ ра́неныи, а҃лбо ѹ҃да́реныи.

Є

Є҃вн8^х^, ско́плены̀ чл҃къ.
е҃гда̀, кгды̀.
е҃да̀, ци҃.
е҃два̀, зале^д^'вѣ.
е҃ликѡ, ко́л'кѡ.
е҃лико, ко́л'кое.
е҃м'ман8илъ, сна́ми б҃гъ.
е҃л'ма̀, г҃ значи^т^, ко^л^кѡ, понева^ж^, и҃ногды, въм'ѣсто бо̀. ꙗ҆ко, е҃л'-ма̀ вели^к^ е҃си҃ то́л'ма смири́сѧ.
е҃л'ма̀ ѹ҃бо б҃ъ на́ зе^м^лю прі́йде, си́-рѣ^ч^, понева^ж^.
е҃лма̀ а҃ще ѹ҃бо си҃цебы было, бо̀ е҃слибыта^к^ бы҃ло.

е̑стество̀, прирожѣнье, се̑ наречес ѿ еж е̑сть.
е̑ло́й, пое̑гре̑'скꙋ (12б) бг҃ъ.
е̑те́ръ, нѣкі́й.
е̑же, кото́рое.
е̑ѵг҃еліе, благовѣстіе.
е̑ванъгели́стъ, благовѣстник.
е̑паринтрие, ꙗ̑чанце, сꙋди́на до черпаня, а̑лбо наливан'я, накшталтъ ка́ганця звѣлого желѣза.

Ж

Жа̑жда, прагне́нье.
жа́ждꙋ, пра́гнꙋ пити хочꙋ.
жела́ю, жада́ю.
жела́ніе, пожадливость, хот.
жесто̂къ, твердыі, закаманѣлый.
жестокосер'дыі, закаманѣлого сер'дца.
жестоковыі'ныі, запаматалыі.
жезлъ, посох лѣска.
жерновъ о̂слій, камѣн млын'ныі. для того́с называ́етъ ослий, же̑ о̂сла́ми ме́лютъ.
житница, стодо́ла, клꙋня.
(13а) житіе̑, ме́ш'канє.
жꙋпель, сѣрка.
жи́лище, ме́ш'канье, до́мъ.
же́р'тва, заколе́ніе, о̂фѣра.
жатва, жни́во.
жа̂тел', жне́цъ.
же̑, а̑.
жрꙋ, зако́люю, зарѣзꙋю, о̂фѣрꙋю.
жрѣніе, о̂фѣрованє.
живот, ме́ш'канє, и̂тыж скарбъ, грошѣ.
живнь, живот, живность, выхован'є.

З

забра́ло, паркан.
за́верть, ви̂хоръ.
зан'за́ю о̂ꙋко́люю. црс, книг, д҃. глав і҃і.
завира́ю, застановля́ю.
зав'ри̂, застанови̂. ѱалом, л҃д, и̂завриі сꙋпротив гоня́щим мя.
зазира́ю, ѿкава́ю, ѡбвиня́ю, ѿсꙋждаю.
зазрѣніе. ѿкаван'є, ѿсꙋжден'є.
за́рія. ко́стки (13б) варцабныи.
заемлю̂ позыча́ю.
заемле́ніе, позыча́нье.
заем'ник, пожича́ючій.
закала́ю, зарѣзꙋю, зако́люю.
заколе́ніе, зарѣзанє.
закла́тел, рѣзник.
зане̑, а̂бо̂вѣм.
заꙋтр'ник, снѣданье.
зда́ніе, зда̀, бꙋдо́ванє, подстрѣш'е.
зиж'дꙋ, бꙋдꙋю.
зазор, погꙋжен'є, порозꙋмѣнье.
запрѣща́ю, загро́жꙋю заказꙋю.
запрѣще́ніе, загрожен'є, зака́занє.
зрак, ѿбразъ.
зла́къ, па̂ша, трава̀ зрозмайтым з̂ѣльемъ.
зазо́ренъ, погꙋженыі, подозрѣнный.
заключа́ю, замыка́ю.
заключен, замкнен.
заключе́ніе, замкне́нье.
зе́ліе, з̂ѣлье.
задинар, запѣняв.
злоба̀, зло́сть.
(14а) злоби́выі, злост'ливый.
злодѣ'ство, зло́сть.
злонрав'ныі, зло́го о̂бычаю.
злопомне́ніе, храп, гнѣв застарѣлыі.
зеленичіе, е̑стъ дерево, которое лѣтѣ и̂зимѣ зе́лено, подоб'ное лі̂стье ма̂ет з̂ѣлью, накото́ром черницѣ ꙗ̑гѡды рестꙋт. і̂са́ня, гл, ма.
забве́ніе, забытѣ.
звꙋк, дзвен'къ.
зако́нъ, пра̂во.

закóнʼниᵏ, перестрѣгáючїй прáва, чеʼрнéцъ.
зефи́ръ, вѣтръ вдѧчʼныʼ, ѿполꙋдна вѣючїй.
злоꙋмныʼ, злóго розсꙋдкꙋ члкъ.
зóлъ, злы́й.
злополꙋчéнїе, нещáстье.
злополꙋчáю, нещастиᵗмисѧ.
зѣни́ца, зѣнка. чоловѣчокъ.
зáрѧ, зорѧ свѣᵗлость.

I

Їже, кото(р)їй.

(14б) И

и́бо, абóвѣмъ.
и́го, ꙗ́ръмо̀.
и́звитїе, хи́трость, штꙋка.
и́звитїе слове́с, штꙋчʼное мовленʼє, хи́трость вмóвѣ.
и́звѣᵗ, дóводъ.
и́звѣтова́нїе, доводѡв чиненье довожéнье.
и́звѣство, пéвность.
и́звѣстъныʼ. певный.
и́звѣствꙋю, ѹпевънѧю.
и́звѣствова́нїе, ѹпевнéнье.
и́звѣстънѡ, певне, допéвъна.
и́зъвлѧю, ри́ю, вырѣзꙋю.
и́зʼвлѧ́нїе, вырѣзованье, вырытѧ.
и́зѧщʼство, выборность.
и́зѧщʼныʼ, выборный.
и́скꙋшéнїе, досвѣдчéнье прóба. покꙋса.
и́скꙋшáю, досвѣдчáю пробꙋю.
и́скꙋство. ѹмѣетность свѣдомость.
(15а) и́скꙋсныʼ, ѹчéныʼ, свѣдомый.
и́стꙋка́нъ, вы́литый болъва́нъ.
и́стꙋка́ю, выливáю.
и́стꙋка́нїе, выливáнье.
и́стѧзáю, пытáю.
и́стѧзáнїе, пытáнье.
и́сходи́ще водʼное, выхожéнье вѡдъ теченье воды̂.
и́змѣна ры́зъ, пáра шáтъ.
и́ге́мѡнъ, вóжъ. стáроста.
и́звéрʼгъ, ди́тѣ мертвѡнарóженое.
и́стрѧсáю, карꙋ, ветꙋю, плачꙋ.
и́жʼдиваю, выдаю грóшѣ накладáю.
и́ждивéнїе, выдáток. и́ногда̀, мѣчъ. Їсáїѧ гл л҃а.
и́скóни, насамом почаᵗкꙋ спочаᵗкꙋ.
и́кона, ѡ́бразъ.
и́зъсѧкáю, высыхáю.
и́зрѧдʼнѣ, выборʼне ѡсобли́ве.
и́строшáю, выдаю грóшѣ, роспорóшꙋю.
(15б) и́готь, можджѣръ.
и́стʼнéныʼ, стонʼченый, стéртый напóрохъ.
и́стинна, прáвда.
и́стинствꙋю, прáвдꙋ мóвлю.

К

Касʼсїѧ. зѣлье нѣѧкое благоѹхáнъное.
касáюсѧ, дотыкáюсѧ.
касáнїе, дотыкáнье.
каси́тер, свинец.
каркинъ, ракъ.
кáчество, ꙗ́кость.
кїй, котóрый.
клеврѣтъ, товáришъ.
кли́чъ, кри́къ, гꙋкъ, вéрескъ.
крати́ръ, ча̂ша.
крамола̀, розрꙋхъ, коварʼство, хитрость. довтѣпъ.
крамолꙋю, трʼвóжꙋ.
кóзнь, скри́тое ȃздрадли́вое ѡшꙋкáнье.
клóснеп, хрóмъ.
кóжа, скóра.
колíчество, колʼкость.
(16а) кóждо, кóждый.
конóбъ, котéлъ.

коцꙋнство, жартъ.
коцꙋнъствꙋю, жарътꙋю.
коцꙋнъникъ, блазенъ, жартовливый.
которà, сва́ръ.
кꙋкшинъ, зва́н.
ктомꙋ̑, южболше.
коснꙋ̑, забавлѧюсѧ, нерыхлѡ идꙋ̑, а̑лбо нерыхлѡ што̀ справꙋю.
коснѣніе, забавлѣнье.
ключа́юсѧ, трафлѧюсѧ.
конка́ю, пожива́ю.
кꙋмир, болва́нъ.
ко́въ, пѧта̀, зра̑да.
кидар, кивѣръ, колпа́къ, тꙋрѣцъкїй.
кидар, клобꙋкъ. кѵверъ.
кидаръ шидѧный кивер висоновый, стонѣнького полотна̀.
селѣніе кидарское, дом татарскїй. і̑же ест сꙋгꙋбъ. е̑дин наколесници, а̑дрꙋгі землй и̑скопа́нъ.
кичѣніе, надꙋтост.
(16б) кадоликъ погрѣцъкꙋ, съборный. полатинѣ оу̑нѣверъса́лист. Тоест кадоликъ, которы седмй вселѣнъскими събо́рами оу̑твержѣнꙋю вѣрꙋ держи̑тъ.

Л

Лаа́нїе, вытьѐ, брѣханье.
ла́ю, выю брешꙋ̑.
лаѧтел, брехач.
лѣсть, зра̑да.
лщѣніе, зра̑да, зра́дысправокан'е.
лестивы, зрадливый.
лѣстецъ, волоцюга, тꙋлач, зрадца.
лещꙋ, зраджа́ю.
ласка́ю, похлѣбꙋю.
ласка́нїе, похлѣбова́нье похлѣбство.
ласка́тель, похлѣбъца.
ликъ, та̑нецъ.
ликꙋю, танцꙋю.
ликоствꙋю, та̑нецъ справꙋю.
ликова́нїе, танцо́ванье.
ликоствова́ніе, танъцо́ванье.
(17а) ликоствова́нїе, танца справокан'е.
лицемѣр, ѡ̑блꙋдный.
лицемѣрствꙋю, хитлюю ѡ̑блꙋдне щò справꙋю.
лицемѣрїе, хитлѧность, ѡблꙋдност.
лоза̀, виннаѧ ма́тица.
лꙋждꙋ, дꙋрꙋ.
лꙋжде́нїе ѡ̑дꙋрен'е.
люд тѧжек, люд поважный, чесный.
лоно̀, колѣно.
лѣх, мꙋрава плѧц порожні травою ѡбро́слы, чѐтверогра́нны, ꙗ̑къ выва́ютъ горо́ды.
лѧдвїѧ, клꙋбы.
лобжꙋ, цѣлꙋю.
лобза́нїе цѣлован'е.
лѣстны лобза́тел, зрадливы поцѣло́вач.
лысть. лытка.
лицѐ, о̑со́ба.
лꙋчшій, лѣпшїй.
лꙋчше, лѣпше.
лѣть, пристоит.
лани́та, лицѐ, чѐлюсть.

М

(17б) Мѣсть, помста.
мѣстник, помсти̑тель.
мщꙋсѧ, помстꙋ чиню.
мщѣніе, помсты чинѣнье.
мерзость, мерзѣност бридкость.
месі́ѧ, хс, помаза́нецъ.
ми̑лоть о̑вѐчина, скорка о̑вѐчаѧ, и̑ли гꙋнѧ.
мир, по́кой.
мирова́ніе, помирѣнье поиднан'е.
мі́ротворѣ́нїе, того̀ свѣта створен'е.
мі́родержецъ, державца того̀ свѣта.
мѵро, ма́сть.

младе́нецъ, дитѧ̀, и҆тыж вы́ростокъ.
морѐ, дꙋр'ню.
мо́щи, си́ла, мо́цъ нѣка́каѧ, и҆ тыж тѣ́ла стых называ́ютсѧ.
могꙋтство, моцарство.
мо́л'ва, го́монъ, гꙋк ѿ мо́вы людской, о҆крик и҆тыж трво́га.
(18a) моты́ло, ла́нѡ̀.
мол'влю̑, гомоню̑ гꙋчꙋ.
мна̀, фꙋ́нтъ.
мрак, мо́рокъ.
мрач'ный, мороч'ный, тем'ный.
мѣ́лъ, вапно̀.
мѧтеж, замꙋчене трво́га.
мѧте́жен. тръво́жачїй събо́ю.
мѧтꙋ́сѧ, трво́жꙋсѧ.
мѧтеж'ник, бꙋнто́в'ник, спра́вца трво́ги.
мѧте́нїе трво́га.
мі́тра. е̂пі́скоп'скаѧ корона и҆ тыж чепе́цъ.
махра́ма, махібар, ко́лъдра, а҆́льбо прости́рало.
ма́нїе, покиване.
маа́нїе, и҆ помаа́нїе, тоеж.
мꙋдрова́нїе, вырозꙋмѣване.
мꙋдръствꙋю, зрозꙋмѣва́ю.
мнѣнїе мнѣмане.
мечта́нїе, привиде́нье.
мечта́юсѧ, привижꙋюсѧ.
медлю̑, забавлѧ́юс.
медле́нїе, забав'(18б)ле́нье заме́ш'кане.
митропо́лїѧ, голов'нѣйшее мѣсто в'ѧком повѣтѣ.
митрополи́тъ, стар'шый надепспы.
мѷрта, мѷрсі́на, де́рево е҆стъ вев'ло́шех кото́рого ꙗ҆годы барзо смач'ны сꙋтъ и҆тиснꙋтзних вино̀.
меч'ка, медве́дица· а҆мос. глав е҃.
мѣлъ, вапно̀ и҆ тыжъ кре́йда.

Н

Наважда́ю, зва́джꙋю.

наважде́нїе, зваджéнье.
нака́зꙋю, карꙋ̀, наꙋча́ю наꙋпомина́ю.
наказа́нїе, ка́ране наꙋ́ка, наꙋча́нье наꙋпомина́нье.
навад'ник, звадца.
наказа́тел, кара́ючїй, наꙋчи́тел, наꙋпомина́тель.
небо̀, а҆бо́вѣм нѐ.
негодꙋю, за́з'ле ма́ю.
(19a) негодова́нїе, завле мане.
негодова́тел, завле ма́ючий.
небрегꙋ, недба́ю.
небреже́нїе, недба́лость.
небреж'ник. небрегі̀, недба́лый нехлюѧ.
навѣт, зра̀да, под'стꙋпокъ.
навѣтова́нїе, зраджане.
навѣтꙋю, зраджа́ю.
навѣтник, изѡбрѣта́тель всѧ́кого под'стꙋпкꙋ.
налѧца́ю, натѧга́ю.
налѧца́нїе, натѧга́нье.
налѧца́тель, натѧга́ючїй.
недꙋг, хоро́ба.
недꙋгꙋю, хорꙋю.
недꙋгова́нїе, хорова́нье.
недꙋжный, хо́рый хорꙋ́ючий.
непщꙋю, мнѣма́ю.
непщева́нїе, мнѣмане, и҆неслꙋшное вымовлене.
непщевател, мнѣма́ючїй.
недоꙋмѣва́юсѧ, (19б) здꙋмѣва́юсѧ, вꙋнтплю.
недоꙋмѣ́нїе, вонтпле́нье.
нестрое́нїе, роврꙋх.
нече́стїе, незбожност непобож'ность. безе́цность закамане́лость срдца.
нечести́въ е҆стъ иж бга присносꙋщнаго, ꙗ҆ко нѣсꙋща помышлѧет.
насыща́ю, накормлюю, тꙋчꙋ.
насыще́нїе, накормлене, тꙋче́нье.

напꙋ́тїе, причи́на, подпо́ра, кѵрил Їерꙋсалим'скїй гл ҃еі.
наслѣждаю, ѿдѣди́чꙋю.
наслѣ́дїе, ѿдѣди́чене, спа̂док.
наслѣдник, дѣдич.
невѣ́стник, чертог, па̂лацъ.
ŷꙋжда, кгвалтъ примꙋше́нье.
нꙋж'дꙋ понꙋжда́ю, кгвалчꙋ, примꙋша́ю.
нѧ́дро. па́зꙋха.
ныю, ѹ̂нывáю. ныдѣю.
нырище, спѣскꙋ домок, ıа̂мка.
нежсыт, погре́цкꙋ (20a) пелекан, птах е̂стъ в'егѵп'тѣ, подоб'ны̀ бꙋсю́лови, которїй впꙋстыни рад ме́шкати, которомꙋ змїй въроѓꙋют, и̂дѣти е̂го̀ ѹ̂мерщвлѧ́ютъ, а̂ он прилетѣвши клю́ется впер'си свои̂ и̂кров и̂спꙋща́ет нани́х, и̂так ѿживáютъ.
А̂рїстóтел мóвит вкни̂гах гдѐ ѿ животных пи̂шет, трóй рѡд пелекáн'скїй, е̂дины̀ высóкѡ, дрꙋгїи середне. трéтїи низ'кѡ лѣтáютъ.
неглй, залед'вѣ а̂чéй.
немощъ, хорóба недꙋжость.
немоществꙋю, немогꙋ. хорꙋю.
немо́щ'ны̀, немóц'ны̀.
неизречен'ны̀, невымóвъный.
непостижи́мый, недости́г'неный.
неѿсѧжи́мый, неѿгор'неный.
неприкосновéны̀, недоткнéный.
неисчетéмый, не(20б)зличеный.
непостоѧ́н'ны̀, нестáлы̀ и̂тыж тот против котóрого нѣкто̀немóжетъ стоѧ́ти.
непрелéстный, котóрїй недáсть сѧ зрáдити.
нелéстны̀, незрадли́вый.
нетлéнїе, незопсóване.
нетлéн'ны̀, непсꙋ́ючїйсѧ.

нóщное пóприще, дóл'гость часа̀ ночъного.
нѣ́кїй, и̂нѣкто, нѣкоторїй ıа̂кис.
недостóйный. негод'ный.
неꙋнедостойвы̀, котóрїй неꙋчинил негодным ъ а̂ле ѹ̂чинил год'ным.
и̂нѣсть, нѣмáшъ.
непреборимы̀, незвáл'ченый, котóрого нѣкто̀ звáл'чити немóжет и̂ перемочи̂.
насꙋщны̀. тот котóрїй тоиж и̂стности е̂стъ.

(21a) О

ŏбавáю, заклинáю ѹ̂жа̀ и̂лѝ гáдинꙋ.
ŏбавáнїе, заклинáнье.
ŏбаѧ́ник, ŏбавáтел, заклинáчъ.
ŏби́лїе, достáток.
ŏбою́дꙋ, наóбѣ стóронѣ.
ŏбонпо́лъ, натамто̀ сторонѣ, и̂лѝ зтамтои стороны̂.
ŏрꙋжїе. брóнь, зброѧ̀.
ŏрꙋжник. герцир. кѵрил Їерꙋсалимскї вглав. ҃еї.
ŏрꙋжїе, брóнь.
ŏскордъ, клéпец' соки̂ра, котóрою мꙋлѧрѣ камѣне ѿтéсꙋютъ.
ѹ̂вѣщевáюсѧ, и̂днáюсѧ, певным бывáю.
ѹ̂вѣщевáю, ѹ̂певнѧ́ю.
ѹ̂вѣщевáнїе, ѹ̂пев'нене.
ѹ̂потреблѧ́ю, ѹ̂живáю.
ѹ̂потреблéнїе, ѹ̂живáнье. сéти е̂стъ ѹ̂потреблéнїе, тóиты звык чинити.
(21б) ѹ̂праж'нéнїе, зáбав'ка.
ŏнáгръ, ди́кїй ŏсéлъ. лѣсный.
ŏнокентав'ръ, звѣр нѣ́ѧкис, ѿголовы ıа̂къ члкъ, а̂ ѿног ıа̂къ ŏсел, пословенскꙋ китоврáсъ.
ŏрéвъ, стáдник, е̂зекил, главà ҃е.

ѻнокрóтал, птах подóбный кштал-том лéбедеви, кътóрій пы́сок ѹложивши в'вóдȣ гȣкает ѩкъ ѻсéлъ, гȣпач, гȣкóвище.
ѹ́éна, є҃стъ ѕвѣр дикїй а҆ ѻкрȣтный, котóрїй прїшедши допастȣхѡв притосóвȣет свó голосъ дочоловѣчого, и҆ перевыкáет и҆менà пастȣшїи, и҆на змордóваныи псы́ нападши, поидáет и҆хъ.
ѻбиновéнїе, розважене розмышлéнье боѧ́знь.
ѻбинȣюсѧ, боюс роз'мышлѧ́ю.
ѿтщетѣвáюсѧ, тщетȣ приемлю́, оу҆трачáю, ѹтрáтȣ поды́мȣю.
(22а) оу҆бо. зкыкло(жè) є҆мȣ дóсытъ чїнити, а҆лбо є҆гò испо́лнѧти, ѩко, а҆зъ оу҆бо тебѣ прáведна мню́ премȣдраже ѩкóго никогóже. а҆ роз'маитое мáет ѹживане тóе оу҆бо, и҆ногды є҆дностàне чинит слово (тò є҆стъ) рѣч, а҆иногды роздѣлность нѣкȣю ѿкáзȣет. ѩкъ, а҆зъ оу҆бо пишȣ, тыже чтéши. ѩ зáисте пишȣ а҆ты читáешъ. тȣтъ оу҆бо, роздѣлѧ́ет, пишȣ ѿчитáю, и҆жè тáкѡж ѩкъ оу҆бо.
ѹкѣждáю, примȣшáю.
ѹбѣждéнїе, примȣшáнье.
ѹкарѧ́ю, ѿсмѣвȣю.
ѹкоризна, насмѣвиско.
ѹкорéнїе, ѿсмѣване, ѿбрȣгáнье.
ѹбѡ, а҆так, прóтѡ. ѩко, всѧко животнословéсно є҆стъ чл҃къ а҆ їѡан є҆стъ животно и҆словéсно, оу҆(22б)бѡ їѡан чл҃къ.
ѹсилїе, прáца, причи сохм, гл҃ѕ.
оу҆нший, лѣпший.
оу҆не, лѣпше.
ѹнынїе, ѹнилость, зны́дѣлость.
ѹнылы, фрасовливы, зны́дѣлы.
ѹнываю, ны́дѣю.
ѹглебáю ѹгрѧзáю, ѹвѧзáю.
ѹтверждáю, змоцнѧю, тверд чиню.
ѹтверждéнїе, змоцнене.
ѹзылище, вѧзене, весéлаѧ издéвка.
оу҆зы, ланцȣхи, поворóзье вѧзане оу҆злы.
ѹѧвлѧю, ѹрáнюю, побивáю, сѣкȣ.
ѹвѧсло, клéнот нешѣне. ѹкирил іерусолимском, слово, еі.
ѹпражнѧю, зглажáю, потлȣмлѧю, нищȣ.

П

(23а) Пáки, є҆щè, зас.
печáль, оу҆тиск оу҆трапéнѧ.
печалȣю, к'ȣтискȣ є҆стемъ.
печáлен, оу҆трапéны, оу҆тиснéный.
подкъ, ѿбóзъ.
подчище, ѿбóзок.
пéтел, петлица.
пѣтел, когȣт, пѣвен, петȣхъ.
понè, хотѧй.
понéже, поневаж.
пекȣсѧ, старáюс.
попечéнїе, пилное старáнье, позападáнье.
поемлю́, прїймȣю и҆тыж позывáю, скаргȣ покладáю.
поемлéнїе, скарги покладáнье.
поношáю, сромочȣ, легце поважáю.
посмражáю, мóрщȣ, шпечȣ.
поношéнїе, сромóта, сромочéнье, лéгкое поважене.
подражáнїе, подражнѣнье, нàгравáнье, принȣподоблене.
порȣгáнїе, насмѣвáнье.
(23б) пáродок. ѩгода терпкáѧ. недозрѣлаѧ, а҆звлáцїа вúннаѧ.
похȣлéнїе, поганéнье.
приповѣдȣю, ѡповѣдȣю, оу҆скаржá-

юсѧ припоминаю, роⷥмовлѧю пытанⷺе чиню и ѿповѣⷣ ѿдер-
жую.
преторъ, ратушъ доⷨ судовый.
препруда, поⷬфира. поⷬфира єсть
жоⷣкъ, албо риба котораѧ з себе пущаєⷮ, шаⷬлаⷮный то єсть
багровый поⷮ которого збираюⷮ
нашаⷬлаⷮную фаⷬбу, ѿтыса зо-
веⷮ шарлаⷮ. йсуⷦнѧ з шарлату,
йсуⷦно багровои фаⷬбы.
поⷬфира ложнаѧ, столстки суⷠнѧ.
проторꙋ, необучтиве беру, къкоріⷩ є
заⷱ рчв.
приповѣданіє, припоминанⷺе, ѿповѣ-
даньє.
йлія пророкъ, єи пророки твоѧ из-
биша йѿстаⷯ аз єдинъ, тоⷮ йлія
(24а) пророкъ, ѿповѣдаєⷮ, й ѹ-
скаⷬжаєⷮсѧ богови натираны.
поглощеніє, пожеⷬтѧ проⷨкненьє.
прижитіє, природоⷦ, потоⷨство.
преподобіє, стоблйвость реⷡность
йблгоговѣⷩство ѡбозѣ.
пругло, сило, іѡⷡ, глава, йї.
пыро, жито.
пира, тайстра.
прѧсло, мѣлта толокно.
прѧ, спорь.
преⷤде даже, пеⷬше ажъ.
пареніє, лѣтанⷺе.
пеⷬханье, пыⷬцанⷺе.
площада, заулоⷦ.
пакость перешкода.
пакощу, переш кажаю.
пакостникъ, перешкоⷣца.
прузи, коники.
пружіє, веⷬшки деревѧныи пучѧ,
йтыⷤ коники.
папа, тато ѿтецъ.
плѣнѧю вполоⷩ беру плюн(24б)дрꙋю.

плѣнитель полоⷩ беручі.
плѣнниⷦ, невоⷧниⷦ вполонѣ взятый.
подвигъ, шиⷬмѣⷬство, битва, баⷱка
закоторую платѧⷮ, чуйное ста-
раньє.
подвизаюсѧ, шиⷬмѣрскую штуку
показую.
поⷣ(г)вигополоⷤниⷦ, роⷥсужаючі
биⷮву. асуⷮ подвиги духоⷡныи.
проиⷥволеніє, зезволенⷺе доⷠраѧ воⷧѧ.
послѣдованіє, закиⷨхоженⷺє, йтыⷤ
способъ.
порокъ, подозренⷺе.
порочень, подозреный, макуле ма-
ючій.
праⷡда, справедливость.
праведеⷩ, справеⷣливый. праведниⷦ.
прещаю, загрожую. запрещаю,
заказую.
прещеніє, закаⷥ, загроженⷺє.
прилежу, пиⷧную.
прилежаніє, пиⷧность.
прилеⷤѡ спиⷧностю.
понуⷤдаю, примушую.
(25б) понуждѣніє, примушаньє.
прочій, другій потоⷨ, йнший потоⷨ,
далѣй.
прочееⷤ, адалѣй аболшъ, аинⷺшее
потоⷨ.
побѣда, звитѧⷥство.
побѣⷤдаю, звитѧжаю, зваⷤчую.
побѣⷣниⷦ, звитѧⷤца, рицеръ.
приⷥраченіє, привиденьє, кукглѧрство,
ѡмана.
призорный, кукглѧрскій.
призоⷬ, привиденⷺе куⷢ.

Р

Ропоⷮ, нарѣканⷺе. іѡаⷩ, єѵⷢ. заⷢ. кє.
ропотаніє, нарѣканьє.
ропщу нарѣкаю.
рѣю, волоку шаⷬпаю, пхаю.

рѣ́нїе, и҆лѝ рѣ́ніе, шар'панье попы-
ха́нье.
рет, ре́та, и҆лѝ ро́та, спор противле́-
нье, при́сѧга. сло́в'ное працоване.
рочѹ́сѧ, присѧ: спира́юсѧ, вымовлѧ́-
юсѧ, кожѹ́сѧ.
рве́ніе, ми́ловане.
(25б) ревнова́ніе, то́еж.
ревнѹ́ю, ми́лѹю.
ревни́тель, ми́лосникъ.
ре́вност, зна́висти ми́лост.
ракка, трѹна гроб.
рака̀, ты.
ра́знствіе роз'ность.
разнствѹю, роз'ны̀ е҆сте́мъ.
разногла́сіе, незго́да, ро́з'ность.
раче́нїе, зезволене.
рамна, е҆́стъ де́рево нѣ́кое кѹде-
рѧ́вое ꙗ҆́годы ро́дѧчее.
ра́ть, война̀.
ратѹ́ю, во'нѹ точѹ, и҆́ногды ѹ҆жива́-
етсѧ, побива́ю. ꙗ҆́къ ѹ҆златоѹ́-
стаго вмаргари́тѣ в' г҃ сло́вѣ,
ѿ і҆́овѣ.
ратова́ніе, противлене, воева́нье.
рове́никъ, ро́въ стѹд'нѧ.
раб, невол'никъ.
работа̀, нево́лѧ.
ра́бій слѹжеб'ны̀, нево́лничій.
порабоща́ю, зневолѧ'ю.
разарѧ'ю, розмѣ́тѹю.
разоре́нїе, розмѣ́товане (26а) псо́-
ванье.
разори́тель, скажца, псѹ́ючїй.
ріда́ю, хли́паю.
ріда́ніе, хли́пане.
рѹга́юсѧ, ши́джѹ, на̀грава́ю.
рѹга́нїе, на́йгравание шидар'ство.
рѹга́тел, шидар.
рече́нїе, мовле́нье, слов'ко.
равдор, розорва́нье.

ра́спрѧ. незго́да рос'тыркъ.
ры́за, ша́та.
рѣшѹ̀, раздрѣша́ю, розвѧвѹю.
рѣше́нїе разрѣше́ніе, розвѧ'зоване.
рѣши́тел, раздрѣши́тел, розвѧ́зѹючїй,
ѿпѹща́ючі'.
ристаніе, выбѣгане, вытѣкане, гар-
цо́ване.
рістаю съристаю, збѣга́юсѧ, вытѣ-
ка́юсѧ, накѹ́пѹ схожѹ́сѧ.
рѹкомык, рѹчни́к'.
раско́лы, розрѹх, ѿщепе́нство.
ре́кло, сло́во, вѣрш'.

С

Стамна, кгелет'ка збанъ.
(26б) сїндѡ́нъ, стон'кого полотна̀
простирало а҆́лбо рантѹх. длѧ-
то́го так на'вано же на́перве'
вмѣстѣ Сїдо́нѣ почато то́е
робити.
сѵ́р'тъ, на́мори мѣ́сце, небезпеч'ное.
спи́ра, мноз'ство ро́та, люд велики'
воен'ны'.
стра́сть, терпѣ́нье (! терплѣ́нье).
стра́сть, взрѹшен'е, е҆фек'тъ.
стра́сть, бѣда̀.
стра́сть, ѹ҆па́док.
скинїѧ, сѣ́нь, та́шъ намѣ́тъ.
сѹда́ръ, хѹстка, фацели́къ, и҆тыж
подвика.
сѣчи́во, ба́р'та, топо́ръ.
сѣтѹю, смѹчѹс, жа́лѹю, плачѹ.
сѣтова́ніе, пла́чъ, жа́лобы ѿправо-
ва́нье.
свере́пы', ди́кі'.
са́та, мѣр'ка.
свере́піе, ди́кост.
свере́п'ство, ди́чъ.
сверѣп'ствѹю, и҆сверѣпѣю, ди́чаю,
сапо́гъ, бо́тъ.
(27а) строи́тел, рѧд'цѧ поправѹ́ючїй.

строю поправлѧ́ю, пристосо́вую.
строе́ніе, поправова́нье, порѧ́док направова́нье.
строй, попра́ва, напра́ва, порѧ́док.
санъда́лїѧ, черевики.
сра́мъ, со́ромъ.
скра́нь, поли́чокъ.
сква́жна, щѣлина.
селе́нїе, ме́шъканье.
смерчъ, фуръту́на.
сморщъ. око́лок кото́рый знє́ба спу́стившисѧ во́ду змо́рѧ смокчет йесли кора́бль набѣгнет натое мѣсце, то и кора́бль злюдми пор́ветъ, апото́мъ пустит и ро́збетъ корабль.
смиреному́дрїе, поко́рная му́дрост.
смиренному́дрый, поко́рнои му́дрости.
смире́нъному́дръствую, споко́рою му́друю.
сотник, старший над сто́мъ.
со́сца, ци́цъка.
(27б) съвѣтъ, рада, пора́да.
съвѣ́тую, ра́джу.
съвѣтова́нїе, пора́джéнье.
скво́зѣ, скро́зь.
сно́ха, невѣ́стъка.
супе́рник, спорный, проти́вникъ кото́рыйсѧ спира́ет, и тѧга́етъ.
свѣнь кро́мѣ без.
скуде́льникъ гончар.
сѣмо, сюды.
сми́рна, естъ нѣѧкое дерево в'ара́вии, з'кото́рого за́пашный со́къ течетъ стакъти называ́емый.
скутъ, верхнее ѡдѣнье, а́лбо пла́хта.
спо́дъ, рѧд ѧкій бывае́т набе́сѣдѣ.
стрѣте́нїе, зострѣче́нье.
сращаю, стрѣтаю.
стрѣта́тель, зострѣча́ючїй.

стѧжа́нїе, набыткѣ маетность.
стѧжа́ю, набыва́ю, достаю.
стѧжа́тель, набыва́ючїй.
слѧ́ка, скорченаѧ (28а) горба́тая.
свѣди́тельство, свѣдо́цъство.
свѣдительствую, свѣдчу.
свѣди́тель, свѣдокъ.
съклацие́нїе, заколо́ченье зафрасо́ван'е.
съклацие́нъный, заколо́ченый, зафрасо́ваный.
сладост, солодкост.
сладкост, корѣнъныи дорогїи рѣчї.
сънузный конь, ѝзный конь верхом верховный. црс, книг. глава. ї колесничный конь, возник, возовый.
съглѧда́ю, шпѧкгую, назра́дѣ пересмо́трую.
съглѧда́нїе, ш'пѧкгова́нье.
съглѧда́та́, ш'пѧкгъ.
синета́, синїй е́два́бъ.
смуща́юсѧ, т'рво́жусѧ.
смуще́нїе, тр'воже́нѧ. тр'во́га.
смущаѧ, смуще́нникъ, тр'во́жачїй.
смуща́ю, тр'во́жу.
супру́гъ, па́ра.
(28б) скимен. ле́въ молодый.
ски́мъни, дѣти л'во́вы, л'венѧта.
существо́, и́стъность. се́нарече́сѧ ѿе́же же су́тъ.
слу́чай трафунок притрафлен'е, примѣт.
сѣнь, тѣн.
сѣнный, тѣнный втѣни бу́дучїй.
сте́блїе, соло́ма.
свиток, циду́ла.
смотре́нїе, про́мыслъ, спра́ва.
супостат, спротивник, во́рогъ.
со́вѣст, сумнѣне.
съвѣсть, вѣдает.
сохль, сушъ, друзкъ.
стужаю, ѿзлоблѧ́ю, ѿудру́ча́ю, засмуча́ю.

стѹжа́нїе, ѡбтѧжанїе ѹ̆тискова́нье.

слати́на, росѹд, вода̀ солѧна́ѧ, ското́роисѧ со́ль ро́дитъ.

ско́рбъ, ѹ̆тискъ потлѹмле́нье.

сѹждѹ, сѹджѹ̀, здание своѐ ѡповѣда́ю де́крет сказѹю.

смѣрѧ́ю, ѹ̆поко́рѹю, пони́жѹю.

(29а) смире́нїе, поко́ра, пониже́нье.

съмире́нныи, поко́рный.

смири́телныи, згодли́выи.

смы́слъ, ро́зѹм.

селе́нїе, та́шъ, намѣт кѹчъка, ме́шканье.

спѹдъ, коре́цъ, а́лбо нѣкаѧ коро́бъка.

скѹде́ль, гли́нѧныи збан.

скѹде́лник, гончар.

стрѹтъ, збѹрение мѣста албо лю́дѹ побитьѐ.

сътнѹше́нїе, мерзе́ность бридли́вост.

сътворе́нїе, створе́нье.

сътворѧ́ю, чиню̀.

смо́ква, фи́кга.

смоко́вница, де́рево фикго́вое.

скни́па, мѹшка.

скнып, кома́ръ.

скверна̀, нечи́стост плюга́вость.

скверныи нечи́стыи, плюга́выи покал:

смотрнѣ, ровмысл нева́чне.

стратиг, жолнѣр.

село̀, по́ле, лѹка̀ сѣножат.

смотре́нїе, зражѣние пром:

(29б) Т

Тво́рецъ, створи́тел, робо́тник автор.

твар, створе́нье.

творѹ, чиню̀.

творе́нїе, чинение.

тща́нїе, старание.

тщѹсѧ, стара́юс.

тща́ливыи, стара́ючїйсѧ иты́ж спѹде́й, жа́къ.

то́щъ, то́щїй поро́жній.

тщѐ то́ще поро́жнѐ.

тщесла́вїе, порожнѧѧ сла́ва.

тщесла́вныи, прожнохва́лца.

тщета̀, шко́да.

тщетѹ приемлю̀, шкодѹю, шко́дѹ подымѹю.

тѹнѐ, надаремне прожнѐ.

тве́рдь, не́бо, тве́рдость.

то́кмѡ, то́чїю, то́лкѡ.

та́ю, росто́плююсѧ.

та́ю, зата́юю.

тре́ба, ѡфѣ́ра.

требова́нїе, потре́ба.

требѹю, потребѹю.

тозе́мецъ, ѡбыва́тель. насе́лник, ѡбыва́тель.

(30а) тина̀, боло́то грѹзко́е.

тимѣнїе боло́то грѹзко́е.

та́влиѧ иза́рїѧ, табли́цѣ иварца́бы.

тѧ́жесть, дом двор вежа̀, иты́ж кора́бль.

тѣмже, про́тѡж.

трѹд, пра́ца.

трѹжда́юс, працѹю.

трѹдолю́бїе, коха́ньесѧ впра́ци.

трѹдолюбезныи, працови́тыи коха́ючїйсѧ впра́ци.

терпе́нїе, терпли́вость.

тре́бник, жертовник ѡфѣровникъ, мѣсце, гдѐ ѡфѣрѹ зако́люют, испа́л.

тры́жнище. трит позо́рище, мѣстце гдѐ ширмѹют, а́лбо кѹншты и комедїю справѹют.

натри́жне́нїе, спра́ва таковскаѧ.

тѧжѹс, правѹюс.

тала́нтъ, ва́га, ва́жачаѧ ѯ фѹнтѡв, кото́рии пра́ве ѿкъ вкол прино-

сѧт и сот корон то є҆сть чирвоныx золотыx франц8з(30б)киx, великїй талантъ, маєт всобѣ п фѹнтѡв.

тма̀, милїѡнъ.

тма̀, темность.

торжище, ринок, торгъ.

торжество̀, ꙗ҆ръмарокъ.

тѧжатєлникъ, роботникъ.

а҃, та́чє, длѧтог. ѹ҆ і҆ѡа́нѣ є҆ѯарсѣ вшестоднєвци, впєрвой главѣ.

та́чє рєчє̀ сътворєнно є҆стъ нєбо, дасѧ ꙗ҆витъ, ꙗ҆ко х҃8да чєсть є҆стъ вътва́ри.

в҃, та́чє, такжє тыж. втомжє сло́вѣ, ꙗ҆ко, та́чє и҆въвд8x былъ посл8ша́й.

г҃, та́чє, потом, алботож, тамжє втом сло́вѣ, пєрвѣє бо̀ глєм та́чє дкєм.

тєнєта̀, сѣть.

т8лъ, сага́дак.

тро́скоть, посполитє всѧк8ю трав8 м8дрьцѣ называ́ют, а҆иногды выкладаєтсѧ подорожник, ꙗ҆зычок ба҃бка.

Ф

Фїѧла, кацѣѧ. накшталтъ ча́шѣ, а҆лбо к8бка, с8ди́на до каджєнѧ.

фїлосо́фїѧ, м8́дрость, люблє́нїє м8дрости.

фїлосо́фъ, м8дрый коха́ючисѧ вм8дрости.

Х

х҃с, мєсїѧ, помаза́нєцъ.

храню̀, стєрєг8.

хранитєл, сто́рож к8стосъ.

хранє́нїє, стєрєжєнє, пєрєсторо́га.

хранилница, комо́ра, спижарнѧ

хїтон, кошлѧ.

хра́мъ, до́мъ.

храмина̀, до́мъ домо́къ.

хлѣвина̀, домок доми́щє.

хищникъ, драпѣжъца.

хищєнїє, шарпанина, драпѣжство.

хра́бръ, м8жный д8жй.

хра́брость, можность, д8жость.

(31б) х8дожєство̀, рємєсло̀.

х8тростъ, рємєсло̀.

хотє́нїє, хо́ть.

х8ла̀, ганба блюзнѣръство.

х8лю̀, га́ню, блюзню.

х8лє́нїє, поганбє́ньє, блюзнєнє.

х8́лникъ, блюзнѣръца.

хал8га, ѹ҆лица.

ходота́й, посрєдникъ, и҆днач. ꙗ҆ко дамаскин пишєт ѡ х҃ѣ, ходота́й б8 и҆члкѡм быст х҃є бж҃є. который нас збо́гомъ є҆динъ рав на́вѣки поиднал а҆нѣ направици б҃а ѡ҆ца сѣдит ѡ всѣx покланѧємый и҆сла́вимый съѡ҆цєм и ст҃ым дх҃ом.

ходотайств8ю, и҆дна́ю справ8ю.

Ѿ

Ѿрига́ю, вырига́ю.

ѿрига́нїє, вырига́ньє.

ѿриновє́нїє, ѿтр8чє́ньє.

ѿрица̀ю, (32а) ѿтр8ч8ю, б8д.

ѿрин8, ѿтр8ч8 ѿтопхн8, ѿтрѧс8.

ѿриновєн приклонихсѧ па́сти, ѿтр8чєн бывши ма́ломъ нє8па́лъ.

ѡ҆плазивый, хитлѧный.

ѡ҆плавство, хитлѧнство.

ѡ҆ск8дно, нєдостатко́мъ.

ѡ҆сл8ша́нїє, ѡ҆г8рєнство.

ѡ҆брѣта́ю, на́д8.

ѡ҆брѣтє́нїє, на́дєньє.

ѡ҆брѧща, на́дєный.

ѡ҆бнжд8, шко́дж8 кривдж8.

ѡ҆би́да, кривда, ѹ҆шкожє́ньє.

ѡ҆бидѣнїє, ѹ҆крївжа́ньє.

ѡ҆блобызаю, цѣлꙋю. ѡ҆бълапляю.
ѡ҆блобызанїе, цѣлованье ѡ҆блапленье.
ѡ҆заряю, ѡ҆свѣчꙋю.
ѡ҆заряюся, ѡ҆(32б)свѣчаюся ѡ҆бъꙗ-снаюся.
ѡ҆требы, смѣтьѐ.
ѡ҆траднѣе, лыжѣ.
ѡ҆трада, ꙋлжене.
ѡ҆пасню, ѡ҆патрне
ѡ҆пасаюся, ѡ҆сторожны єстемъ.
ѡ҆пасенїе, ѡ҆патрность.
ѡ҆склабляюся, ѡ҆смѣхаюся.
ѡ҆склабленїе, ѡ҆смѣханье.
ѡ҆калнны, непдзны, мѣзерны.
ѡ҆калнїе, мѣзерность.
ѡ҆вваждаю, ѡ҆гиджꙋю зважаю, ѡ҆-бриджꙋю.
ѡ҆бложенїе, покритьѐ побитьѐ.
ѡ҆бличаю, ѡ҆бъꙗвляю, ꙋпоминаю.
ѡ҆бличник, которїй ꙋпоминает.
ѡ҆долѣнїе, звитяство.
ѡ҆трицаю, ѿмѣтꙋю.
ѡ҆трицанїе, ѿмѣтованье.
ѡ҆трицаюся, ѿмѣтꙋюся, запираюся

Ц

(33а) Царъ, кроль.
царство, королевство.
царствꙋю панꙋю, кролюю.
цѣлость, зꙋполность, цѣлость.
цѣлость телесѐ, здорове сѣжость. дѣян, апслъ гл г.
цѣлость, щирост, ненарꙋшность, простость.
цѣлъ, щирїй, правый, зꙋпол'ный чи-сты нефалшивы простъ доб-рый.
цѣлю, лѣчꙋ, оуздоровляю.
цѣленїе, лѣчене, оуздоровлене.
цѣлитель, лѣкар.

церковъ, зобране домъ божїй.

Ч

Четъ, почет, во̀ско ꙋшикованое книг, Іѡвов, гл а. Конъницн сътвориша четы три, кон'ныи жолн'ѣре натри гꙋфы розшихо-вали.
чертогъ, палац' терем.
чин, порядокъ.
чин'нѣ, порядне.
(33б) чиновнѣ, ведле порядкꙋ.
чресло̀, бокъ бедро̀, чресло̀.
чащъ, гꙋща, лѣсъ гꙋстый.
чернїчїе, фикгъ дикнх дерево.
червленица, шар'латъ.
чтилище, или чтимое, капище. божниця.

Ш

шатаюся, хел'паюся, шемрꙋ, дрижꙋ, шꙋмлю, иты же ꙗкъ лев ричꙋ. так згрец'ког власне выкладаєтся.
шатанїе, хелпление шемранье, дрижа-нье, шꙋмленье.
шествїе, хожене.

Щ

щит, тарча заслона.
щедрота, щедробливость, годност.
щедробливы, годны
щапство, прип'стренье, лѧко чѧчка. златоуст нрав. весѣд мат де, кл.
щапленїе, тоеж и тамже брижоване.

(34а) **Ю**

юность, молодост.
юноша, парꙋбок младенецъ.
юноша молодец'.
юрод, дꙋрен глꙋпы блазенъ.
юродивы, дꙋрны блазнꙋючїй, дꙋ-рѣючий.

ю̀родствꙋю, дꙋр'кю блаⷡнꙋю.
ю̀родство глоуⷫство блазе́н'ство.
ю̀нота̀, мо́лодоⷭ҇т.
ю̀нот'ка, молоди́цѧ.

Ꙗ

Ꙗ̆дъ, ꙗ̆дъ.
ꙗ̆дь ꙗ̆дло стра̑ва.
ꙗ̀ръ, сеⷬ҇ди́тый.
Ꙗ̆рость, сеⷬ҇ди́тоⷭ҇т запал'чи́вость.
ꙗ̀рости́вы", сер'ди́тый.
ꙗ̀ровиⷣ҇ный, сеⷬ҇дови́тый.
ꙗ̀рꙋ́сѧ, запалѧ'юⷭ҇ гнѣвом, сеⷬ҇'джꙋⷭ҇.
ꙗ̀зва, ра̑на, побитьѐ, пораже́ⷩ҇е, ꙗ̀къ ѿтовѣ є̑сть пи́сано.
ꙗ̀ко, иⷤ҇, а̑бо́вѣⷨ҇.

Ѳ

Ѳѵ"мїаⷫ҇, кадíло.

Ѵ"

ѵ̑ссѡⷫ҇, еⷭ҇т зѣⷧ҇е которое жи́дове вмо́чꙋючи, в'роⷡ҇ покроⷡ҇левалисѧ, и̑ ѿчища́лисѧ.